

Bouwstenen van burgerschap
Een onderzoek in het kader van het
Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap

Opdrachtgever: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
auteur(s): Dieter Verhue en Simone Roos
datum: november 2009
projectnummer: P5205

Inhoud

	Samenvatting en conclusies	1
	Inleiding	8
1	Waarom een handvest?	9
1.1	Minder respect, sociale samenhang en inzet voor de publieke zaak	9
1.1.1	Respect en sociale samenhang	9
1.1.2	Inzet voor de publieke zaak	10
1.2	Burgerschap volgens de wetenschap en volgens burgers	11
1.3	Het project verantwoordelijk burgerschap: doel en uitvoering	13
1.4	Andere relevante projecten	14
2	De verschillende discussies	15
2.1	Een discussie aan de hand van vier thema's	15
2.2	Online webforum: Politiek Online	15
2.3	Elf bijeenkomsten in het land	16
2.4	Aanvullende groepsdiscussies	18
2.5	Wat is er met de uitkomsten van de discussie gedaan?	18
3	De uitkomsten van de discussie	19
3.1	Het initiatief voor het handvest wordt gematigd positief ontvangen	19
3.2	Overheid moet het goede voorbeeld geven en randvoorwaarden creëren	21
3.3	Beleving van de thema's	21
3.4	Problemen bij het in de praktijk brengen van burgerschap	24
3.5	Een raamwerk van waarden en gedragsregels	26
4	Elementen van burgerschap: de toets	29
4.1	Een grootschalige enquête	29
4.2	Steun voor het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap	29
4.3	Hoe hebben we het gevraagd?	31
4.4	Prettig samen leven	32
4.5	Betrokkenheid bij elkaar	36
4.6	Gerichtheid op de toekomst	39
4.7	Inzet voor de samenleving	41
4.8	Naar een handvest	43
	Bijlagen	1
Bijlage 1	Geraadpleegde literatuur	2
Bijlage 2	De deelnemers aan de regionale bijeenkomsten	3
Bijlage 3	Impressies regionale discussiebijeenkomsten	4
Bijlage 4	Rapportage van de aanvullende groepsdiscussies	5
Bijlage 5	Rapportage van de online discussie	6
Bijlage 6	Onderzoeksverantwoording enquête	7
Bijlage 7	Vragenlijst enquête	8

Inhoud figuren en tabellen

<i>1 Over welk van de volgende onderwerpen die in Nederland spelen, maakt u zich de meeste zorgen? (maximaal drie antwoorden, N=959 personen van 13 jaar en ouder, representatief naar achtergrondkenmerken)</i>	<i>10</i>
<i>2 Verandering in de participatiegraad van burgers tussen 1995 en 2007</i>	<i>11</i>
<i>3 Belevingsstructuur van burgerschap</i>	<i>12</i>
<i>4 Structuur van thema's, waarden en gedragsregels</i>	<i>26</i>
<i>5 Een overzicht van de geïdentificeerde waarden en bijbehorende gedragsregels per thema</i>	<i>27</i>
<i>6 Wat vindt u ervan dat er een Handvest Burgerschap wordt opgesteld? (N=1.079)</i>	<i>30</i>
<i>7 Steun voor rekening houden met anderen en plezierig met elkaar omgaan</i>	<i>33</i>
<i>8 Steun voor verdraagzaam zijn</i>	<i>34</i>
<i>9 Steun voor een open houding hebben en je eigen belangen afwegen tegen die van anderen</i>	<i>35</i>
<i>10 Steun voor open staan voor contact met anderen en aandacht hebben voor anderen</i>	<i>37</i>
<i>11 Steun voor elkaar corrigeren</i>	<i>38</i>
<i>12 Steun voor zorgen voor je leefomgeving</i>	<i>39</i>
<i>13 Steun voor zorgen voor toekomstige generaties en zorgen voor het milieu</i>	<i>40</i>
<i>14 Steun voor actief deelnemen aan de samenleving en je democratische rechten gebruiken</i>	<i>42</i>
<i>15 Een voorbeeld van de waarden die worden opgenomen in het handvest, gebaseerd op minimaal 75% steun voor de waarden en gedragsregels</i>	<i>44</i>

Samenvatting en conclusies

Doel van het handvest

Veel burgers maken zich zorgen over de manier waarop de samenleving zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Men maakt zich vooral veel zorgen over een achteruitgang in omgangsvormen. Daarnaast maakt men zich zorgen over toegenomen individualisme en afgenomen solidariteit. Onderzoek wijst bovendien uit dat de maatschappelijke en politieke betrokkenheid van burgers in de hedendaagse samenleving terugloopt.

Er is dus aanleiding om deze zaken te versterken. Een van de initiatieven die het kabinet hiervoor heeft aangekondigd, is het opstellen van het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap met die elementen van burgerschap die door (vrijwel) alle burgers worden gedragen. Het uitdragen hiervan moet bijdragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak.

Een initiatief van de overheid, vormgegeven door burgers

Verantwoordelijk burgerschap is niet van bovenaf op te leggen, het moet uit de mensen zelf komen. Om die reden spelen burgers zelf de hoofdrol bij de totstandkoming van het handvest. In juni 2009 heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) daarom de aftrap gegeven voor een brede discussie over verantwoordelijk burgerschap. In deze discussie, die zowel op internet is gevoerd als tijdens de bijeenkomsten in alle delen van het land, zijn burgers geraadpleegd over hun visies op burgerschap. Concreet ging het erom te bepalen uit welke elementen burgerschap bestaat en hoe deze elementen kunnen worden ingevuld.

Alle discussies zijn gevoerd aan de hand van een door het ministerie opgesteld startdocument met de titel *Verantwoordelijk burgerschap. Een kwestie van geven en nemen*. De discussies geven een gedetailleerd beeld van de houdingen, gevoelens, ervaringen en het gedrag ten aanzien van verantwoordelijk burgerschap. Daarnaast kan op basis van deze discussies een scala aan waarden en gedragsregels worden geïdentificeerd. In een enquête onder Nederlandse burgers is vervolgens getoetst in welke mate welke waarden worden gedeeld. Bij zowel het identificeren van de waarden als het bepalen welke waarden worden gedeeld, hebben burgers de hoofdrol gespeeld.

De uitkomsten van de discussies

Er is steun voor het initiatief om gedeelde waarden vast te leggen

De deelnemers aan de discussies menen dat gedeelde waarden en een zekere overeenstemming over de daaruit volgende gedragsregels onontbeerlijk zijn om prettig samen te leven in de openbare ruimte en daarmee aan verantwoordelijk burgerschap inhoud te geven. Wanneer het handvest als zodanig wordt gepresenteerd, dus als een document waarin de waarden staan die burgers met elkaar delen, blijkt dat een grote meerderheid het een goed idee vindt dat dit handvest wordt opgesteld.

Ook het vooronderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* laat zien dat het idee voor een brede maatschappelijke discussie over het begrip burgerschap in meerderheid wordt gesteund. Uit dit onderzoek bleek dat er behoefte is aan duidelijkheid over de ongeschreven regels die gelden in de sociale omgang. Hoe ga je als verantwoordelijk burgers met elkaar om, of met andere woorden: hoe regel je de ongeschreven regels?

Een Handvest Burgerschap is echter ook omstreden

Dat burgers het belangrijk vinden dat gedeelde waarden worden vastgelegd, wil niet zeggen dat er uitsluitend enthousiasme is voor het handvest. Veel burgers vinden het een goed initiatief, maar er is ook veel kritiek. De belangrijkste punten van kritiek zijn:

- Het handvest is een vorm van overheidsbetutteling
- Het handvest is geen effectief middel om de sociale samenhang te bevorderen
- Het handvest is een manier van de overheid om verantwoordelijkheden naar burgers te schuiven

Benadrukt moet worden dat de waarden in het handvest een ideaal zijn

Veel kritiek op het handvest is geënt op het idee dat het handvest burgerschap rechtstreeks leidt tot het versterken van de sociale samenhang. Veel deelnemers zijn het er echter over eens dat er meer dan alleen een handvest nodig is om dit te bereiken. De constatering dat er waarden worden gedeeld, geeft immers geen garanties dat burgers zich naar deze waarden zullen gedragen. Er zijn allerlei redenen denkbaar waardoor de waarden uit het handvest niet in de praktijk zullen worden gebracht:

- Het in acht nemen van een bepaalde waarde kan in bepaalde gevallen strijdig zijn met een andere waarde.
- Mensen kunnen verschillen in hun interpretatie van bepaalde waarden, wat misverstanden kan opleveren.
- In sommige omstandigheden worden waarden die iedereen onderschrijft toch niet tot uitdrukking gebracht.

Het lijkt ons daarom belangrijk te benadrukken dat de waarden in het handvest een ideaal laten zien en dat we in de praktijk niet meer kunnen doen dan proberen deze waarden na te leven.

Het is belangrijk te benadrukken dat de inhoud van het handvest door burgers is bepaald

Een ander deel van de kritiek is gebaseerd op de veronderstelling dat het handvest door de overheid wordt opgesteld. Deze aanname leidt tot de conclusie dat een Handvest Verantwoor-

delijk Burgerschap “betuttelend” is. Hoewel sommigen het initiatief tot een handvest op zichzelf al als overheidsbetutteling opvatten, blijkt uit de discussies dat het merendeel van de deelnemers het als positief beoordeelt dat de overheid de totstandkoming van het handvest initieert en faciliteert. Met de inhoud van het handvest mag de overheid echter geen bemoeienis hebben.

De overheid moet ook haar eigen verantwoordelijkheid nemen

Sommigen verdenken de overheid ervan met een handvest de verantwoordelijkheid voor maatschappelijke verloedering bij de burger te leggen. Als het handvest niets oplevert, kan de overheid vervolgens zeggen dat de burger zijn eigen afspraken niet nakomt. Uit deze kritiek kunnen we concluderen dat het voor burgers niet altijd duidelijk is welke verantwoordelijkheden zij zelf dragen als het gaat om het bevorderen van goed burgerschap, en welke verantwoordelijkheden zij bij de overheid willen leggen.

De deelnemers noemen twee verantwoordelijkheden van de overheid als het gaat om burgerschap. Ten eerste moet de overheid het goede voorbeeld aan burgers moet geven. Zolang de overheid haar taken en verantwoordelijkheden niet op orde heeft, is het weinig geloofwaardig om van burgers goed burgerschap te verlangen. Ten tweede moet de overheid zich voornamelijk richten op het scheppen van voorwaarden voor actief burgerschap en maatschappelijke participatie.

Het thema ‘respect’ roept weerstand op

Het thema ‘respect’ is verreweg het meest besproken in de verschillende discussies. Dit had vooral te maken met de uiteenlopende manieren waarop de deelnemers het woord respect definiëren. Het gevolg is dat de *term* ‘respect’ bij veel deelnemers verwarring oproept ten aanzien van het *thema* ‘respect’. Het begrip ‘respect’ roept bovendien ergernis op. Dit kwam naar voren in zowel de bijeenkomsten in het land, de discussies online als in de aanvullende groeps gesprekken. Om die reden hebben we in de toetsende enquête de term ‘respect’ vervangen door ‘prettig samen leven’.

Van discussies naar gedeelde waarden

Naast deze algemene noties over burgerschap, is op basis van de discussies een breed scala aan waarden en bijbehorende gedragsregels geïdentificeerd. Deze waarden en gedragsregels zijn vervolgens in een grootschalige internetenquête voorgelegd aan steekproef van 1079 personen van 18 jaar en ouder.

De waarden en gedragsregels zijn ingedeeld in vier thema's die ook tijdens de discussies over het handvest zijn onderscheiden:

- prettig samen leven
- betrokkenheid bij elkaar
- gerichtheid op de toekomst
- inzet voor de samenleving

De eerste drie thema's zijn afkomstig uit een door Veldkamp uitgevoerd vooronderzoek, waaruit bleek dat deze thema's in het kader van burgerschap het belangrijkste worden gevonden. Het vierde thema is toegevoegd op initiatief van het kabinet.

Rekening met elkaar houden, maar wel vanuit de eigen belevingswereld

Binnen het thema 'prettig samenleven' zijn vijf waarden aan burgers voorgelegd:

- een open houding hebben
- plezierig met elkaar omgaan
- verdraagzaam zijn
- rekening houden met anderen
- je eigen belang afwegen tegen belangen van anderen

Veel steun krijgen de waarden 'rekening houden met anderen', 'plezierig met elkaar omgaan' en 'verdraagzaam zijn': rond de 90% van de ondervraagden vindt dat we dit van elkaar mogen verwachten en dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Minder steun is er voor de waarden 'een open houding hebben' en 'je eigen belangen afwegen tegen de belangen van anderen', al vindt nog altijd tweederde van de ondervraagden dat deze waarden in het handvest zouden moeten worden opgenomen.

De bereidheid rekening met elkaar te houden is wel begrensd. Men lijkt slechts in beperkte mate bereid te denken vanuit het referentiekader van de ander. Zo bestaat er weliswaar grote steun voor de gedragsregel 'accepteren dat mensen van elkaar verschillen', maar een stap verder gaan, door je in te leven in een ander of rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden, vinden velen niet iets wat we van elkaar moeten verwachten. Omgekeerd vinden velen het ook een stap te ver gaan om je kwetsbaar op te stellen en je zo open te stellen voor invloed van anderen.

Betrokkenheid betekent niet dat we van elkaar kunnen verwachten dat we elkaar corrigeren

In het thema 'betrokkenheid bij elkaar' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- aandacht hebben voor anderen
- elkaar corrigeren
- open staan voor contact met anderen

De meeste steun krijgen de waarden 'open staan voor contact met anderen' en 'aandacht hebben voor anderen': rond de 80% vindt dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Men hecht daarbij veel waarde aan het spreken van de Nederlandse taal.

De waarde 'elkaar corrigeren' wordt aanmerkelijk minder vaak ondersteund (66%). Een derde van de Nederlandse bevolking vindt daarmee dat we niet van elkaar moeten verwachten dat we elkaar aanspreken op storend gedrag, voor anderen opkomen of kritiek van anderen accepteren. Hoewel mensen dus veel belang hechten aan een plezierige omgang met elkaar en wederzijdse betrokkenheid, is een grote groep van mening dat het onderschrijven van deze waarden en het uitdragen van deze gedragsregels niet iets is wat burgers onderling van elkaar kunnen verwachten. Gezien het feit dat deze ongeschreven regels ook niet in wetten zijn vast te leggen,

concluderen we dat het in de praktijk realiseren van burgerschap vaak afhankelijk is van de goede wil van burgers.

Gerichtheid op de toekomst

In het thema 'gerichtheid op de toekomst' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- zorgen voor je leefomgeving
- zorgen voor het milieu
- zorgen voor toekomstige generaties

Voor alle waarden is veel steun, vooral voor 'zorgen voor je leefomgeving' en 'zorgen voor toekomstige generaties' (circa 90%). Ook de steun voor 'zorgen voor het milieu' is echter aanzienlijk (81%). Een grote meerderheid vindt dus dat alle drie de bijbehorende waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Concreet gaat het hierbij om het zorg dragen voor de eigen leefomgeving, grenzen stellen aan kinderen en jongeren, maar ze ook de kans op ontwikkeling geven en zorg dragen voor het milieu.

Inzet voor de samenleving

In het thema 'inzet voor de samenleving' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- actief deelnemen aan de samenleving
- je democratische rechten gebruiken

De steun voor beide waarden is beperkt: slechts de helft van de ondervraagden vindt dat ze in het handvest zouden moeten worden opgenomen. Dit maakt duidelijk dat de Nederlandse bevolking de waarden rond het thema 'inzet voor de samenleving' geen zaken vindt die we van alle Nederlandse burgers moeten verwachten. Dit is niet verrassend. Uit het vooronderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* bleek reeds dat burgers van mening zijn dat 'inzet voor de samenleving' weliswaar wenselijk is, maar geen voorwaarde voor goed burgerschap.

Het feit dat dit thema door de burgers niet wordt omarmd, laat zien dat burgers zich niet laten sturen in de elementen van burgerschap die zij wel en niet in het handvest opgenomen willen zien. Alleen elementen die door burgers zelf zijn ingebracht, blijken uiteindelijk te worden geaccepteerd. Dit onderstreept dat de inhoud van het handvest uiteindelijk door burgers wordt bepaald en dit proces niet wordt gestuurd door andere partijen.

Naar een handvest: een aanzet

Welke waarden moeten er in het handvest?

Hoe bepalen we nu op basis van de uitkomsten van de enquête welke waarden gedeeld zijn en welke niet? Hiervoor moet een keuze worden gemaakt bij welke steun voor een waarde we deze als 'gedeeld' beschouwen. Iedere keuze is daarbij tot op zekere hoogte arbitrair. Toch doen we een suggestie. Uitgangspunt daarbij is dat de waarden die in het handvest worden opgenomen door een zeer ruime meerderheid worden ondersteund. We maken de volgende keuzes:

- Wanneer 75% van de Nederlandse bevolking een waarde onderschrijft, wordt deze opgenomen in het handvest.

- Wanneer aan deze voorwaarde is voldaan, worden die bijbehorende gedragsregels opgenomen, die we volgens minimaal 75% van de groep die deze waarde onderschrijft kunnen verwachten.

Op de volgende pagina zijn de waarden en gedragsregels weergegeven die aan deze criteria voldoen. Deze waarden en gedragsregels genieten allemaal een grote steun onder de bevolking. Dit is van belang vanwege de gedachte dat het Handvest Verantwoordelijk Burgerschap door een meerderheid van de burgers moet worden gedragen. Het is ook mogelijk om een nog strengere selectie van waarden en gedragsregels te maken. Wij adviseren om de criteria niet soepeler toe te passen.

Thema: prettig samen leven

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ rekening houden met anderen	92	▪ anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden	92
		▪ anderen geen overlast bezorgen	91
		▪ elkaars grenzen respecteren	85
▪ plezierig met elkaar omgaan	89	▪ naar elkaar luisteren	91
		▪ zelfbeheersing hebben	89
		▪ vriendelijk zijn	86
		▪ beleefd en hoffelijk zijn	82
▪ verdraagzaam zijn	86	▪ geduld hebben	78
		▪ anderen in hun waarde laten	94
		▪ accepteren dat mensen van elkaar verschillen	93
		▪ begrip opbrengen voor anderen	82
		▪ anderen niet veroordelen om wie ze zijn, wat ze vinden of waar ze voor staan	81

Thema: betrokkenheid bij elkaar

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ open staan voor contact met anderen	82	▪ de Nederlandse taal spreken	93
		▪ open staan voor anderen die contact met je zoeken	76
		▪ hulp van anderen accepteren als dat nodig is	76
▪ aandacht hebben voor anderen	80	▪	
		▪ aandacht voor je omgeving en spullen van anderen klaar staan voor elkaar	88 87

Thema: gerichtheid op de toekomst

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ zorgen voor toekomstige generaties	91	▪	
		▪ kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen	96
		▪ grenzen stellen aan gedrag van kinderen en jongeren	92
		▪ kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen	89
▪ zorgen voor je leefomgeving	90	▪ je eigen ervaring overdragen aan de volgende generatie	78
		▪ geen rommel maken op straat	95
		▪ je eigen woonomgeving onderhouden	87
		▪ melding maken van problemen in je buurt	82
		▪ zorgen voor het milieu	81
▪ zorgen voor het milieu	81	▪ zuinig zijn met energie	94
		▪ afval scheiden	89

¹ De percentages in deze kolom zijn gebaseerd op de groep die de bijbehorende waarde onderschrijft en dus niet op de hele steekproef.

De afzender van het handvest moet een neutrale partij van onbesproken gedrag zijn

Wanneer de overheid geen bemoeienis met de inhoud van het handvest mag hebben, ligt het ook niet voor de hand dat de overheid als afzender van het handvest optreedt. Maar wie moet dan wel de afzender zijn? Idealiter is dit de Nederlandse burger zelf. Die heeft het handvest immers gemaakt. Een van de mogelijkheden om dit te realiseren is om een brede groep meer en minder bekende Nederlanders de waarden massamediaal te laten uitdragen. Een tweede mogelijke afzender is een organisatie die de Nederlandse burger representeert en hierin door de Nederlandse bevolking wordt erkend. Hierbij zijn aanvullende vereisten dat deze organisatie breed bekend is en een neutraal karakter heeft.

Tot slot

Het kabinet heeft de ontwikkeling van een Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap in gang gezet om burgerschapsvorming in de samenleving te versterken. Doelstellingen hierbij waren dat het handvest zou bijdragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak. Omdat het handvest duidelijk maakt welke waarden de meeste burgers delen, kan dit document als startpunt fungeren bij het realiseren van deze doelstellingen. Alleen het opstellen van een handvest is echter niet voldoende om deze doelstellingen te realiseren. Alleen als de waarden uit het handvest actief en consistent worden uitgedragen, kunnen deze doelstellingen dichterbij worden gebracht.

Inleiding

Het kabinet wil komen tot het opstellen van een Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap. Ten grondslag hieraan ligt het belang dat het kabinet hecht aan respectvol gedrag en bejegening, zowel in de relatie tussen overheid en burger als tussen burgers onderling. Met het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap wil het kabinet bijdragen aan de ontwikkeling van goed burgerschap. Het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap zal die elementen van burgerschap benoemen die door de meeste burgers worden gedragen. Het uitdragen hiervan moet bijdragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak.

Verantwoord burgerschap is niet van bovenaf op te leggen, het moet uit de mensen zelf komen. Om te komen tot een handvest van waarden die vrijwel iedereen onderschrijft, is het belangrijk dat burgers zelf de hoofdrol spelen bij de totstandkoming hiervan. In juni 2009 heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties daarom de aftrap gegeven voor een brede discussie over verantwoordelijk burgerschap. In deze discussie, die zowel op internet is gevoerd als tijdens regionale bijeenkomsten in alle delen van het land, zijn burgers geraadpleegd over hun visies op burgerschap. Concreet ging het erom te bepalen uit welke elementen burgerschap bestaat en hoe deze elementen kunnen worden ingevuld.

Aan Veldkamp is gevraagd de consultatierondes te begeleiden en de informatie uit deze rondes uit de website te analyseren. In dit rapport beschrijven we de resultaten van deze analyse. We gaan hierbij als volgt te werk:

- In hoofdstuk 1 gaan we in op de aanleiding van dit project en geven we een nadere afbakening van het begrip 'burgerschap'.
- In hoofdstuk 2 beschrijven we de manier waarop de discussie is georganiseerd.
- In hoofdstuk 3 gaan we in op de uitkomsten van de discussie in algemene termen en op de elementen van burgerschap zoals die tijdens de discussie zijn geïdentificeerd.
- Tot slot beschrijven we in hoofdstuk 4 de uitkomsten van een enquête, waarin deze elementen van burgerschap bij een representatieve steekproef zijn getoetst. Op basis hiervan doen we een suggestie voor een selectie van waarden die door alle burgers worden gedeeld.

Bij dit rapport zijn de volgende bijlagen opgenomen:

- Geraadpleegde literatuur (1)
- Een overzicht van de deelnemers aan de regionale bijeenkomsten (2)
- Impressies van de regionale bijeenkomsten (3)
- De rapportage van de aanvullende groepsdiscussies (4)
- Het rapport van de online discussie (5)
- Een onderzoeksverantwoording van de enquête (6)
- Gehanteerde vragenlijst (7)

1 Waaron een handvest?

1.1 Minder respect, sociale samenhang en inzet voor de publieke zaak

Het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap wordt opgesteld om bij te dragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak. Dit werpt de vraag op wat de aanleiding is om deze zaken te versterken. Uit allerlei onderzoek blijkt dat er in toenemende mate zorgen leven op dit terrein. In deze paragraaf geven we een kort overzicht van recente publicaties op dit terrein. Allereerst gaan we in de volgende paragraaf in op de aspecten respect en sociale samenhang. Daarna komt inzet voor de publieke zaak aan de orde.

1.1.1 *Respect en sociale samenhang*

Er is veel recent onderzoek dat duidt op een toegenomen zorg over de manier waarop mensen in de openbare ruimte met elkaar omgaan (respect, omgangsvormen) en over de mate waarin mensen oog hebben voor elkaar (sociale samenhang, individualisme, solidariteit). We noemen de volgende recente publicaties.

- Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) laat in haar rapport *Crisis in aantocht?*¹ zien dat steeds meer burgers bezorgd zijn over kwesties die te maken hebben met het teloor gaan van de publieke moraal. Sinds de jaren zestig is het aantal Nederlanders dat negatief denkt over 'normen en waarden' gestegen van 40 naar 60 procent. Het merendeel van de bevolking is bovendien van mening dat veranderingen in normen en waarden zich in negatieve richting ontwikkelen.²
- In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) van het SCP wordt elk kwartaal door middel van enquêtes en verdiepende focusgroepen nagegaan hoe Nederlanders de stand van zaken in de samenleving beoordelen. Uit de metingen van 2008 komt naar voren dat individualisering, solidariteit en criminaliteit enkele belangrijke thema's zijn die aanleiding geven tot zorgen over de achteruitgang van normen en waarden. Men vindt de verslechtering van sociale *omgangsvormen* – als toonbeeld van de gebrekkige normen en waarden – echter het meest verontrustend. In de top vijf van belangrijkste problemen werd in 2008 het 'samenleven' door Nederlanders op nummer één geplaatst, zo constateert het SCP. Bij de term 'samenleven' denkt men allereerst aan problemen die met het verlies aan sociale omgangsvormen in de openbare ruimte te maken hebben.³
- Ook onlangs verschenen onderzoek van onderzoeksbureau Trendbox⁴ laat zien dat de manier waarop mensen met elkaar omgaan in het publieke domein volgens de burger nogal

¹ *Crisis in aantocht*. Verdieping Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2009 SCP

² SCP 2009/13:163.

³ COB 2008/1-4; SCP 2009/13

⁴Trendbox 2009. Uitgevoerd in opdracht van het curatorium van de mr. Gonsalves nationale innovatieprijs voor de rechtshandhaving

wat te wensen over laat. Het onderzoek stond in het teken van de 'kortelontjescriminaliteit'. Daarmee doelt men op het verschijnsel dat mensen 'een kort lontje' gebruiken om crimineel gedrag te rechtvaardigen. Voor het onderzoek werden in totaal 508 mensen ondervraagd op basis van een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking. De overgrote meerderheid van de personen die deelnamen aan de enquête, vindt dat mensen tegenwoordig 'sneller door het lint gaan' dan voorheen.

- In het Nationaal Vrijheidsonderzoek, dat jaarlijks door Veldkamp wordt uitgevoerd in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, wordt gevraagd over welke maatschappelijke vraagstukken men zich de meeste zorgen maakt. Uit dit onderzoek blijkt dat de zorgen over individualisme en egoïsme in de afgelopen zes jaar zijn toegenomen.⁵

1 | Over welk van de volgende onderwerpen die in Nederland spelen, maakt u zich de meeste zorgen? (maximaal drie antwoorden, N=959 personen van 13 jaar en ouder, representatief naar achtergrondkenmerken)

	meting 2009	meting 2008	meting 2007	meting 2005	meting 2004	meting 2003
	%	%	%	%	%	%
• agressie, geweld	57	58	60	66	64	67
• criminaliteit	31	36	44	45	51	50
• egoïsme/individualisme	30	28	28	25	19	19
• economie	23	7	5	12	13	18
• gebrek aan solidariteit	20	21	-	-	-	-
• gezondheidszorg	19	18	23	26	33	26
• veiligheid	18	24	27	30	25	30
• werkgelegenheid	17	4	10	14	15	13
• multiculturele samenleving	15	21	18	20	13	10
• milieu/klimaat	13	12	18	9	9	9
• discriminatie	13	13	12	9	6	7
• opvoeding kinderen	12	13	12	11	12	12
• tijdsdruk, stress	7	11	11	8	8	6
• vluchtelingen/asielzoekers	7	9	10	11	14	13
• overbevolking	6	6	8	5	8	6
• onderwijs	5	9	8	6	7	11

Uit divers recent onderzoek wordt kortom duidelijk dat ontwikkelingen met betrekking tot sociale omgangsvormen en individualisme belangrijke punten van zorg zijn voor Nederlanders en bijdragen aan gevoelens van onbehagen over het functioneren van de samenleving. De problematiek is voor velen zelfs reden om aan te nemen dat het met de Nederlandse samenleving in zijn geheel de verkeerde kant uitgaat.⁶ Volgens het COB zijn de zorgen over omgangsvormen daarbij groter dan de zorgen over individualisme en solidariteit.

1.1.2 Inzet voor de publieke zaak

Het andere element dat wordt genoemd als doelstelling van het handvest is versterking van de inzet voor de publieke zaak.

⁵ Nationaal Vrijheidsonderzoek 2009

⁶ SCP 2009/13

De algemene participatiegraad van burgers ontwikkelt zich vanaf midden jaren negentig in negatieve richting. De afname van maatschappelijke organisatie werd zichtbaar bij ideële organisaties en belangen- en recreatieve organisaties. Nederlanders organiseren zich steeds minder in verenigingen voor vrijwilligerswerk en ook het ledenbestand van lidmaatschappen van politieke partijen loopt terug.⁷Ten opzichte van andere Europese landen valt op dat Nederland zich kenmerkt door een lage organisatiegraad van het electoraat. Er is niet alleen sprake van een afnemende belangstelling om lid te worden van een politieke partij, ook hebben politieke partijen te kampen met ledenverlies. Daarnaast neemt de opkomst van kiesgerechtigde burgers bij verkiezingen de afgelopen jaren af.⁸

2 | *Verandering in de participatiegraad van burgers tussen 1995 en 2007*

	%verandering 1995-2007
• <i>ideële organisaties</i>	-20
• <i>belangenorganisaties</i>	-19
• <i>recreatieve organisaties</i>	-17

Bron: SCP (AVO'95-'07) J. de Hart en P. Dekker. Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid in *De sociale staat van Nederland 2009*.

Verschillende auteurs betogen dat de betrokkenheid van burgers bij de publieke zaak de afgelopen decennia is afgenomen. Volgens hoogleraar Veiligheid en Burgerschap Hans Boutellier is de oorzaak van de afnemende belangstelling van burgers om zich te organiseren in maatschappelijke verbanden tweeledig (bijvoorbeeld Boutellier 2007). Enerzijds heeft het proces van individualisering ertoe geleid dat burgers mondiger zijn geworden en meer eisen stellen aan de overheid. Anderzijds heeft de dalende organisatiegraad van de Nederlandse bevolking te maken met het verdwijnen van traditionele sociale verbanden die van oudsher een rol speelden in het mobiliseren van particulier initiatief. Waar de overheid dit voorheen kon overlaten aan sociale instituties als kerken en politieke partijen is particulier initiatief tegenwoordig minder vanzelfsprekend. Boutellier betoogt dan ook dat "burgerschap opnieuw moet worden uitgevonden".⁹

Burgers vinden wel degelijk dat zij een eigen aandeel hebben in het functioneren van een samenleving.¹⁰ De verantwoordelijkheidsverdeling tussen burgers en overheid lijkt echter niet altijd duidelijk. Wanneer willen burgers dat de overheid inspringt en wanneer vinden burgers dat de verantwoordelijkheid bij henzelf ligt?

1.2 Burgerschap volgens de wetenschap en volgens burgers

Uit paragraaf 1.1 wordt duidelijk dat er in toenemende mate zorgen zijn over afnemend respect en sociale samenhang en dat burgers zich steeds minder inzetten voor de publieke zaak. Er is dus aanleiding om deze zaken te versterken. Het Handvest voor verantwoordelijk Burgerschap zal die elementen van burgerschap benoemen die door (vrijwel) alle burgers worden gedragen. Maar wat moeten we eigenlijk onder verantwoordelijk burgerschap verstaan?

⁷ SCP 2009/14:246

⁸ SCP 2009/14:253

⁹ Hans Boutellier 2007:20. *Nodale orde, veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*

¹⁰ Veldkamp 2008. *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* Uitgevoerd in opdracht van het ministerie van BZK

Het begrip burgerschap kent in de wetenschappelijke literatuur verschillende definities. Veel daarvan hebben gemeen dat actieve betrokkenheid van de burger centraal wordt gesteld. Zo beschrijft hoogleraar 'actief burgerschap' Evelien Tonkens (actief) burgerschap als *“het (leren) deelnemen aan en verantwoordelijkheid dragen voor de publieke zaak.”*¹¹ Hans Boutellier hanteert een soortgelijke definitie en omschrijft het begrip burgerschap als *‘de gezindheid om actief bij te willen dragen aan de kwaliteit van de samenleving’*¹².

Komt dit overeen met hoe burgers zelf burgerschap definiëren? Voor een beter begrip van de betekenis van burgerschap in de hedendaagse samenleving heeft Veldkamp in opdracht van het ministerie van BZK een onderzoek uitgevoerd naar de vraag hoe burgers zelf aankijken tegen burgerschap. Een van de doelstellingen was om inzichtelijk te maken wat burgers verstaan onder burgerschap. Uit dit onderzoek blijkt dat er in het denken over burgerschap drie niveaus zijn te onderscheiden. De drie niveaus vertegenwoordigen de mate waarin we onder de noemer van 'goed burgerschap' bepaald gedrag van elkaar mogen verwachten. In figuur 3 worden de drie niveaus schematisch weergegeven.

3| Belevingsstructuur van burgerschap

Niveau 1: basisniveau	iedereen in de samenleving moet zich houden aan geschreven wetten en regels, bijvoorbeeld wetten, belastingplicht etc.
Niveau 2 - middenniveau	ongeschreven regels van onze dagelijkse omgang met elkaar, het sociale verkeer.
Niveau 3 - topniveau	gedrag waarbij burgers een actieve bijdrage leveren aan de samenleving.

Burgerschap bestaat volgens deze zienswijze dus zowel uit je houden aan de wet, de omgang met elkaar als het leveren van een bijdrage aan de publieke zaak. Burgerschap wordt daarmee breder gedefinieerd dan in sommige wetenschappelijke literatuur.

Uit het onderzoek blijkt verder dat wanneer Nederlanders wordt gevraagd wat 'goed' burgerschap inhoudt, er weinig discussie ontstaat over het eerste en het derde niveau in de belevingsstructuur van burgerschap. Dat een goed burger zich aan de geschreven regels (niveau 1) houdt, ervaren de meeste ondervraagden als vanzelfsprekend.

Ook het derde niveau van burgerschap is onomstreden. Opvallend daarbij is dat men de opvatting deelt dat 'inzet voor de samenleving' weliswaar wenselijk is, maar geen voorwaarde voor goed burgerschap (niveau 3). Burgers geven daarmee een duidelijk andere invulling aan het begrip burgerschap dan de eerder aangehaalde wetenschappelijke literatuur.

De maatschappelijke discussie blijkt zich vooral op niveau 2 te concentreren: het terrein van de ongeschreven regels. Welke ongeschreven regels mogen we al dan niet van elkaar verwachten en in hoeverre mogen we de naleving daarvan in het dagelijks sociaal contact met anderen afdwingen? In het licht van de bevindingen van de vorige paragraaf, waar bleek hoe groot de zor-

¹¹ www.actiefburgerschap.nl

¹² Hans Boutellier 2007:10. *Nodale orde, veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*

gen over sociale omgangsvormen en sociale samenhang zijn, is deze bevinding niet verwonderlijk.

In het onderzoek wordt het idee voor een brede maatschappelijke discussie over het begrip 'burgerschap' in meerderheid gesteund. De ondervraagden menen dat er behoefte is aan duidelijkheid over de ongeschreven regels die gelden in de sociale omgang. De discussie over burgerschap zou zich moeten toespitsen op de (ongeschreven) regels van het sociale verkeer. Hoe ga je als verantwoordelijke burgers met elkaar om, of met andere woorden: hoe regel je de ongeschreven regels? Dit lijkt de meest kansrijke insteek voor een maatschappelijke dialoog over burgerschap.

Burgers geven aan dat een dialoog over burgerschap ideaal gezien vanuit burgers zelf moet ontstaan (bottom-up). Zoiets kan niet van hogerhand worden opgelegd (top-down). Toch vindt het merendeel van de ondervraagden dat het initiatief van een maatschappelijke dialoog bij de overheid mag liggen. Het faciliteren en organiseren van ontmoetingen tussen burgers is volgens de ondervraagden bij uitstek een taak van de overheid op voorwaarde dat de overheid zich niet inhoudelijk met de discussies bemoeit.

Wanneer burgers wordt gevraagd hoe de dialoog gerealiseerd moet worden, denkt men in de eerste plaats aan het organiseren van ontmoetingen tussen burgers. De voorkeur gaat hierbij uit naar kleinschalige bijeenkomsten waarin burgers elkaar leren kennen en in aanraking komen met elkaars normen en waarden.

1.3 Het project verantwoordelijk burgerschap: doel en uitvoering

Naar aanleiding van de geschetste zorgen over sociale samenhang en respect, de afnemende inzet voor de publieke zaak en de steun van de samenleving voor een maatschappelijke dialoog rondom het thema burgerschap heeft het kabinet besloten een aantal activiteiten te starten. Een van de initiatieven betreft het project Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap.

Het project 'Handvest verantwoordelijk burgerschap' bestaat uit een discussie over burgerschap, die inzicht moet geven in die elementen van goed burgerschap waarover in de samenleving overeenstemming is. Het uitdragen van deze elementen zou moeten bijdragen aan het bevorderen van solidariteit, gemeenschapszin en samenhang in de samenleving.

De discussie over burgerschap is gevoerd door middel van bijeenkomsten in heel het land en discussies op internet. In een afsluitende publieksenquête hebben burgers samen kunnen bepalen wat verantwoordelijk burgerschap inhoudt.

Het ministerie van BZK heeft Veldkamp gevraagd om de bijeenkomsten in het land te begeleiden. Het bedrijf PINO organiseerde deze bijeenkomsten. Het bedrijf Politiek Online organiseerde en modereerde de online discussie. Veldkamp heeft de uitkomsten van beide discussies in algemene termen geanalyseerd en heeft hieruit elementen van burgerschap gedestilleerd. In een afsluitende enquête zijn deze elementen van burgerschap bij een representatieve steek-

proef getoetst. Op basis hiervan kan worden vastgesteld welke waarden door de meeste burgers worden gedeeld.

1.4 Andere relevante projecten

Het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap maakt deel uit van een aantal samenhangende activiteiten onder de noemer democratie en burgerschap. Het project Versterking Grondwettelijk kader aan veranderende omstandigheden en het vergroten van kennis van de beginselen van de democratische rechtsstaat. Verder wil het kabinet sterker inzetten op het actief betrekken van burgers bij beleidsvorming. In dit kader zijn lokale Proeftuinen voor burgerparticipatie gestart. In deze proeftuinen wordt ondermeer kennis uitgewisseld tussen burgers, beleidsmakers en volksvertegenwoordigers, worden deskundigen uitgenodigd en wordt intervisie georganiseerd. De proeftuinen moeten een bijdrage leveren aan een betere relatie tussen overheid en burgers. De proeftuinen worden op dit moment geëvalueerd en er wordt gewerkt aan borging en uitwisseling van de opgedane ervaringen.

Het kabinet kijkt tot slot ook naar het functioneren van de overheid zelf. Zo stelt het kabinet tegenover het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap de komst van een Code Goed Openbaar Bestuur. Waar het handvest een moreel beroep doet op de burger, doet de code een moreel beroep op de overheid. In de code worden de elementen van goede dienstverlening en integriteit benoemd. Hierbij gaat in het bijzonder aandacht uit naar de voorbeeldfunctie die de overheid richting burgers heeft. Dat is nodig om het vertrouwen van de burger in de overheid te winnen. In dit verband stelt minister Ter Horst: *“De overheid kan niet zonder de burgers; de burgers kunnen niet zonder de overheid. In die wederkerigheid is een juiste balans nodig van rechten en plichten van de burger enerzijds, en van de overheid anderzijds.”*¹³

¹³ www.minbzk.nl

2 De verschillende discussies

2.1 Een discussie aan de hand van vier thema's

Het startsein voor de maatschappelijke discussie over verantwoordelijk burgerschap is gegeven door minister Ter Horst tijdens een persconferentie op dinsdag 2 juni 2009. Minister Ter Horst heeft iedereen uitgenodigd deel te nemen aan de maatschappelijke dialoog.

Tijdens deze persconferentie heeft de minister een startdocument rond het handvest overhandigd aan enkele vertegenwoordigers van organisaties uit bedrijfsleven, politiek en samenleving. Dit startdocument had de titel *Verantwoordelijk burgerschap. Een kwestie van geven en nemen*. In dit document zijn vier thema's benoemd waarover discussie zou moeten worden gevoerd.

Van de vier thema's aan de hand waarvan de discussie is gevoerd, zijn er drie ontleend aan het eerder genoemde onderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* Uit dit onderzoek blijkt dat het thema dat men als het meest urgent ervaart, de weinig respectvolle omgang met elkaar is. Daarnaast zijn 'het gebrek aan belangstelling voor elkaar' en 'aandacht voor de leefomgeving' veelgenoemde thema's waarover de respondenten bezorgd zijn. Een vierde thema is toegevoegd op initiatief van het kabinet, dat vindt dat *een bijdrage leveren aan de gemeenschap, de politiek en de publieke zaak* in deze opsomming ontbreekt.

De vier thema's waarover is gediscussieerd zijn dus:

- respect
- betrokkenheid bij elkaar
- gerichtheid op de toekomst
- inzet voor de samenleving

In de volgende paragrafen beschrijven we allereerst de verschillende discussies die over deze vier thema's zijn gevoerd. In het volgende hoofdstuk gaan we in op de belangrijkste uitkomsten van de discussies.

2.2 Online webforum: Politiek Online¹⁴

Vanaf 2 juni is de website www.handvestburgerschap.nl in de lucht. Op deze website konden burgers reageren op de vier elementen van verantwoordelijk burgerschap en actief meedoen aan de discussie door ideeën en suggesties in te brengen.

¹⁴ Uit: eindrapportage Politiek Online

Iedere geïnteresseerde burger kon deelnemen aan de online discussie. Om te reageren, moesten bezoekers een eenvoudig profiel aanmaken (naam, gebruikersnaam en e-mailadres). In totaal hebben 492 mensen een profiel aangemaakt. Eenmaal ingelogd, konden bezoekers hun visie geven op een van de vier burgerschapsthema's, de stellingen of de definities, reageren op bijdragen van andere bezoekers en/of stemmen op bijdragen van anderen.

De online discussie bestond uit drie opeenvolgende discussierondes:

- een algemene discussieronde
- een verdiepingsronde
- een definitieronde

Algemene discussieronde

De algemene discussieronde liep van 2 juni 2009 tot eind juli 2009 (reageren was nog mogelijk tijdens het begin van de tweede discussieronde). Inhoudelijk zijn er twee discussielijnen te onderscheiden in de eerste ronde. De eerste discussielijn betrof de inhoudelijke reacties op het thema burgerschap. De tweede discussielijn ging niet zozeer over burgerschap, maar meer over de rol van de overheid ten opzichte van burgerschap.

Verdiepingsronde

In de tweede ronde is de discussie verdiept door de opbrengsten van de eerste ronde, de uitkomsten van de eerste bijeenkomsten en de teksten uit het startdocument, te formuleren als kwesties die in het handvest thuis zouden moeten horen. Deze kwesties zijn voorgelegd aan de bezoekers van het webforum. Aan hen is gevraagd of deze kwesties thuishoren in het Handvest Verantwoordelijk Burgerschap. Vervolgens werd de verdiepende vraag gesteld waarom de gekozen kwestie van belang is. Op deze manier werd geprobeerd zicht te krijgen op waarden die burgers van belang vinden en hun achterliggende motieven.

Definitieronde

In de derde discussieronde stonden elementen van goed burgerschap en de mogelijke definities daarvan centraal. Om tot mogelijke definities te komen, is nagegaan op welke manier deelnemers invulling geven aan de verschillende elementen van burgerschap. Die verschillende invullingen hebben zijn geclusterd in twee of drie perspectieven per element. Vervolgens is voor deze perspectieven een passende definitie geformuleerd. Het uiteindelijke resultaat is een lijst van 38 definities, verdeeld over de achttien elementen. Bezoekers konden stemmen op de meest passende definitie of zelf een definitie toevoegen. Uiteindelijk zijn door bezoekers van de website 69 definities toegevoegd.

2.3 Elf bijeenkomsten in het land

Naast de online discussies, zijn elf conferenties georganiseerd in alle delen van het land. Deze waren bedoeld voor alle burgers die belangstelling hebben voor de maatschappelijke dialoog. Via de website www.handvestburgerschap.nl konden burgers zich aanmelden voor een bijeenkomst in de eigen regio.

De conferenties zijn georganiseerd in de periode juni tot oktober. De bijeenkomsten begonnen om 18:00 uur en duurden tot ongeveer 21:30 uur. Het organisatie- en evenementenbureau PINO heeft de bijeenkomsten (o.a. aanmeldingen deelnemers en locaties) georganiseerd. Deze vonden plaats op ROC-scholen in heel het land. In totaal zijn 213 burgers op de bijeenkomsten afgekomen. Onder hen bevonden zich iets meer mannen dan vrouwen. De jongste deelnemer was 18, de oudste deelnemer was 70 jaar. De opkomst was niet landelijk representatief: vooral ouderen en hoger opgeleiden bezochten de bijeenkomsten. Zo was het overgrote deel van de respondenten ouder dan 45 jaar. Daarnaast was het merendeel van de deelnemers hoger opgeleid (zie bijlage 2).

De regionale gespreksrondes waren bedoeld om samen met burgers het Handvest Verantwoordelijk Burgerschap op te stellen. De avonden werden geopend met broodjes en soep waarmee gelegenheid was voor een eerste kennismaking met de andere belangstellenden en betrokkenen. Na een inleidende videoboodschap van minister Ter Horst zijn de deelnemers in groepen opgesplitst. Elke groep werd begeleid door een van de aanwezige medewerkers van Veldkamp of het ministerie van BZK. Voor de groepsgesprekken is een gespreksleidraad gebruikt die vooraf door Veldkamp is opgesteld en is doorgesproken met de begeleiders van het ministerie.

In de groepen is gewerkt aan concrete opdrachten rondom het thema verantwoordelijk burgerschap. Na een kort voorstelrondje, waar ook de reden van deelname aan de orde kwam, hebben de deelnemers hun eerste associaties bij 'verantwoordelijk burgerschap' (onafhankelijk van elkaar) op papier gezet. Deze associaties werden vervolgens uitgebreid besproken en bediscussieerd. Daarna heeft elke groep een van de vier thema's van verantwoordelijk burgerschap, zoals genoemd in het vorige hoofdstuk, gekozen om meer diepgaand te bespreken. Op flipovers is breed geïnventariseerd welke elementen volgens de deelnemers bij het desbetreffende thema horen. Daarna heeft men gezamenlijk een rangorde in de genoemde elementen aangebracht. Welke waarden en gedragingen vindt men nu het meest elementair voor het besproken thema van verantwoordelijk burgerschap?

Elke werkgroep heeft een woordvoerder aangewezen om de uitkomsten ten slotte plenair te presenteren aan de overige aanwezigen, zodat men op de bevindingen van de andere groepen kon reageren. Uiteindelijk is op deze manier een uitvoerig beeld verkregen van de wijze waarop een verantwoordelijk burger zich volgens de deelnemers moet gedragen. Na afloop was er nog tijd voor koffie/thee en gelegenheid tot een nadere kennismaking. Na afloop is een verslag van de avond op de website verschenen (bijlage 3).

In het algemeen kan worden gezegd dat de deelnemers de bijeenkomsten als plezierig hebben ervaren. Men vond het inspirerend om kennis en ervaringen te delen en samen met anderen na te denken over verantwoordelijk burgerschap. Ook was men te spreken over het feit dat de overheid dergelijke bijeenkomsten organiseert en dat burgers de gelegenheid kregen om samen met rijksambtenaren van gedachte te wisselen over burgerschap.

2.4 Aanvullende groepsdiscussies

Zoals aangegeven, vormde de groep deelnemers aan de bijeenkomsten in het land geen representatieve afspiegeling van de Nederlandse bevolking. Er waren relatief veel oudere en hoger opgeleide deelnemers en relatief weinig jongere en laag opgeleide deelnemers. Bovendien waren de deelnemers veelal actief betrokken bij maatschappelijke organisaties en politieke partijen. Mogelijk zijn opvattingen van groepen burgers met een kleinere maatschappelijke betrokkenheid hierdoor niet aan bod gekomen.

Om dit zoveel mogelijk te ondervangen, zijn vier aanvullende groepsdiscussies georganiseerd met personen die minder betrokken zijn bij de 'publieke zaak'. Om tot deze groep te worden gerekend, moesten de respondenten in de afgelopen vijf jaar niet actief zijn geweest in een maatschappelijke organisatie en vereniging, niet hebben deelgenomen aan een demonstratie, niet actief zijn geweest in een politieke partij of actiegroep, niet hebben deelgenomen aan een handtekeningenactie en als consument geen producten hebben geboycot. De groepsdiscussies met burgers vonden plaats op 9 en 15 september 2009 in Amsterdam.

2.5 Wat is er met de uitkomsten van de discussie gedaan?

Ondanks de moeite die is gedaan om alle mogelijke groepen in de samenleving te laten deelnemen aan de discussie over verantwoordelijk burgerschap, zijn de uitkomsten niet zonder meer te generaliseren naar de Nederlandse bevolking als geheel. De uitkomsten geven echter wel een gedetailleerd beeld van het scala aan houdingen, gevoelens, ervaringen en gedrag ten aanzien van verantwoordelijk burgerschap.

Op basis van de informatie die uit de discussies naar voren kwam, is een raamwerk van elementen van burgerschap opgesteld. Dit raamwerk wordt in het volgende hoofdstuk gepresenteerd. Daarnaast beschrijven we in het volgende hoofdstuk een aantal andere relevante uitkomsten van de discussies: de houding tegenover het project, de gewenste rol van de overheid, een aantal uitkomsten per thema en geconstateerde dilemma's.

3 De uitkomsten van de discussie

3.1 Het initiatief voor het handvest wordt gematigd positief ontvangen

De respondenten zijn het met elkaar eens dat gedeelde waarden en een zekere overeenstemming over de daaruit volgende gedragsregels onontbeerlijk zijn om prettig samen te leven in de openbare ruimte. Daarom juicht een deel van de deelnemers het initiatief tot een handvest toe. Ook het idee om burgers te raadplegen voor de invulling van het handvest wordt positief ontvangen, zo blijkt onder meer uit de volgende uitspraak van een deelnemer aan de discussieronden.

"Je moet het in de straten zoeken, als je dat niet doet dan sla je als ministerie de plank mis."

Het handvest geeft helderheid over sociaalwenselijk gedrag en kan als richtsnoer dienen voor de omgang tussen burgers. Het voordeel van een handvest is bovendien dat mensen niet individueel, maar als burgers gezamenlijk worden aangesproken. In het huidige maatschappelijke klimaat heeft een handvest volgens de deelnemers kortom bindend potentieel.

Toch is het voornemen van het kabinet om tot een handvest te komen waarin gemeenschappelijke waarden worden vastgelegd niet onomstreden. De kritiek op het handvest concentreert zich op de volgende punten.

- Het handvest is een vorm van overheidsbetutteling.
- Het handvest is geen effectief middel om de sociale samenhang te bevorderen.
- Het handvest is een zet van de overheid om verantwoordelijkheden naar burgers te schuiven.

Het handvest is betutteling van de overheid

Sommige deelnemers vinden het voornemen van de overheid om een handvest op te stellen "betuttelend" of "paternalistisch". De overheid moet toezien op het overtreden van wetten en regels, maar zich niet bemoeien met de manier waarop burgers zich gedragen. Men gaat er hierbij kennelijk van uit dat het handvest door de overheid wordt opgesteld, en niet door burgers zelf. Dit blijkt ook uit onderstaand fragment van een van de discussies.

I: "Wat is verantwoordelijk burgerschap?"

R1: "Omgang burgers onderling en tussen burgers en overheid."

R2: "Hebben we het over staatsburgerschap of over of ik een goed mens ben?"

R3: "Volgens mij hebben we het over beide."

R2: "Eind van de cirkel is dat de overheid mij gaat vertellen of ik wel of geen goed mens ben?"

Ook het volgende citaat van een deelnemer geeft weer dat het handvest als betutteling van overheidswege wordt opgevat.

"Ik vind de overheid te betuttelend worden, doe gewoon eens iets anders! Gooi eens een ballonnetje door de brievenbus en zeg 'laat eens een leuk ballonnetje op.'"

Het handvest lost de maatschappelijke problemen niet op

Het tweede punt van kritiek is dat een handvest weinig zal bijdragen aan het bevorderen van de sociale samenhang. Men heeft grote twijfels bij de vraag of burgers zich daadwerkelijk volgens de waarden van het handvest zullen gaan gedragen.

Gerelateerd hieraan is de opvatting dat men niet in woord maar in daad uitdrukking moet geven aan burgerschap. Met andere woorden: dit is het zoveelste project dat bestaat uit eindeloos praten en dit soort projecten levert in de regel weinig concreets op. Het zou beter zijn als de overheid zich direct zou richten op het gedrag in de openbare ruimte.

Deze kritiek is gebaseerd op de gedachte dat het handvest direct zou moeten leiden tot verbeteringen in de sociale samenhang, omgang tussen burgers en inzet voor de publieke zaak. Veel deelnemers zijn het er echter over eens dat er meer voor nodig is dan alleen een handvest om dit te bereiken.

Het handvest legt te veel verantwoordelijkheid bij burgers

Sommigen verdenken de overheid ervan met een handvest de verantwoordelijkheid voor maatschappelijke verloedering bij de burger 'terug' te leggen. Als de omgang tussen burgers niet verbetert, kan ze burgers ter verantwoording roepen over de afspraken die men in het handvest heeft gemaakt. De overheid trekt daarmee op 'sluwe' wijze haar handen af van de maatschappelijke problematiek, aldus de deelnemers. Dit soort kritiek geeft blijk van achterdocht en wantrouwen ten aanzien van de overheid. Sommigen wijzen op de plicht van de overheid om normoverschrijdend gedrag aan te pakken.

Maar niet iedereen deelt het verwijt dat de overheid verantwoordelijkheden af zou schuiven naar burgers. Sommigen zien het juist als bijkomend voordeel dat het handvest burgers herinnert aan 'zelf gemaakte' afspraken. Hieronder volgt een fragment van een groepsgesprek waarin een dergelijke visie naar voren komt.

R1: "Ik ben het er volstrekt mee eens, maar wil toch nog wat zeggen over dat handvest. Toen ik het las, waar ik een beetje op hoop, het moet niet een bijbel of koran worden, het moet van ons allemaal zijn. Wat ik heel positief vond, is wat men in de gedragscodeprojecten ook met elkaar heeft gedaan, niet een stukje tekst opgeschreven door een commissie, nee, in buurtverenigingen afspraken maken. Die buurt kan zeggen, we hebben gezamenlijk afspraken gemaakt om dit een leefbare samenleving te maken."

R2: "Dan heb je ook veel meer draagvlak."

R3: "Ik hoop dat de minister dat ook zo gaat presenteren. De intentie is goed, alleen het moet even goed gebracht worden."

Meer in het algemeen kan worden gezegd dat er onder burgers verdeeldheid bestaat over de vraag welke verantwoordelijkheden de overheid moet hebben als het gaat om het bevorderen van goed burgerschap, en welke verantwoordelijkheden burgers voor zichzelf zien weggelegd. In de volgende paragraaf gaan we daar nader op in.

3.2 Overheid moet het goede voorbeeld geven en randvoorwaarden creëren

Wat verwachten burgers van de overheid als het gaat om het stimuleren van verantwoordelijk burgerschap? Men noemt vooral twee zaken: de overheid moet het goede voorbeeld geven en de randvoorwaarden creëren waarin verantwoordelijk burgerschap kan groeien en bloeien.

Overheid moet bij zichzelf beginnen

Een veelgehoord punt van kritiek op de overheid is de opvatting dat zij het goede voorbeeld aan burgers moet geven. Zolang de overheid haar taken en verantwoordelijkheden niet op orde heeft, is het weinig geloofwaardig om van burgers goed burgerschap te verlangen. Onderstaand citaat van een deelnemer illustreert deze redeneerlijn.

“Dat de overheid niet alleen moet discussiëren en mensen voor moet schrijven hoe ze moeten leven, maar er ook naar moet streven om op zelf uit te stralen wat ze willen bereiken. Je krijgt als regering ook de reactie van het volk dat je verdient.”

Randvoorwaarden voor burgerparticipatie

De overheid moet zich vooral niet te veel met burgers bemoeien en zich vooral richten op het scheppen van voorwaarden voor actief burgerschap en maatschappelijke participatie. Door het (blijven) steunen van burgerinitiatieven met subsidies bijvoorbeeld. Belangrijk is dat dit soort projecten gemakkelijk kunnen worden opgestart. Burgers die maatschappelijke initiatieven willen ontplooiën, krijgen vaak te maken met bureaucratie en administratieve lasten. Dit is een klacht die in de bijeenkomsten veelvuldig werd genoemd. Dergelijke rompslomp kost veel tijd en is weinig motiverend. Zeker waar het burgers betreft die al een bepaalde drempel moeten overwinnen voordat zij participeren. Deze elementen van goed burgerschap komen op die manier niet van de grond.

Een passende andere rol van de overheid is het creëren van mogelijkheden voor burgers om elkaar te ontmoeten. Het organiseren van het onderhavige project kan als voorbeeld hiervan worden gezien. De deelnemers aan de discussieronden ontmoeten nieuwe mensen en wisselen kennis en ervaringen uit. De gelegenheid om met rijksambtenaren van gedachten te wisselen, leidt ook tot meer begrip tussen burgers en overheid. Enerzijds voelen burgers zich daardoor meer gehoord en serieus genomen door de overheid, anderzijds ontstaat er vanuit de burger meer begrip voor de complexiteit van de vraagstukken waarmee de overheid te maken heeft. In de verschillende gesprekronden werd door de deelnemers gemeld dat men dergelijke bijeenkomsten meer structureel door de overheid georganiseerd zou willen zien.

3.3 Beleving van de thema's

Tijdens de discussies is ingegaan op de vier thema's van burgerschap zoals aan het begin van hoofdstuk 2 genoemd. In de discussierondes op de website en tijdens de bijeenkomsten in het land is de beschrijving van deze thema's voorgelegd. Na het lezen van deze beschrijving is uitgebreid van gedachten gewisseld over de thema's en de bijbehorende elementen. In de volgende subparagrafen beschrijven we een aantal opvallende uitkomsten van deze discussies.

Men herkent zich niet altijd in de beschrijvingen in het startdocument

Uit de verschillende discussies komt naar voren dat burgers zich niet altijd herkennen in de thema's zoals beschreven in het startdocument *Verantwoordelijk Burgerschap*.

- Dit heeft ten eerste te maken met de manier waarop de thema's en de bijbehorende elementen gedefinieerd worden. De formuleringen worden als nogal ambtelijk beoordeeld. Dit bevestigt voor de deelnemers het beeld van een overheid die ver afstaat van de burger. Een van de deelnemers zegt in dit verband bijvoorbeeld:

"Gewone mensen begrijpen die taal niet helemaal, een gezellig verhaaltje zou er moeten staan."

- Ten tweede constateert men dat sommige elementen een negatief perspectief hanteren (bijvoorbeeld "Klagen over de samenleving is gemakkelijk. In actie komen gelukkig ook."). De deelnemers verwachten dat een dergelijke benadering bij burgers weerstand oproept. Een positieve invalshoek moedigt volgens hen meer aan.
- Ten derde is er verdeeldheid over de vraag in welke mate de toonzetting van de definities 'vrijblijvend' (ofwel niet 'betuttelend') moet zijn. Het volgende fragment laat zien dat de deelnemers in dit opzicht van mening verschillen

R1: "Ik vind het woord 'koesteren' wel mooi, maar het woord 'mag' erg vrijblijvend."

R2: "Ik zou het afschuwelijk vinden als er stond 'moeten meedoen', dus die vrijblijvendheid die je erin proeft, daar ben ik wel blij mee."

R3: "En als mensen er zo aan deelnemen, zijn ze veel gemotiveerder. Als het 'mag' en mensen een eigen keuze maken, dan zijn ze veel gemotiveerder."

Twee andere deelnemers menen:

R1: 'We' is een beetje betuttelend."

R2: "Dat is altijd een beetje het risico met dit soort zaken dat je moraliserend bezig bent. En dat moet je uit de formulering zien te krijgen. Probeer een gedeelde deler te vinden voor het begrip."

Hoewel het handvest zoals eerder gezegd als voordeel heeft dat burgers gezamenlijk worden aangesproken, mogen de teksten volgens sommigen wel persoonlijk gericht zijn. Zij menen dat de 'wij-vorm' te vrijblijvend is. Een van de deelnemers verwoordt dit namens de rest van de groep als volgt.

"Wat ons minder aansprak was de wij-vorm. Wij zorgen voor anderen, maar als 'wij' zorgen dan hoeft 'ik' het niet meer te doen, want anderen doen het al. Het heeft meer impact als je zegt 'ik zorg voor anderen'."

Er is een hiërarchie aan te brengen in de thema's

De vier thema's van verantwoordelijk burgerschap staan volgens burgers in een hiërarchische verhouding tot elkaar. Bij de elementen die onder het begrip 'respect' vallen, zijn de normen het sterkst en is de verontwaardiging het grootst wanneer deze normen worden overschreden. Dit thema kan worden beschouwd als het meest elementair voor verantwoordelijk burgerschap. Als men respectvol met elkaar omgaat, is het volgende thema 'betrokkenheid bij elkaar'. In het verlengde daarvan ligt 'gerichtheid op de toekomst'. Het vierde thema 'inzet voor de samenleving' kan als de overtreffende trap van de drie thema's worden beschouwd. 'Inzet voor de samenleving' blijkt door de deelnemers echter niet als maatschappelijke norm te worden opgevat. Men vindt het bewonderenswaardig dat anderen zich onbaatzuchtig willen inzetten voor de samenleving, maar het is volgens de deelnemers geen voorwaarde voor goed burgerschap.

'Respect' is geen eenduidige term

Burgers hebben soms moeite met het denken in de onderscheiden thema's. Ze sluiten elkaar niet altijd uit. Met andere woorden, de betekenissen die de respondenten aan een thema toe-kennen zijn vaak ook op een van de andere thema's van toepassing. Dit geldt bij uitstek voor het thema 'respect'. Dit is weliswaar verreweg het populairste thema in de discussie, maar ook het minst eenduidige. Enkele reacties op het thema respect:

"Ik vind dat het eerste (thema respect) weg kan, want als je betrokkenheid hebt bij elkaar dan heb je al respect. En er is nog een reden om 'respect' weg te halen! Respect is een uitgesloten begrip. En bij jongeren onder de 20 is het 'hé, een beetje respect man' dus ik vind niet dat dit begrip in het handvest moet komen."

"Weg met het woord respect!"

"Het is zo context en persoonlijkheid afhankelijk. Ik denk dat ieder mens de wens heeft om respect te krijgen en te geven, maar ja..."

Wat onder 'respect' moet worden verstaan, blijkt voor velerlei interpretaties en invullingen vatbaar. Ouderen gebruiken respect bijvoorbeeld in een totaal andere betekenis dan jongeren. Het gevolg hiervan is dat de term bij veel burgers verwarring en weerstand oproept: *"Waar hebben we het over?"* Om die reden hebben we in de toetsende enquête de term 'respect' vervangen door 'prettig samen leven'.

Uitgaan van kracht

Het begrip 'betrokkenheid bij elkaar' roept in principe weinig discussie op. Wel valt op dat de deelnemers struikelen over de tekst: "De sterkeren helpen de zwakkeren, totdat zij zichzelf kunnen helpen." Het belang van 'elkaar helpen' wordt dan wel algemeen erkend, maar burgers ervaren een zekere weerstand tegen het denken in termen van 'sterk' en 'zwak'. Burgers spreken elkaar liever aan op kracht in plaats van zwakte. Zo zegt men bijvoorbeeld:

"Zwakkeren kunnen ook de sterkeren helpen; gewoon elkaar helpen."

"We moeten de focus leggen op de kracht van mensen en minder op afhankelijkheid."

De achterliggende gedachte is volgens de deelnemers dat van een benadering waarin 'kracht' centraal staat een emanciperende werking uitgaat.

Opvoeding speelt een sleutelrol

Het thema 'gerichtheid op de toekomst' associëren burgers behalve met 'milieu en klimaat', opvallend vaak met de jeugd en opvoeding. Opvoeding krijgt een belangrijke rol toebedeeld als het gaat om de overdracht van sociale omgangsvormen en de grondwaarden van burgerschap. Volgens veel burgers vormt de opvoeding van kinderen de basis voor het gedrag van burgers in de toekomst. Zij vinden dat de opvoeding van kinderen, en dat geldt ook voor het onderwijs, de afgelopen jaren drastische veranderingen heeft ondergaan en dat bedoelt men meestal niet in positieve zin. Men vindt dat 'de jeugd van tegenwoordig' vaak weinig kennis heeft van de (on-geschreven) regels in de samenleving. In eerste instantie is opvoeding volgens burgers een verantwoordelijkheid die ouders moeten nemen, maar ook voor het onderwijs ziet men hier een taak weggelegd. Opvallend is dat ook de jongere deelnemers deze opvatting meestal onderschrijven.

'Inzet voor de samenleving' wordt soms zwaar opgevat

Het thema 'inzet voor de samenleving' wordt niet door iedereen als een belangrijk element van burgerschap beoordeeld. Degenen die 'inzet voor de samenleving' niet als een essentieel onderdeel van burgerschap beschouwen, associëren 'inzet voor de samenleving' meestal met het verrichten van vrijwilligerswerk of actief lidmaatschap van politieke partijen. Burgers die 'inzet voor de samenleving' daarentegen wél tot verantwoordelijk burgerschap rekenen, hebben vaak een mildere vorm van 'inzet' in gedachten. Over de gehele linie kan men stellen dat 'inzet voor de samenleving' als volwaardig element van burgerschap voor velen discutabel is.

3.4 Problemen bij het in de praktijk brengen van burgerschap

De discussie legt ook een aantal dilemma's rond verantwoordelijk burgerschap bloot. Het gaat hierbij om waarden die botsen, maar ook om interpretatieverschillen van de waarden of van de gedragsregels die hierbij horen.

Strijdige waarden

In de discussies worden veel waarden genoemd en aan de waarden die men noemt, wordt vaak ook een groot belang gehecht. Wat soms niet duidelijk wordt, is dat door sterk te hechten aan de ene waarde, een andere waarde in de verdrinking kan komen. We geven twee voorbeelden.

- **Vrijheid van meningsuiting versus respect.** De waarde dat mensen te allen tijde vrij moeten zijn om hun persoonlijke mening en gedachtegoed te uiten, strookt niet altijd met de waarde 'respect' voor andersdenkenden. Het uiten van een eigen mening (*vrijheid van meninguiting*) door de één kan door de ander worden opgevat als een teken van weinig *respect*. Beide waarden worden echter breed gedragen. Dit leidt dan ook gemakkelijk tot fricties. Ter illustratie van de vele discussies over dit dilemma is hieronder een fragment weergegeven.

R1: "Jij loopt door de stad, er lopen twee jongetjes voor je die al hun afval weggooiën op straat, wat doe je?"

R2: "Ik spreek ze meestal aan, als ik dat durf, en anders ruim ik het zelf op."

R1: "Maar dan respecteer je ze toch niet?"

R2: "Ik respecteer ze ook als ik er iets mee doe."

R3: "Ik denk dat je die jongens juist respecteert."

R2: "Ja, ook al is je boodschap niet leuk."

- **Leven en laten leven versus weinig sociale betrokkenheid.** Individuele vrijheid om het leven naar eigen wensen in te richten, staat volgens de deelnemers soms op gespannen voet met burgerlijke verantwoordelijkheid. Waar sommigen '*hun eigen ding*' doen vanuit de waarde van keuzevrijheid, spreken anderen van '*doorgeschoten individualisme*'. Zo redeneert een van de deelnemers aan een van de bijeenkomsten in het land:

"Ik hoorde iemand zeggen, wij hebben een enorme verantwoordelijkheid, ik voel me zelf verantwoordelijk en vind dat iedereen zich zo zou moeten voelen, maar toch wil ik niet spreken van 'wij' omdat dat een beslissing is van iedereen. Iemand anders zei: 'het hangt ervan af waar de samenleving voor kiest', maar het gaat mij te ver om te stellen 'wij' hebben die verantwoordelijkheid."

Een andere deelnemer meent:

“Ik zou een ander niet op willen leggen wat een ander denkt.”

Weer een andere deelnemer stelt het dilemma tussen betrokkenheid en ‘doorgeschootten individualisme’ als volgt aan de kaak.

“Weinig betrokkenheid is niet meteen negatief, maar gewoon meer afstand, iedereen leeft zijn eigen leven. Ik wil ook niet naar een maatschappij waar alle voordeuren open staan. Maar als je in de trein zit, kijkt iedereen naar de persoon die muziek te hard luistert, maar niemand gaat ernaar toe. Waarom doen mensen dat niet vaker? Ik voel daar ook een soort geremdheid in.”

Uit dit citaat spreekt de keerzijde die mensen ervaren van ‘individualistische’ waardeoriëntaties.

Wanneer leef je volgens een bepaalde waarde?

Over sommige waarden zijn de deelnemers aan de discussie het gewoonweg niet eens. Sommige burgers vinden bijvoorbeeld dat iedereen zijn burens moet kennen, terwijl anderen hier beïndrukkend minder waarde aan hechten en aan heel andere zaken gevoelens van onderlinge betrokkenheid ontleen. Voor het handvest betekent dit dat dit soort waarden er uiteindelijk niet in zullen worden opgenomen, omdat ze immers niet gedeeld worden.

Een lastiger probleem is dat van de interpretatie van de gedragsregels die bij een waarde horen. Burgers kunnen verschillen in hun opvatting over wanneer aan een gedragsregel is voldaan. Een duidelijk voorbeeld zijn fatsoensnormen. De grenzen tussen wat grappig en buitensporig is, verschillen per individu. Ook elkaar al dan niet tutoyeren is een belangrijk discussiepunt. Deze verschillen zorgen voor misverstanden en voor onzekerheid over de mate waarin bepaalde waarden gedeeld worden door anderen.

Kloof tussen idealen en de praktijk

De deelnemers van de discussies zijn vrijwel unaniem van mening dat burgerschap belangrijk is voor het functioneren van de samenleving. Ook vindt men vaak dat verantwoordelijk burgerschap beter uitgedragen zou kunnen worden. Dit betekent echter niet dat men een pasklaar antwoord heeft op de vraag hoe dat dan zou moeten. Burgers beseffen dat zij ernaar streven om burgerschap uit te dragen, maar geven ruitertlijk toe dat zij niet elke dag een ‘goed burger’ zijn. Hieruit kunnen we concluderen dat de constatering dat bepaalde waarden worden gedeeld, geen garanties geeft dat burgers zich ook naar deze waarden zullen gedragen. Enkele uitspraken van de deelnemers op dit gebied:

“Er zijn momenten dat we geen goede burger zijn, en er zijn momenten dat we dat wel zijn. Goed of slecht burgerschap bestaat niet.”

“Wat eruit komt, (red: vanavond) is een enorme verbinding die er gewoon al is tussen mensen in de samenleving, en die zie je nu. Heel veel mensen constateren bij zichzelf, ik wil wel, ik zou wel moeten, maar het komt er niet van. Hoe zetten we die basisbereidheid nou om in actie? Hoe verzilveren we de in principe aardige burgermentaliteit?”

Consequenties voor verantwoordelijk burgerschap

De beschreven dilemma's van burgerschap brengen met zich mee dat men regelmatig geconfronteerd wordt met frustraties over het gedrag van anderen in de openbare ruimte, terwijl burgers op individueel niveau niet het gevoel hebben iets verkeerd te doen.

De kernwaarden in onze samenleving zijn soms voor meer interpretaties vatbaar en context afhankelijk. Verantwoordelijk gedrag vraagt niet alleen kennis van de gedeelde waarden, maar vergt ook een zorgvuldige interpretatie van de situatie. Alleen dan kan de juiste gedragsregel worden gekozen. Kennis van de kernwaarden is één vaardigheid, het kiezen van de bijbehorende gedragsregel is een tweede. Dit laatste doet in bepaalde situaties een groot beroep op het gevoel voor tact van burgers.

3.5 Een raamwerk van waarden en gedragsregels

Op basis van de discussies tijdens de bijeenkomsten en uit de online discussie is een breed scala aan waarden en bijbehorende gedragsregels geïdentificeerd. Deze waarden en gedragsregels zijn per thema gegroepeerd. Bij ieder thema is een aantal onderliggende waarden geïdentificeerd. Per waarde is een lijst bijbehorende gedragsregels opgesteld.

4 | Structuur van thema's, waarden en gedragsregels

Structuur	Bijvoorbeeld
<ul style="list-style-type: none"> • Thema <ul style="list-style-type: none"> ▪ Waarde <ul style="list-style-type: none"> - Gedragsregels 	<ul style="list-style-type: none"> • Prettig samen leven <ul style="list-style-type: none"> ▪ Rekening houden met anderen <ul style="list-style-type: none"> - Anderen geen overlast bezorgen

Deze lijst met waarden is tot stand gekomen door het analyseren van alle uitkomsten van de discussies:

- de bijdragen van de deelnemers aan de algemene discussieronde, de verdiepingronde en de definitieronde van de online discussie;
- de inventarisatie van de elementen van burgerschap door de deelnemers aan de bijeenkomsten in het land en de deelnemers aan de aanvullende groepsdiscussies.

De waarden en gedragsregels zoals die uit deze bronnen naar voren komen, zijn op de volgende manier bewerkt tot een lijst waarden en gedragsregels die ter toetsing aan de Nederlandse bevolking kon worden voorgelegd.

- Er is gestreefd naar een vergelijkbaar abstractieniveau van de waarden (omgangsvormen, verdraagzaamheid, elkaar helpen). Waarden die op een meer abstracte manier zijn geformuleerd zijn niet opgenomen, omdat dit zou kunnen leiden tot overlap (de ene waarde is een deelgebied van de andere waarde) of tot verschillende interpretaties.
- De gedragsregels zijn concreter dan de waarden (omgangsvormen is de waarde, beleefd zijn de gedragsregel). Gedragsregels op een nog concreter niveau (niet vloeken) zijn echter ook niet opgenomen, omdat dit tot een eindeloze hoeveelheid regels zou leiden.
- Waarden en gedragsregels die overlappen met andere waarden en gedragsregels zijn niet opgenomen.
- Waarden en gedragsregels waarvan op voorhand duidelijk is dat niet alle leden van de bevolking hieraan kunnen voldoen zijn niet opgenomen.
- Waarden die meer onderliggende waarden bevatten zijn opgedeeld in afzonderlijke waarden, om te voorkomen dat meer waarden in één zin worden geformuleerd.

- De waarden zijn in begrijpelijke taal geformuleerd.

De resulterende lijst met waarden en gedragsregels ziet er als volgt uit.

5 | Een overzicht van de geïdentificeerde waarden en bijbehorende gedragsregels per thema

Thema 1: Prettig samen leven

Waarde 1: Een open houding hebben

- Geïnteresseerd zijn in wat anderen beweegt
- Open staan voor andere mensen en andere meningen
- Onbevooroordeeld zijn
- Je kwetsbaar durven opstellen naar anderen
- Ieder mens als individu zien en niet als lid van een groep
- Open en eerlijk zijn over wie je bent, wat je vindt en waar je voor staat

Waarde 2: Plezierig met elkaar omgaan

- Beleefd en hoffelijk zijn
- Zelfbeheersing hebben
- Vriendelijk zijn
- Geduld hebben
- Naar elkaar luisteren

Waarde 3: Verdraagzaam zijn

- Accepteren dat mensen van elkaar verschillen
- Anderen niet veroordelen om wie ze zijn, wat ze vinden of waar ze voor staan
- Je inleven in een ander
- Anderen in hun waarde laten
- Begrip opbrengen voor anderen
- Accepteren dat mensen van elkaar verschillen

Waarde 4: Rekening houden met anderen

- Anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden
- Anderen geen overlast bezorgen
- Rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden
- Elkaars grenzen respecteren

Waarde 5: Je eigen belang afwegen tegen de belangen van anderen

- Jezelf af en toe opzij zetten voor een ander
- Evenwicht zoeken tussen je eigen belang en dat van een ander
- Geen groter beroep doen op de samenleving dan noodzakelijk

Thema 2: Betrokkenheid bij elkaar

Waarde 1: Aandacht hebben voor anderen

- Je burens kennen
- Zien waar hulp nodig is
- Aandacht voor je omgeving en spullen van anderen
- Klaar staan voor elkaar

Waarde 2: Elkaar corrigeren

- Anderen aanspreken op storend gedrag
- Kritiek van anderen accepteren
- Voor anderen op durven komen

Waarde 3: Open staan voor contact met anderen

- Hulp van anderen accepteren als dat nodig is
- Verschillen van inzicht bespreken
- De Nederlandse taal spreken
- Open staan voor anderen die contact met je zoeken

Thema 3: Gerichtheid op de toekomst

Waarde 1: Zorgen voor je leefomgeving

- Geen rommel maken op straat
- Je eigen woonomgeving onderhouden
- Melding maken van problemen in je buurt

Waarde 2: Zorgen voor het milieu

- Afval scheiden
- Verantwoord consumeren
- Geen bruikbare spullen weggooien
- Zuinig zijn met energie

Waarde 3: Zorgen voor toekomstige generaties

- Kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen
- Grenzen stellen aan het gedrag van kinderen en jongeren
- Je eigen ervaring overdragen aan de volgende generatie
- Kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen
- Meegaan met de veranderingen in de samenleving

Thema 4: Inzet voor de samenleving*Waarde 1: Actief deelnemen aan de samenleving*

- Je talenten inzetten voor de samenleving
- Initiatieven ontplooiën ten behoeve van de samenleving
- Maatschappelijke organisaties steunen
- Vrijwilligerswerk doen
- Op de hoogte zijn van wat er in de samenleving gebeurt

Waarde 2: Je democratische rechten gebruiken

- Stemmen bij verkiezingen
- Naar inspraakavonden gaan
- Over belangrijke zaken een standpunt innemen
- In actie komen als je ergens voor of tegen bent
- Lid zijn van een politieke partij
- Controle uitoefenen op wat de overheid doet

In het volgende hoofdstuk gaan we in op de mate waarin de waarden door de Nederlandse bevolking worden gedeeld.

4 Elementen van burgerschap: de toets

4.1 Een grootschalige enquête

In welke mate worden de waarden en gedragsregels die in het vorige hoofdstuk zijn onderscheiden gedeeld door de Nederlandse bevolking? Om deze vraag te beantwoorden, is als vervolg op deze discussie een grootschalige enquête uitgevoerd, waarbij alle geïdentificeerde waarden en gedragsregels zijn voorgelegd aan een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking.

Deze enquête is uitgevoerd onder een steekproef van 1.079 personen van 18 jaar en ouder. Het veldwerk is uitgevoerd met behulp van de steekproefbron TNS NIPObase, waarbij de enquêtes online zijn ingevuld. De deelnemers aan het onderzoek zijn allemaal personen die thuis over een internetverbinding beschikken. De steekproef is representatief naar achtergrondkenmerken uitgezet. Het veldwerk vond plaats van 3 tot en met 9 november 2009. Een uitgebreide onderzoeksverantwoording is als bijlage bij dit rapport opgenomen.

In de volgende paragrafen beschrijven we de uitkomsten van dit onderzoek. Alle gepresenteerde resultaten zijn enquêteresultaten waarbij de steekproefkenmerken herwogen zijn naar populatiekenmerken. We generaliseren de uitkomsten naar 'de Nederlandse bevolking', maar merken hier wel bij op dat personen zonder toegang tot internet niet in de steekproef vertegenwoordigd zijn. De resultaten zijn weergegeven in afgeronde percentages. Wanneer er door afronding totalen ontstaan van meer of minder dan 100, zijn deze *niet* gecorrigeerd.

4.2 Steun voor het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap

In het vorige hoofdstuk zagen we dat er weliswaar veel steun was voor het initiatief een handvest burgerschap op te stellen, maar er was ook kritiek. Hoe kijkt de Nederlandse bevolking aan tegen het feit dat er een handvest komt?

Het Handvest Burgerschap is in de enquête met de volgende tekst geïntroduceerd.

Er zijn in Nederland allerlei wetten en regels waaraan we ons moeten houden. Deze wetten en regels zijn vastgelegd en worden door de overheid gehandhaafd.

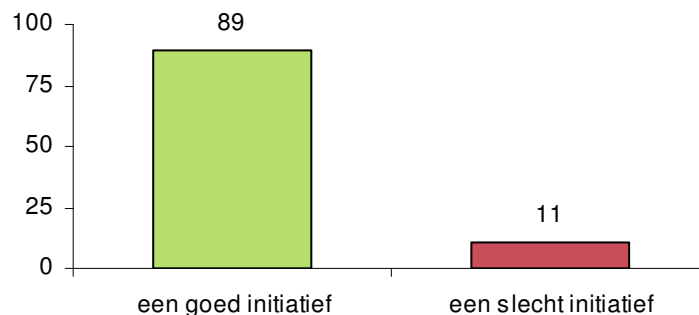
Naast deze officiële wetten en regels, zijn er ook ongeschreven regels in onze samenleving. Bijvoorbeeld over hoe we vinden dat we met elkaar om moeten gaan. Of over wat we als burgers van elkaar verwachten. Deze ongeschreven regels noemen we in deze vragenlijst waarden.

Om duidelijk te krijgen welke waarden Nederlanders belangrijk vinden, wordt het Handvest Burgerschap opgesteld. In dit document komen de waarden te staan die Nederlanders met elkaar delen.

Gevraagd is wat men ervan vindt dat er een Handvest Burgerschap wordt opgesteld.

6 | Wat vindt u ervan dat er een Handvest Burgerschap wordt opgesteld? (N=1.079)

Wat vindt u ervan dat het Handvest Burgerschap wordt opgesteld?

Wanneer het Handvest Burgerschap op deze manier wordt geïntroduceerd, dus als een document waarin de waarden staan die burgers met elkaar delen, blijkt dat 89% het een goed idee vindt dat dit handvest wordt opgesteld.

We zien dus dat ondanks de kritiek op het handvest, er een brede steun in de samenleving is voor het vastleggen van gedeelde waarden in een handvest. We merken hierbij op dat de overheid niet wordt genoemd in de introductietekst. Wellicht zijn burgers hierdoor positiever dan tijdens de discussies, toen benadrukt werd dat het handvest een initiatief van de overheid is.

4.3 Hoe hebben we het gevraagd?

Na deze vraag, is de steun voor de verschillende waarden en gedragsregels vastgesteld. Voordat de waarden en gedragsregels zijn voorgelegd, kreeg men de volgende introductietekst.

Voorafgaand aan dit onderzoek is een groot aantal bijeenkomsten in het land georganiseerd. Hierbij zijn allerlei waarden naar voren gebracht. In deze vragenlijst gaan we u vragen om op deze waarden te stemmen: welke waarden moeten wat u betreft in het handvest, en welke niet?

De waarden die we in deze vragenlijst gaan behandelen, zijn opgedeeld in vier thema's.

- *Prettig samenleven*
- *Betrokkenheid bij elkaar*
- *Gerichtheid op de toekomst*
- *Inzet voor de samenleving*

De thema's werden in random volgorde voorgelegd. Men kreeg per thema de volgende introductietekst.

Het thema dat we nu gaan behandelen is: <naam thema>.

In de volgende schermen laten we u telkens een waarde zien die bij dit thema hoort.

De vragen die we hierbij stellen zijn:

- *Of dit volgens u een essentieel onderdeel is van burgerschap, dat moet worden opgenomen in het Handvest. Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen?*
- *Zo ja, welke gedragsregels die bij deze waarde horen, mogen we van elkaar verwachten?*

Vervolgens kreeg men per waarde een aantal vervolgvragen. De waarden werden in random volgorde voorgelegd.

*Moet de volgende waarde worden opgenomen in het handvest? <naam waarde>
Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen?*

Bijvoorbeeld:

<opsomming bijbehorende gedragsregels>

- 1: Ja, ik vind dat we dit van elkaar mogen verwachten*
- 2: Ik twijfel*
- 3: Nee, dit moeten we niet van elkaar verwachten*

Wanneer men 'ja' koos, kreeg men vervolgvragen over de gedragsregels. Ook de gedragsregels werden, binnen de waarden, in random volgorde aangeboden.

Welke gedragsregels die bij deze waarde horen, mogen we van elkaar verwachten?

Meer antwoorden mogelijk

1: gedragsregel 1

2: gedragsregel 2

3: gedragsregel 3

En welke gedragsregels moeten we NIET van elkaar verwachten?

Meer antwoorden mogelijk

1: gedragsregel 1

2: gedragsregel 2

3: gedragsregel 3

In de volgende paragrafen geven we per thema inzicht in de uitkomsten.

4.4 Prettig samen leven

Binnen het thema 'prettig samenleven' zijn vijf waarden aan burgers voorgelegd:

- Een open houding hebben
- Plezierig met elkaar omgaan
- Verdraagzaam zijn
- Rekening houden met anderen
- Je eigen belang afwegen tegen belangen van anderen

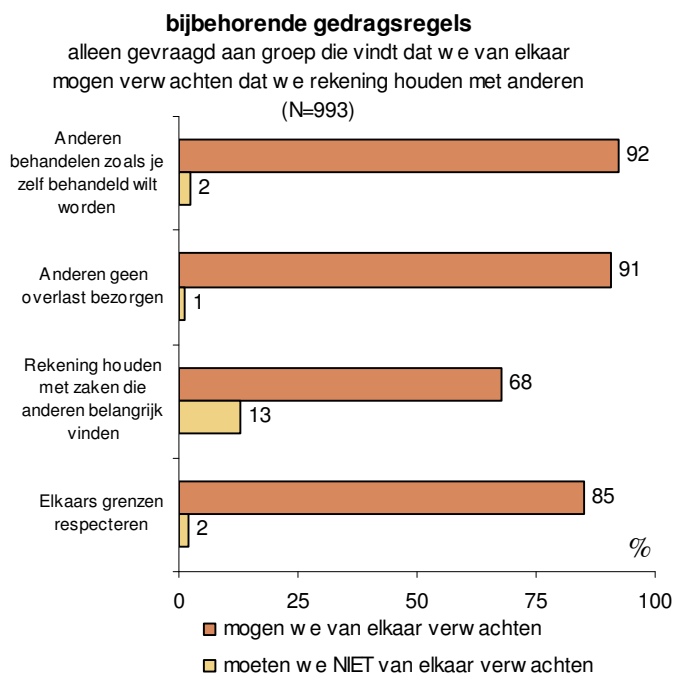
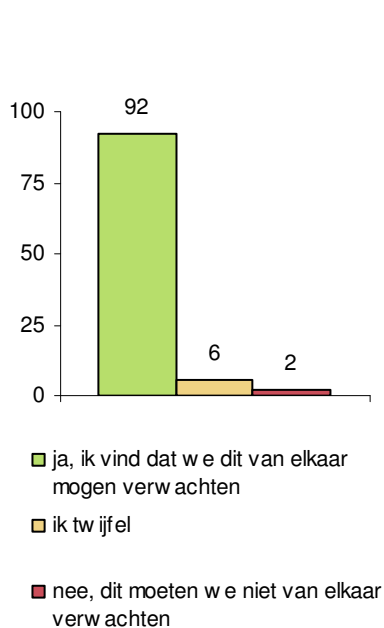
Veel steun krijgen de waarden 'rekening houden met anderen', 'plezierig met elkaar omgaan' en 'verdraagzaam zijn': rond de 90% van de ondervraagden vindt dat we dit van elkaar mogen verwachten en dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen. We gaan eerst in op deze meest ondersteunde waarden.

Aan degenen die vinden dat we deze waarde van elkaar mogen verwachten, is gevraagd welke bijbehorende gedragsregels daar bij horen. We zien hierbij het volgende.

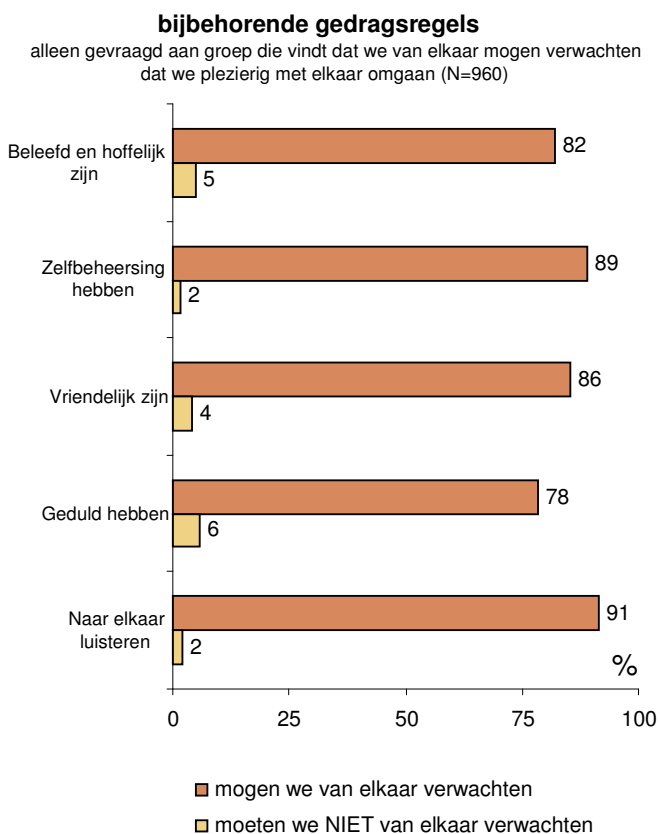
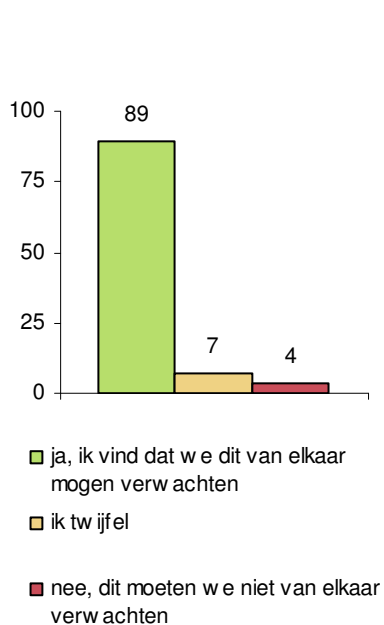
- **Rekening houden met anderen:** vooral 'anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden', 'anderen geen overlast bezorgen' en 'elkaars grenzen respecteren' krijgen veel steun. Minder steun is er voor de gedragsregel 'rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden'.
- **Plezierig met elkaar omgaan:** alle voorgelegde gedragsregels krijgen veel steun.
- **Verdraagzaam zijn:** veel steun voor 'accepteren dat mensen van elkaar verschillen' en 'anderen in hun waarde laten'. Minder steun is er voor 'je inleven in een ander'.

7 | Steun voor rekening houden met anderen en plezierig met elkaar omgaan

Rekening houden met anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

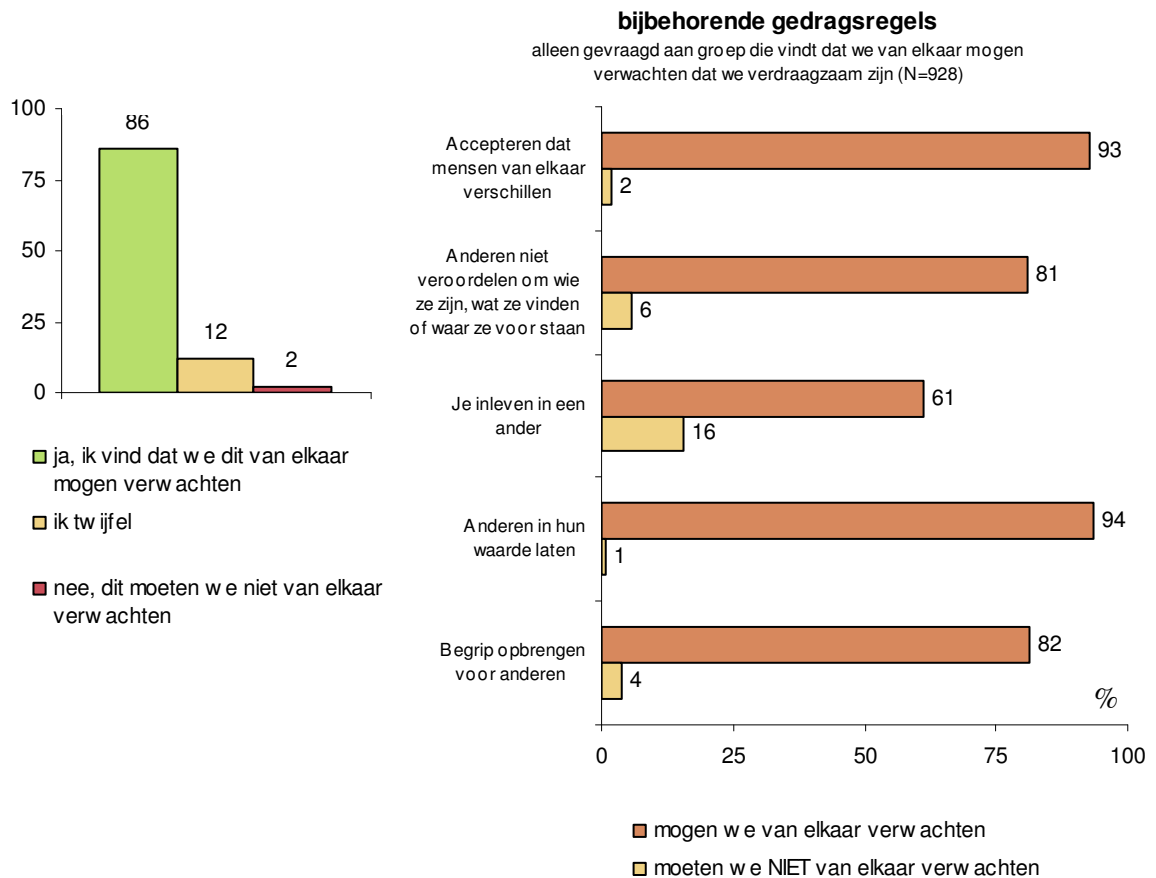

Plezierig met elkaar omgaan: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

8| Steun voor verdraagzaam zijn

Verdraagzaam zijn: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

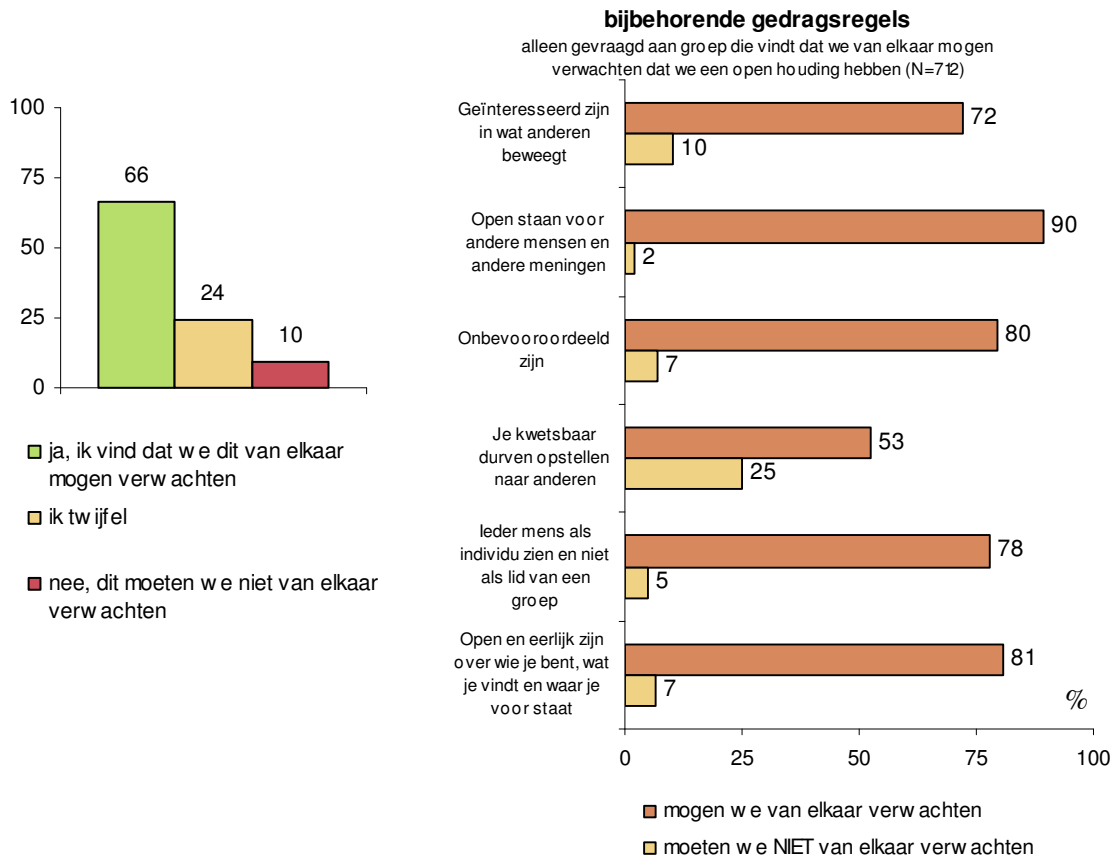
Minder steun is er voor de waarden 'een open houding hebben' en 'je eigen belangen afwegen tegen de belangen van anderen', al vindt nog altijd tweederde van de ondervraagden dat deze waarden in het handvest zouden moeten worden opgenomen.

Voor **een open houding hebben** geldt dat degenen die vinden dat we deze waarde van elkaar kunnen verwachten, vooral de gedragsregel 'open staan voor andere mensen en andere meningen' vaak noemen als regel die een plek in het handvest verdient. Voor de regel dat we van elkaar mogen verwachten dat we ons kwetsbaar opstellen naar anderen, is de steun beperkt.

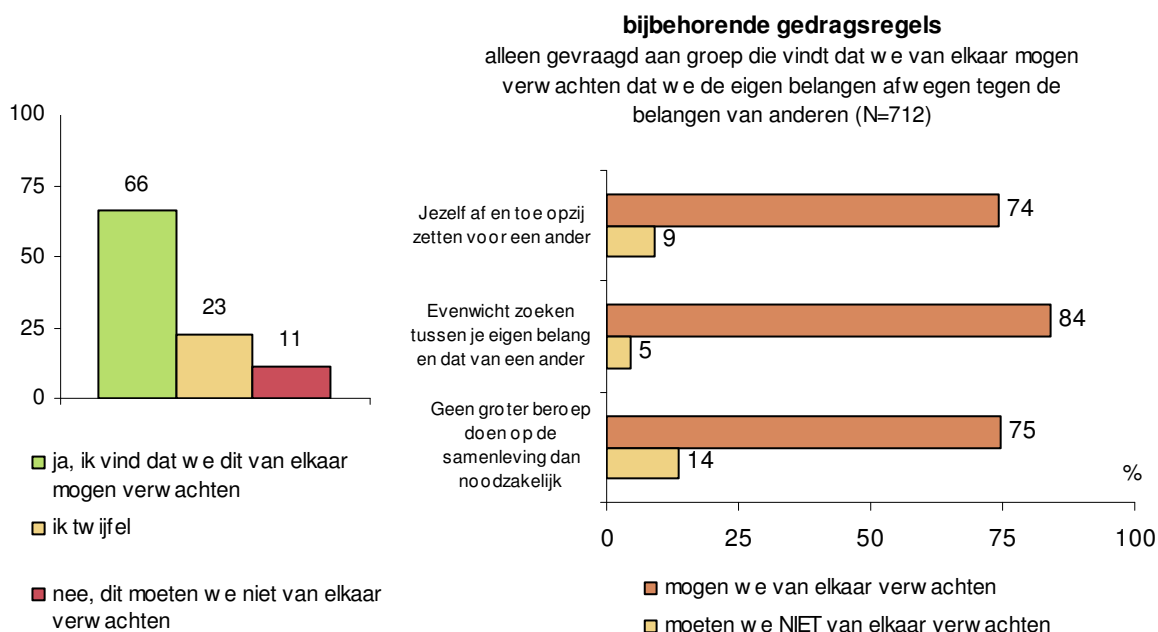
Bij de waarde **je eigen belangen afwegen tegen die van anderen** is er de meeste steun voor de regel 'evenwicht zoeken tussen je eigen belang en dat van een ander' en is de steun wat minder voor de gedragsregels 'jezelf af en toe opzij zetten voor een ander' en 'geen groter beroep op de samenleving doen dan noodzakelijk'.

9 | Steun voor een open houding hebben en je eigen belangen afwegen tegen die van anderen

Een open houding hebben: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

Je eigen belang afwegen tegen belangen van anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

We kunnen concluderen dat de waarden die binnen het thema 'prettig samen leven' die de meeste ondersteuning krijgen, te maken hebben met omgangsvormen (plezierig met elkaar omgaan), tolerant zijn voor verschillen tussen mensen (verdraagzaam zijn) en zelf anderen zo min mogelijk overlast bezorgen (rekening houden met anderen).

Deze waarden zijn direct te vertalen in concrete omgang tussen mensen. Bij de waarden 'een open houding hebben' en 'je eigen belangen afwegen tegen belangen van anderen' is deze verstaalslag minder gemakkelijk, wat er wellicht voor zorgt dat de groep die deze waarden in het handvest zou willen opnemen, kleiner is.

Kijken we naar de gedragsregels die meer en minder steun krijgen, dan zien we dat er veel steun is voor de regels die propageren dat we rekening met elkaar moeten houden en naar elkaar moeten luisteren. Men is hiertoe bereid, maar lijkt daarbij wel vast te willen houden aan het eigen referentiekader. Dit zien we terug in de grote steun voor de gedragsregel 'accepteren dat mensen van elkaar verschillen'. Een stap verder gaan, door je in te leven in een ander (de wereld door zijn of haar bril proberen te bekijken) of rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden, vinden velen niet iets wat we van elkaar moeten verwachten. Omgekeerd vinden velen het ook een stap te ver gaan om je kwetsbaar op te stellen en je zo open te stellen voor invloed van anderen.

4.5 Betrokkenheid bij elkaar

In het thema 'betrokkenheid bij elkaar' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- aandacht hebben voor anderen
- elkaar corrigeren
- open staan voor contact met anderen

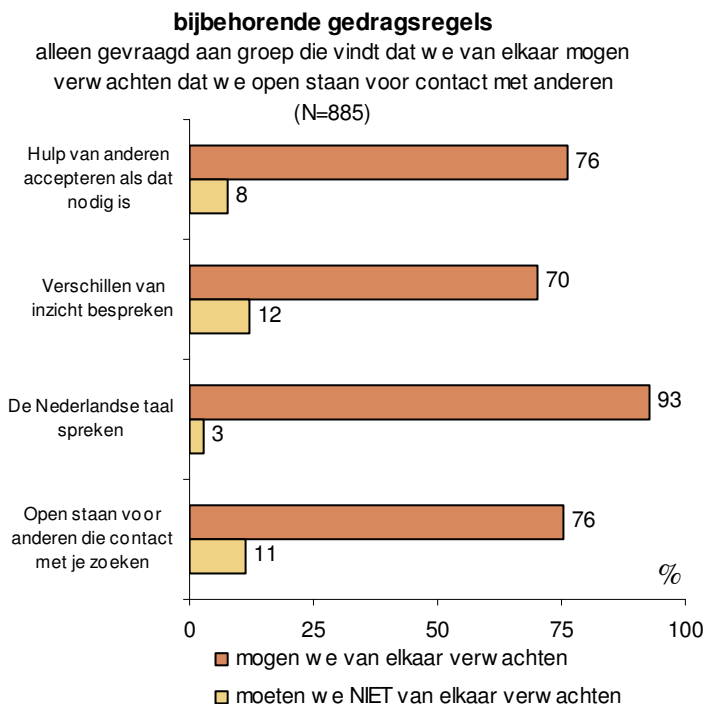
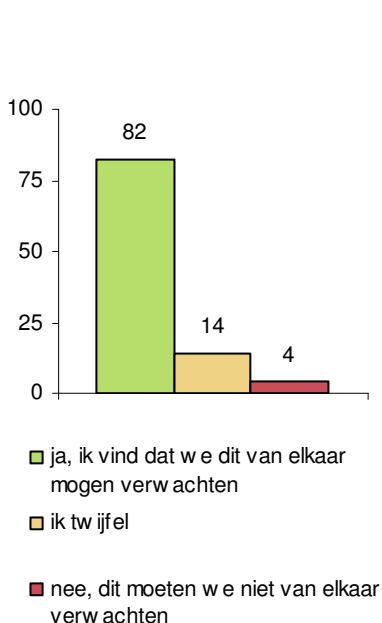
De meeste steun krijgen de waarden 'open staan voor contact met anderen' en 'aandacht hebben voor anderen': rond de 80% vindt dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen.

Over de gedragsregels die horen bij deze meest ondersteunde waarden, denkt men als volgt.

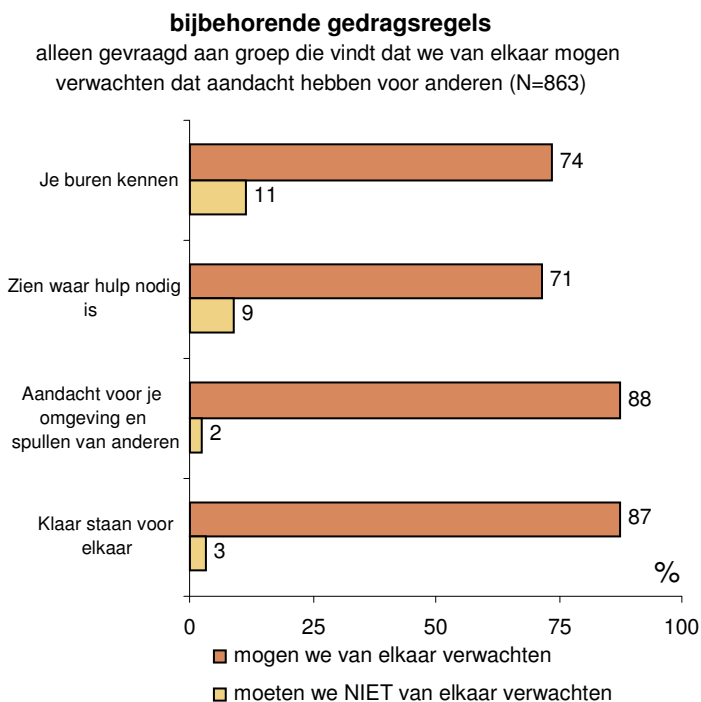
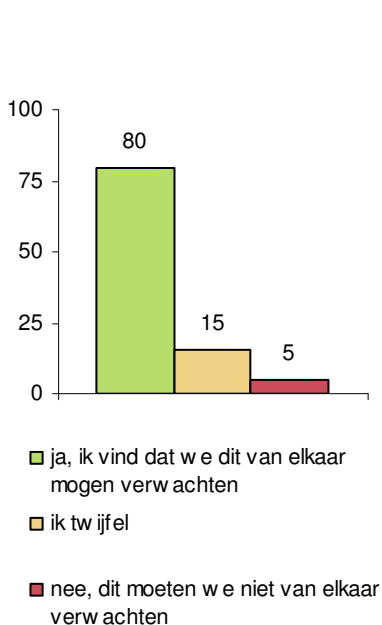
- **open staan voor contact met anderen:** men hecht vooral veel waarde aan het kunnen spreken van de Nederlandse taal. Daarnaast is er ruime steun voor open staan voor anderen die contact met je zoeken en voor hulp van anderen accepteren. Er is wat minder steun voor het bespreken van verschillen van inzicht.
- **aandacht hebben voor anderen:** degenen die deze waarde in het handvest zouden willen opnemen, kiezen het vaakst voor de gedragsregels 'klaar staan voor elkaar' en 'aandacht hebben voor de omgeving en voor spullen van anderen'. Voor de gedragsregels 'je burens kennen' en 'zien waar hulp nodig is', is minder steun.

10| Steun voor open staan voor contact met anderen en aandacht hebben voor anderen

Open staan voor contact met anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

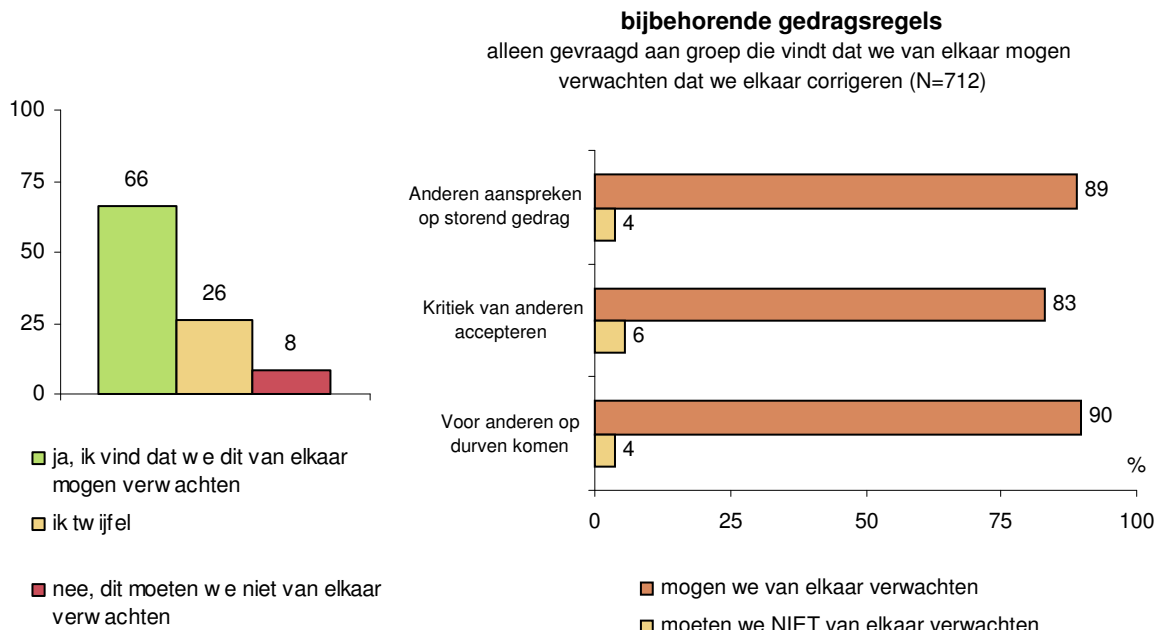
Aandacht hebben voor anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

De waarde **elkaar corrigeren** wordt aanmerkelijk minder vaak ondersteund (66%). Degenen die wel vinden dat deze waarde in het handvest moet worden opgenomen, vinden de bijbehorende gedragsregels allemaal in sterke mate van toepassing.

11 | Steun voor elkaar corrigeren

Elkaar corrigeren: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

We zien dat een grote meerderheid vindt dat de waarden 'open staan voor contact met anderen' en 'aandacht hebben voor anderen' in het handvest moeten worden opgenomen, al is de steun wat minder overweldigend dan bij de waarden rond het thema 'prettig samen leven'. Men hecht daarbij veel waarde aan het spreken van de Nederlandse taal en vindt dat we oplettend moeten zijn in de openbare ruimte en klaar moeten staan voor elkaar.

Opvallend is dat er minder steun is voor de waarde 'elkaar corrigeren': een derde van de Nederlandse bevolking vindt dat we niet van elkaar moeten verwachten dat we elkaar aanspreken op storend gedrag, voor anderen opkomen of kritiek van anderen accepteren. Hoewel mensen dus veel belang hechten aan een plezierige omgang met elkaar en wederzijdse betrokkenheid, is een grote groep van mening dat elkaar corrigeren op deze gedragsregels niet iets is wat burgers onderling van elkaar kunnen verwachten. Wij concluderen hieruit dat, gezien deze uitkomst en het feit dat deze ongeschreven regels ook niet in wetten zijn vast te leggen, het niet verwonderlijk is dat deze waarden en gedragsregels in de praktijk vaak niet worden nageleefd.

Een andere noemenswaardige uitkomst is dat de steun voor 'je burens kennen' wat beperkter is. Het feit dat je naast elkaar woont, betekent voor veel mensen kennelijk niet zonder meer dat je met deze mensen verbonden bent. Gezien het belang van 'klaar staan voor elkaar' lijkt het erop dat burens elkaar, als het erop aankomt, toch zullen helpen, ondanks dat ze elkaar soms niet zullen kennen.

4.6 Gerichtheid op de toekomst

In het thema 'gerichtheid op de toekomst' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- zorgen voor je leefomgeving
- zorgen voor het milieu
- zorgen voor toekomstige generaties

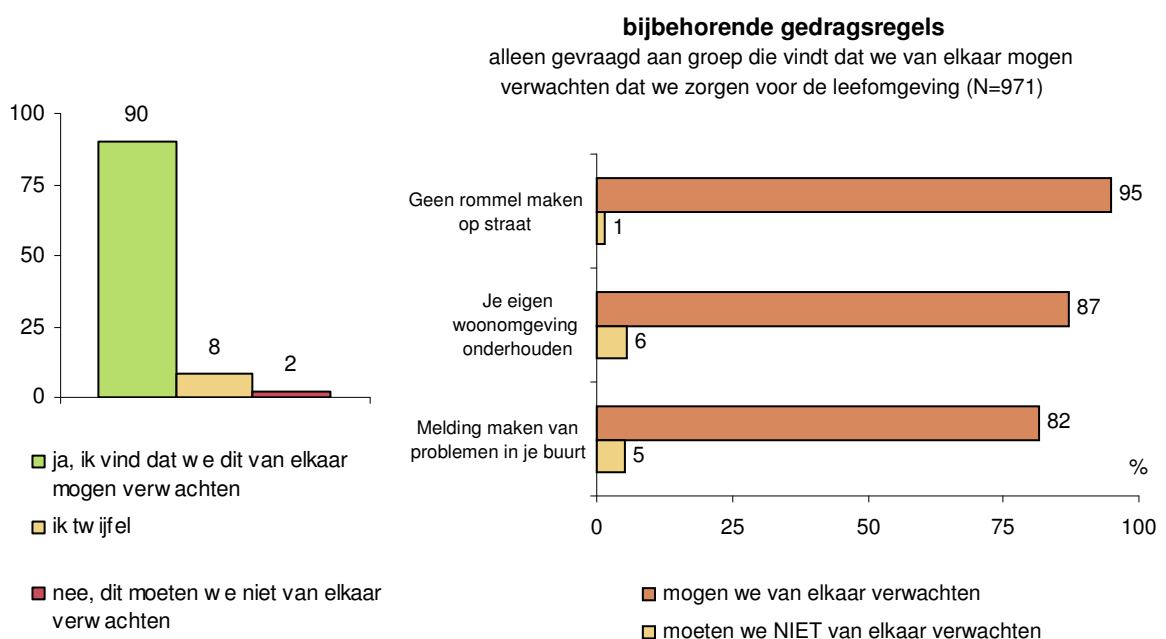
Voor alle waarden is veel steun, vooral voor 'zorgen voor je leefomgeving' en 'zorgen voor toekomstige generaties' (circa 90%). Ook de steun voor 'zorgen voor het milieu' is echter aanzienlijk (81%).

Aan degenen die vinden dat we dit van elkaar mogen verwachten, is gevraagd welke bijbehorende gedragsregels we van elkaar mogen verwachten. We zien hierbij het volgende.

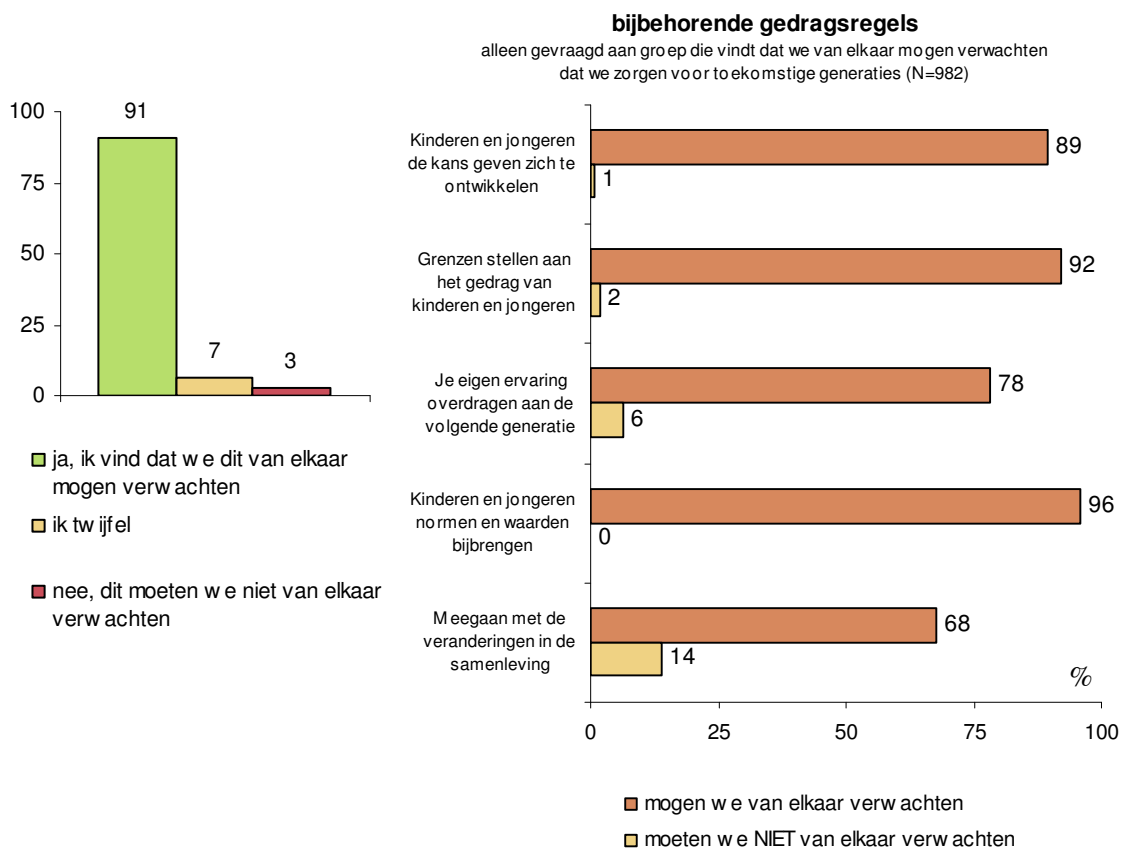
- **Zorgen voor je leefomgeving:** men hecht veel waarde aan 'geen rommel maken op straat' en aan 'je eigen woonomgeving onderhouden'. Iets minder, maar nog altijd veel steun is er voor 'melding maken van problemen in je buurt'.
- **Zorgen voor toekomstige generaties:** de gedragsregels binnen deze waarde geven een gedifferentieerd beeld: er is zeer veel steun voor 'kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen' en 'grenzen stellen aan het gedrag van kinderen en jongeren'. Ook veel belang wordt gehecht aan de andere kant van deze medaille, namelijk 'kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen'. De gedragsregel 'meegaan met veranderingen in de samenleving' vindt men minder van toepassing op deze waarde.
- **Zorgen voor het milieu:** opvallend veel steun krijgt de gedragsregel 'zuinig zijn met energie', naast 'afval scheiden'. Minder overeenstemming is er over de gedragsregels 'verantwoord consumeren' en 'geen bruikbare spullen weggooien'.

12 | Steun voor zorgen voor je leefomgeving

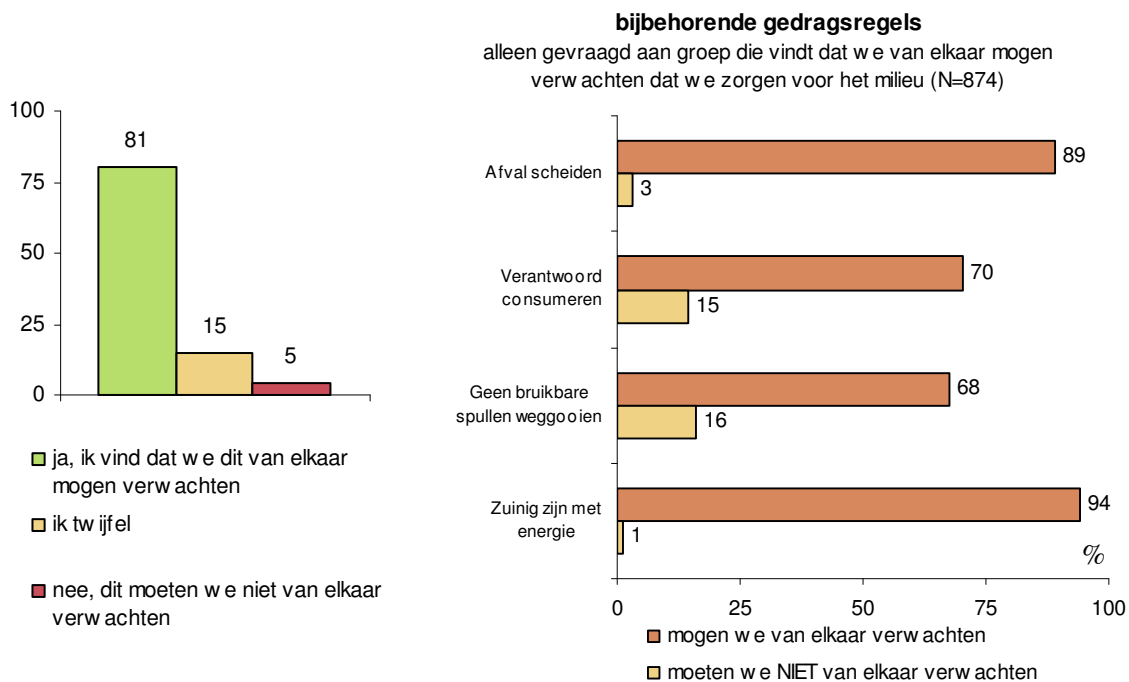
Zorgen voor je leefomgeving: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

Zorgen voor toekomstige generaties: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

Zorgen voor het milieu: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

We zien dat aan het thema 'gerichtheid op de toekomst' veel belang wordt gehecht. Een grote meerderheid vindt dat alle drie de bijbehorende waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Concreet gaat het hierbij om het zorg dragen voor de eigen leefomgeving, grenzen stellen aan kinderen en jongeren, maar ze ook de kans op ontwikkeling geven en zorg dragen voor het milieu. Voor deze laatste waarde geldt dat men lijkt te worstelen met het spanningsveld tussen een schoon milieu en de eigen keuzevrijheid. Van ingeburgerd gedrag zoals afval scheiden vindt men dat we dat van elkaar mogen verwachten en dat geldt ook voor zuinig zijn met energie. Van nauw gerelateerd gedrag, zoals verantwoord consumeren, vindt echter een opvallend groot deel van de ondervraagden dat je dit niet van elkaar moet verwachten. Dit kan te maken hebben met de gebruikte termen, maar kan ook worden veroorzaakt doordat de maatschappelijke normen door alle aandacht voor het milieu op dit moment niet statisch, maar in ontwikkeling zijn.

4.7 Inzet voor de samenleving

In het thema 'inzet voor de samenleving' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- actief deelnemen aan de samenleving
- je democratische rechten gebruiken

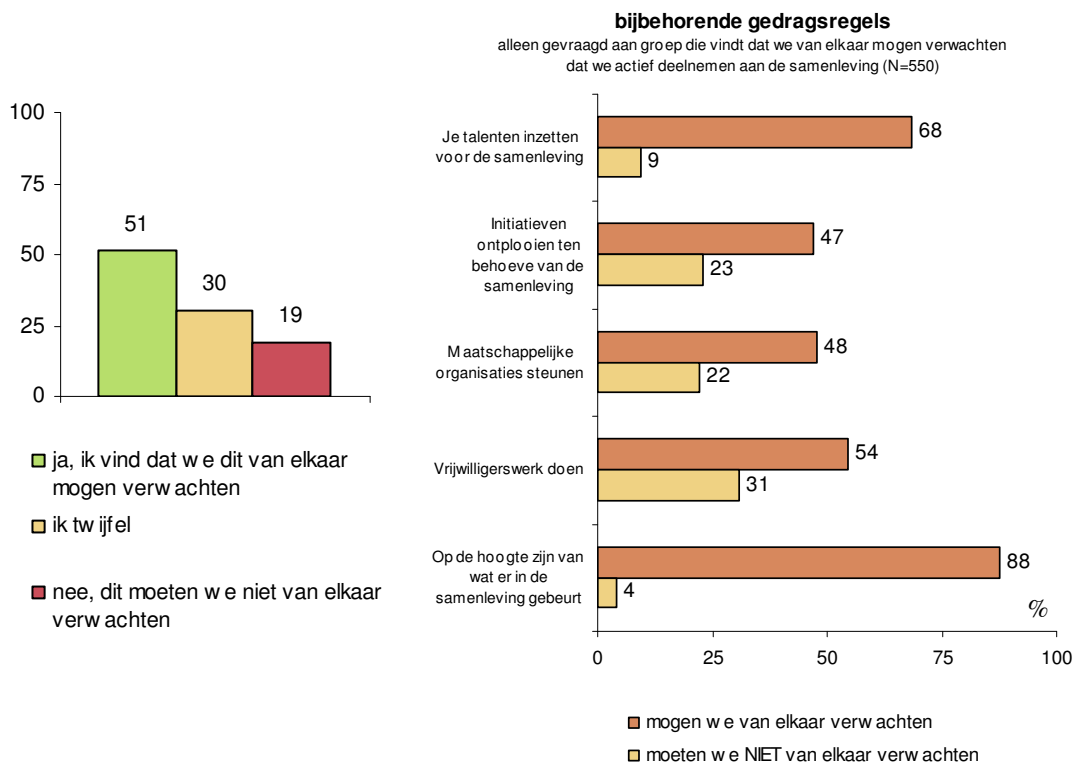
De steun voor beide waarden is beperkt. Slechts circa de helft van de ondervraagden vindt dat deze waarden in het handvest zouden moeten worden opgenomen.

Aan degenen die wel vinden dat deze waarden een plek in het handvest verdienen, is gevraagd welke bijbehorende gedragsregels we van elkaar mogen verwachten. We zien hierbij het volgende.

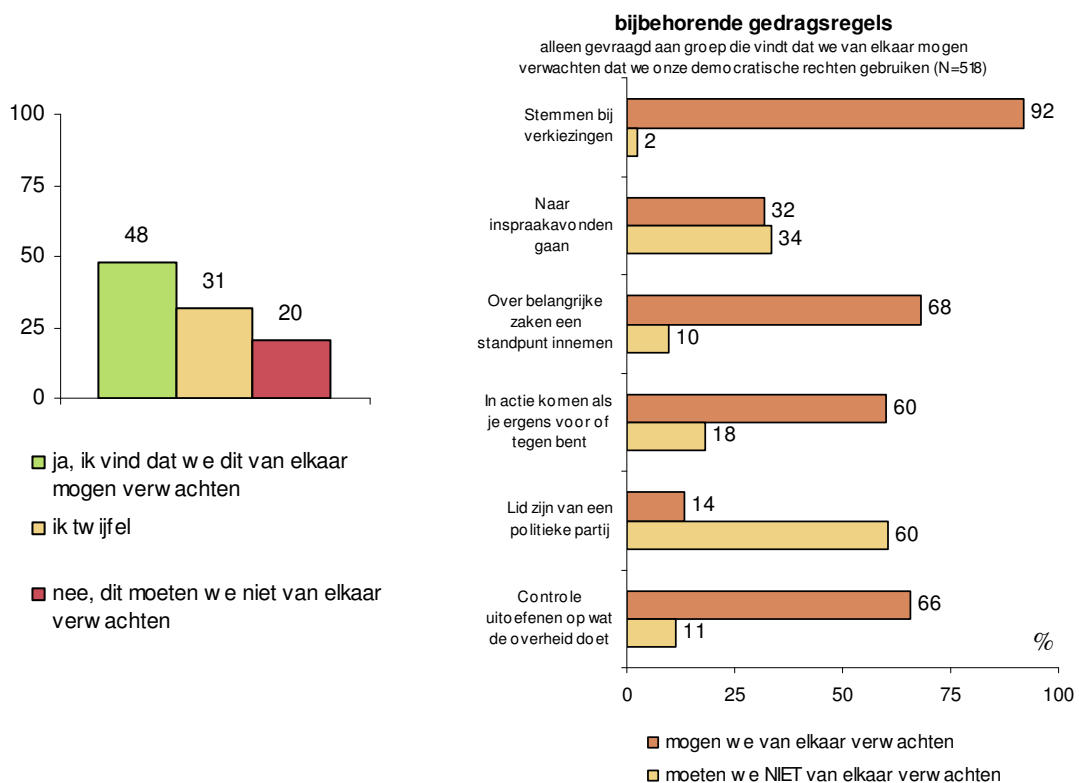
- **Actief deelnemen aan de samenleving:** men vindt het vooral belangrijk dat burgers op de hoogte zijn van wat er in de samenleving gebeurt. Zeer omstreden zijn de gedragsregels 'maatschappelijk organisaties steunen', 'vrijwilligerswerk doen' en 'initiatieven ontplooiën ten behoeve van de samenleving'. Veel mensen vinden niet dat we dit van elkaar moeten verwachten.
- **Je democratische rechten gebruiken:** degenen die deze waarde in het handvest zouden willen opnemen, vinden het met name gewenst als mensen stemmen bij verkiezingen. Er is ook enige steun onder deze groep voor 'controle uitoefenen op wat de overheid doet' en 'over belangrijke zaken een standpunt innemen'. Zeer weinig steun is er voor 'lid zijn van een politieke partij' en 'naar inspraakavonden gaan'.

14 | Steun voor actief deelnemen aan de samenleving en je democratische rechten gebruiken

Actief deelnemen aan de samenleving: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

Je democratische rechten gebruiken: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

Het is duidelijk dat de Nederlandse bevolking de waarden rond het thema 'inzet voor de samenleving' geen zaken vindt die we van alle Nederlandse burgers moeten verwachten. Dit is niet verrassend. Uit het vooronderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* bleek reeds dat burgers van mening zijn dat 'inzet voor de samenleving' weliswaar wenselijk is, maar geen voorwaarde voor goed burgerschap. Op verzoek van het kabinet, dat vond dat *een bijdrage leveren aan de gemeenschap, de politiek en de publieke zaak* in de toen onderscheiden thema's ontbrak, is dit vierde thema toegevoegd aan de discussie. Nu blijkt dat dit thema door de burgers toch niet wordt omarmd.

Deze uitkomst laat zien dat burgers zich niet laten sturen in de elementen van burgerschap die zij wel en niet in het handvest opgenomen willen zien. Alleen elementen die door burgers zelf zijn ingebracht, blijken uiteindelijk te worden geaccepteerd. Dit onderstreept dat de inhoud van het handvest uiteindelijk door burgers wordt bepaald en dit proces niet wordt gestuurd door andere partijen.

4.8 Naar een handvest

Hoe bepalen we nu op basis van de uitkomsten van de enquête welke waarden gedeeld zijn en welke niet? Hiervoor moet een keuze worden gemaakt bij welke steun voor een waarde we deze als 'gedeeld' beschouwen. Iedere keuze is daarbij tot op zekere hoogte arbitrair. Toch doen we in deze paragraaf een suggestie. Uitgangspunt daarbij is dat de waarden die in het handvest worden opgenomen door een zeer ruime meerderheid worden ondersteund. We maken de volgende keuzes.

- Wanneer 75% van de Nederlandse bevolking een waarde onderschrijft (dus vindt dat we dit van elkaar mogen verwachten, exclusief 'ik twijfel'), wordt deze opgenomen in het handvest.
- Wanneer aan deze voorwaarde is voldaan, worden die bijbehorende gedragsregels opgenomen, die we volgens minimaal 75% van de groep die deze waarde onderschrijft kunnen verwachten.

Een gedragsregel die in het handvest wordt opgenomen, wordt in dit geval altijd door een meerderheid van de bevolking ondersteund. Immers: wanneer 75% een waarde onderschrijft en van die groep onderschrijft 75% een gedragsregel, dan is de steun onder de bevolking $75\% \times 75\% = 56\%$. Stel dat volgens deze criteria een selectie uit de waarden zou worden gemaakt, dan zouden dit de gedeelde waarden zijn die in het handvest kunnen worden opgenomen:

15 | Een voorbeeld van de waarden die worden opgenomen in het handvest, gebaseerd op minimaal 75% steun voor de waarden en gedragsregels

Thema: prettig samen leven

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ rekening houden met anderen	92	▪ anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden	92
		▪ anderen geen overlast bezorgen	91
		▪ elkaars grenzen respecteren	85
▪ plezierig met elkaar omgaan	89	▪ naar elkaar luisteren	91
		▪ zelfbeheersing hebben	89
		▪ vriendelijk zijn	86
		▪ beleefd en hoffelijk zijn	82
		▪ geduld hebben	78
▪ verdraagzaam zijn	86	▪ anderen in hun waarde laten	94
		▪ accepteren dat mensen van elkaar verschillen	93
		▪ begrip opbrengen voor anderen	82
		▪ anderen niet veroordelen om wie ze zijn, wat ze vinden of waar ze voor staan	81

Thema: betrokkenheid bij elkaar

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ open staan voor contact met anderen	82	▪ de Nederlandse taal spreken	93
		▪ open staan voor anderen die contact met je zoeken	76
		▪ hulp van anderen accepteren als dat nodig is	76
▪ aandacht hebben voor anderen	80	▪ aandacht voor je omgeving en spullen van anderen	88
		▪ klaar staan voor elkaar	87

Thema: gerichtheid op de toekomst

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ zorgen voor toekomstige generaties	91	▪ kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen	96
		▪ grenzen stellen aan gedrag van kinderen en jongeren	92
		▪ kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen	89
		▪ je eigen ervaring overdragen aan de volgende generatie	78
▪ zorgen voor je leefomgeving	90	▪ geen rommel maken op straat	95
		▪ je eigen woonomgeving onderhouden	87
		▪ melding maken van problemen in je buurt	82
		▪ zorgen voor het milieu	81
▪ zorgen voor het milieu	81	▪ zuinig zijn met energie	94
		▪ afval scheiden	89

¹ De percentages in deze kolom zijn gebaseerd op de groep die de bijbehorende waarde onderschrijft en dus niet op de hele steekproef.

In dit voorbeeld zijn uitsluitend waarden opgenomen die een grote steun onder de bevolking genieten. Dit is van belang vanuit de gedachte dat het Handvest Burgerschap door de meeste burgers moet worden gedragen. Het is ook mogelijk om een nog strengere selectie van waarden en gedragsregels te maken. Wij adviseren niet om de criteria soepeler toe te passen.

Bijlagen

Bijlage 1 Geraadpleegde literatuur

Geraadpleegde literatuur

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 1 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden.

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 2 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden.

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 3 (2008). Paul Dekker, Tom van der Meer en Eefje Steenvoorden.

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1 (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schyns en Tom van der Meer.

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 2 (2009). Tom van der Meer, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden.

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 3 (2009). Eefje Steenvoorden, Tom van der Meer en Paul Dekker.

Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008 Dekker, P., T. van der Meer, P. Schyns en E. Steenvoorden. Den Haag: SCP, 2009.

Hans Boutellier 2007 *Nodale orde – Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*. Amsterdam: 2007. (Rede Vrije Universiteit.)

Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. J. de Hart en P. Dekker Uit:De sociale staat van Nederland 2009. Den Haag: SCP 2009

Hoe regelen we de ongeschreven regels? 2008 Uitgevoerd door Veldkamp in opdracht van het ministerie van BZK.

Respect 2008. Uitgevoerd door Veldkamp in opdracht van de Rijksvoorlichtingsdienst.

Nationaal Vrijheidsonderzoek 2009. Uitgevoerd door Veldkamp in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Geraadpleegde Websites:

www.minbzk.nl

www.actiefburgerschap.nl

www.handvestburgerschap.nl

Bijlage 2 De deelnemers aan de regionale bijeenkomsten

Achtergrondkenmerken deelnemers conferenties in het land

Achtergrond kenmerken deelnemers

Totaal 213 deelnemers

	absoluut	percentage
<i>seks</i>		
man	111	52
vrouw	84	40
niet opgegeven	18	8
<i>leeftijd</i>		
18-24	12	6
25-34	29	14
35-49	55	25
50-64	65	30
65 jaar en ouder	16	8
niet opgegeven	36	17
<i>opleiding</i>		
lager	27	13
middelbaar	15	7
hoger	134	63
niet opgegeven	36	17

Bijlage 3 Impressies regionale discussiebijeenkomsten

Impressies discussiebijeenkomsten

Nieuwegein 23 juni 2009

Het enthousiasme van de belangstellenden heeft de eerste bijeenkomst in Nieuwegein op 23 juni tot een succes gemaakt. Na de opening van minister Ter Horst per videoboodschap is er gesproken over de thema's 'respect' en 'inzet voor de samenleving' en de mogelijkheden om te komen tot een Handvest Verantwoordelijk Burgerschap. De deelnemers hebben uitgewisseld wat zij onder burgerschap verstaan en hoe zij hieraan invulling geven in het dagelijks leven.

De bijeenkomst leert vooral dat er genoeg enthousiasme en inspiratie is om met elkaar in gesprek te gaan over verantwoordelijk burgerschap. De deelnemers hebben de avond als vruchtbaar ervaren, en zouden dit soort bijeenkomsten meer structureel door de overheid georganiseerd willen zien. De eerste bijeenkomst is dus met recht geslaagd te noemen. Maar we zijn nog lang niet uitgepraat. Hebt u ook belangstelling om een bijeenkomst bij te wonen? Dan hopen wij u te ontmoeten op een van de andere bijeenkomsten in het land.

Amsterdam 8 september 2009

De belangstelling voor de bijeenkomst in Amsterdam was erg groot, zo bleek uit het aantal aanmeldingen. Jammer genoeg heeft niet iedereen gebruik gemaakt van de geboden mogelijkheid om mee te discussiëren over de inhoud van het handvest. De achtergrond van degenen die aanwezig waren was gevarieerd; men voelde zich persoonlijk of vanuit het werk betrokken bij het onderwerp. In twee groepen is gediscussieerd over de thema's betrokkenheid en respect. Iedereen heeft een idee wat betrokkenheid voor hem of haar betekent. Respect en betrokkenheid worden ook vaak in een adem genoemd. Een van origine Portugese herinnerde ons er bijvoorbeeld aan dat betrokkenheid ook betekent dat je trots kan zijn op je eigen gewoonten en gebruiken. De consensus was dat betrokkenheid betekent dat we samen zorg dragen voor de samenleving, door zelf de handen uit de mouwen te steken en actief te werken aan onze samenleving. Betrokkenheid is des te belangrijker omdat de overheid zich steeds meer inzet, er wordt meer van de burgers verwacht. Uit de bespreking van het andere thema, respect, bleek ook dat alles valt of staat met de aandacht die we voor elkaar hebben, de moeite die we voor elkaar willen doen en de verantwoordelijkheid die we nemen voor de maatschappij om ons heen. Maar tegelijkertijd maakt het delen van ruimte met elkaar ook dat verschillende waarden en normen met elkaar in conflict kunnen komen. En mogen we elkaar dan wel of niet daarop aanspreken?

Tijdens de plenaire bespreking van de resultaten van de twee discussies werd duidelijk dat het er niet van gekomen is om de soms toch wel abstractie begrippen als 'zorgdragen voor' en 'aandacht hebben' om te zetten in concrete activiteiten. In de volgende bijeenkomsten zal daar meer aandacht aan worden besteed.

Almere 10 september 2009

In Almere is met een kleine groep (negen personen) van gedachten gewisseld over de invulling van de thema's binnen het handvest Burgerschap. Opvallend was dat het merendeel van de aanwezigen als wat ouder te kenschetsen waren. Net zoals bij de vorige bijeenkomsten had men vaak een werkgerelateerd belang bij het voeren van de discussie: bijvoorbeeld omdat men werkt met vrijwilligers of omdat men jongeren wel activeren. Een van de aanwezigen heeft in een column verschenen in de NRC zijn impressie van de avond beschreven.

In twee groepen is gediscussieerd over de thema's betrokkenheid en inzet voor de samenleving. Een kernwoord bleek daarbij in beide groepen aandacht te zijn. Zonder de bereidheid om aandacht aan elkaar te geven, zo werd gesteld, is het niet mogelijk om betrokken te zijn. En uit betrokkenheid vloeien dan weer verschillende activiteiten voort. Heel duidelijk kwam naar voren dat vooral de meer actieve uitingen van goed burgerschap (zoals het organiseren van activiteiten) vrijwillig zijn en moeten aansluiten bij wat mensen kunnen en willen. Ook wordt gesteld dat mensen niet te snel moeten oordelen over anderen en hun activiteiten, krakers bijvoorbeeld worden gezien als asociaal terwijl ze heel actief zijn in de buurt. Om de bereidheid van burgers om zich in te zetten voor de samenleving te vergroten, is het nodig om een aantal randvoorwaarden te vervullen. Bijvoorbeeld een grotere waardering van werkgevers voor vrijwilligerswerk en een fatsoenlijke reactie van de overheid als burgers initiatieven nemen. Een jongerenwerker stelt dat je jongeren duidelijk moet maken wat vrijwillige inzet hen oplevert.

Groningen 16 september 2009

In Groningen heeft een aantal geïnteresseerden zich op de dag van de bijeenkomst op het laatste moment nog aangemeld om mee te denken over de invulling van het handvest burgerschap.

Er waren in totaal 17 mensen aanwezig op de bijeenkomst: leraren van basisscholen, van voortgezet onderwijs en de universiteit, actief participerende leden van wijkcommissies en vrijwilligersorganisaties.

Na de algemene introductie is de groep in tweeën verdeeld. De ene groep heeft het thema inzet voor de samenleving uitgewerkt, de andere groep gerichtheid op de toekomst.

Bij het bespreken van inzet voor de samenleving valt op dat de aanwezigen in eerste instantie voornamelijk denken aan kleine acties dichtbij huis. Inzetten voor de burens, het goede voorbeeld geven door de straat netjes te houden etc. Na het lezen van de beschrijving in de folder is men eigenlijk verrast dat democratie onder inzet voor de samenleving valt. Men ziet het begrip democratie als veel abstracter en op een hoger niveau dan waar de deelnemers in eerste instantie aan dachten. Hoe staat democratie in relatie tot goed burgerschap? Er wordt erkend dat democratie het fundament is van onze samenleving, maar hoe democratie in relatie tot goed burgerschap staat is niet helemaal duidelijk, gedacht wordt aan actieve participatie en het aangaan van de dialoog met elkaar. Zowel tussen burgers en overheid als burgers onderling.

In de andere groep is het thema gerichtheid op de toekomst uitgewerkt. Een discussie kwam op gang over opvoeding, wie is verantwoordelijk voor de opvoeding van de toekomstige generaties; ouders of leerkrachten? Hoe moeten we daarmee omgaan, hoe dragen we er zorg voor dat toekomstige generaties een idee krijgen van de regels/normen/waarden die in vroegere tijden door instituten (bv kerk) werden overgedragen. De praktische invulling is moeilijk. Ook hier wordt gezegd dat mensen de dialoog met elkaar aan moeten gaan. Daarnaast wordt het belangrijk gevonden dat de menselijke maat in de gaten wordt gehouden. Het naar eigen kunnen bijdragen aan de samenleving. Verplichten van actieve participatie lijkt lastig, echter er zou wel meer waardering voor inzet moeten komen. Men ziet een faciliterende rol voor de overheid weggelegd.

Leeuwarden 17 september 2009

We waren verheugd dat in Leeuwarden een aantal jongeren in de discussie heeft geparticipeerd: studenten die vanuit hun studie bestuurskunde geïnteresseerd waren in het onderwerp. De bijna 20 aanwezigen hebben in twee groepen gesproken over de verschillende thema's, met de nadruk op 'respect' en 'inzet voor de samenleving'. Eén van de aanwezigen heeft in de Leeuwarder Courant over de bijeenkomst gerapporteerd.

Ondanks dat er verschillende thema's in de gesprekken zijn behandeld, was de overlap in de bevindingen groot. Kernwoorden zoals naar 'eigen vermogen', 'aandacht', 'begrip', 'luisteren' en 'gelijkheid' kwamen in beide gesprekken naar voren. In de groep die zich bezighield met het thema betrokkenheid kwam naar voren dat je je betrokkenheid op verschillende niveaus kunt uiten: in je eigen omgeving of daarbuiten, voor allerlei doelen, klein of groot, actief of passief. Het recept voor goed burgerschap lijkt inderdaad te bestaan uit respect, tolerantie en betrokkenheid. Het bijbrengen van deze kernwaarden zou in de opvoeding thuishoren; de overheid kan daarin een rol spelen door het stellen van regels en het geven van het goede voorbeeld. Het leek er op dat vooral jongeren van mening zijn dat het geen zin heeft om mensen tot iets te verplichten. Want er is ook angst voor het uiten van een te grote betrokkenheid die wellicht als bemoeizucht kan worden opgevat. In het verlengde daarvan adviseert men om het woord 'moeten' in het handvest zo veel mogelijk te vermijden. Ook kwam het advies naar voren teksten op te nemen die aansporen tot actie en die niet verzanden in moralisme.

Er zijn tijdens de groepen veel concrete voorbeelden naar voren gekomen hoe de deelnemers zelf hun steentje bijdragen aan een plezieriger samenleving. Zo wordt genoemd nachtwandelingen organiseren, met elkaar kerstukjes maken, met de gemeente door buurten lopen en laten zien wat er speelt, de gemeente dus actief betrekken bij de dagelijkse gang van zaken etc. Na afloop zijn enkele deelnemers nog geïnterviewd door een verslaggever van Omroep Brabant.

Bergen op Zoom 22 september 2009

In Bergen op Zoom heeft een actieve inwoner via zijn Hyves pagina mensen aangespoord om naar de bijeenkomst te komen. Velen kenden elkaar. De deelnemers zijn te kernschetsen door hun zeer grote inzet voor de samenleving op allerlei niveaus: deelnemers uit wijkcommissies, buurtpreventie,agogisch medewerkers, inburgeraars uit de Verenigde Staten, actieve leden van politieke partijen. In alle groepen werd opgemerkt dat er jammer genoeg geen alloctonen aanwezig waren, terwijl ook bij deze bijeenkomsten het belang van onderlinge communicatie hoog in het vaandel staat bij het definiëren van goed burgerschap.

De deelnemers waren ook nieuwsgierig naar wat er eigenlijk van ons als burger verwacht wordt. Men hoopte ook te leren van de ervaringen van anderen.

Er waren in totaal 21 deelnemers die in drie groepen zijn verdeeld en aan de slag zijn gegaan met de thema's gerichtheid op de toekomst, respect (twee groepen) en kort nog inzet voor de samenleving. Nadat de losse groepen de thema's hebben uitgewerkt, ontstond er tijdens de plenaire terugkoppeling een discussie over het woord Respect. Wat is de definitie van respect? Voor sommigen is het een uitgehold begrip, het zegt niets meer. Anderen menen dat het vooral door jongeren wordt gebruikt en weer anderen menen dat het door jong en oud op een verschillende manier wordt geïnterpreteerd. De ouderen zijn van mening dat men respect ziet als waardering voor een ander vanwege zijn verdiensten, jongeren richten het meer op zich zelf. "jij moet respect voor mij hebben". In die zin wekt de term verwarring. Wat wordt er nou mee bedoeld? Is het aandacht voor elkaar? Moet je het verdienen? Moet je het gunnen? Of is respect opeisbaar? Verder komt weer naar voren dat we naar elkaar moeten luisteren en begrip moeten tonen en zaken met een open vizier benaderen, het gaat erom elkaar in waarde te laten.

Er zijn tijdens de groepen veel concrete voorbeelden naar voren gekomen hoe de deelnemers zelf hun steentje bijdragen aan een plezieriger samenleving. Zo wordt genoemd nachtwandelingen organiseren, met elkaar kerstukjes maken, met de gemeente door buurten lopen en laten zien wat er speelt, de gemeente dus actief betrekken bij de dagelijkse gang van zaken etc. Na afloop zijn enkele deelnemers nog geïnterviewd door een verslaggever van Omroep Brabant.

Eindhoven 24 september 2009

Jammer genoeg heeft maar de helft van degenen die zich aangemeld hadden gebruik gemaakt van de geboden mogelijkheid om mee te discussiëren over de inhoud van het handvest. Sommige aanwezigen vroegen zich daarom af hoe ze de opkomst in het licht van de bevolkingsomvang van Eindhoven moeten duiden. Veel deelnemers in Eindhoven waren niet meer werkzaam, maar wel erg actief op allerlei terreinen. Hun reden om deel te nemen in de discussies is vooral de constatering dat de Nederlandse samenleving minder prettig wordt en zij maken zich daar zorgen over. Een aantal mensen doet mee omdat ze beroepsmatig met het onderwerp te maken hebben (onderwijs en woningbouw). In twee groepen is gediscussieerd over de thema's betrokkenheid en respect. In beide groepen worden veel voorbeelden genoemd van hoe het niet moet; de voorbeelden betreffen het gedrag van allerlei soorten burgers: jongeren, volwassenen, burens, hogere functies etc. Zo vertelt een leraar dat steeds meer leraren niet meer betrokken zijn, maar zich distantiëren van de schoolactiviteiten. Dat heeft mede met een gebrek aan waardering voor hun inzet te maken. In de discussies werd verder vooral ingegaan op thema's zoals wederzijdse acceptatie, begrip en de grenzen daaraan. Want waar de één vindt dat bepaalde gedragingen van iedereen verlangd kunnen worden, meent de ander dat je dit niet verplicht kunt stellen. Want wie bepaalt hoe het hoort en waarom oordeelt men zo snel? Duidelijk wordt dat ouderen niet altijd begrip lijken te hebben voor de drukte waar jonge gezinnen mee geconfronteerd worden en de beperkte mogelijkheden die zij als gevolg daarvan hebben voor extra activiteiten. Drukke als gevolg van eigen keuzes, maar ook als gevolg van overheidsbeleid. Men stelt dat we enerzijds in een samenleving leven waarin mensen veel keuzes hebben, maar die keuzes kunnen ook leiden tot (tijdelijk) minder betrokkenheid, Maar dat laat niet verlet dat van iedereen verwacht kan worden dat zij respect hebben voor anderen, zich inleven in anderen en voor elkaar openstaan zonder vooraf te oordelen. En dat betekent ook dat je moet kunnen zeggen wat je wilt, zonder dat anderen jou daar direct op afrekenen. Met het risico dat je daarmee grenzen overschrijdt. Men vindt het jammer dat mensen steeds minder bereid zijn om elkaar (op een aardige manier) aan te spreken, maar direct gaan klagen bij officiële instanties. Daardoor escaleren zaken, terwijl je er samen meestal wel uit kunt komen. Het gevoel dat in Eindhoven naar voren komt, is dat de deelnemers problemen zien die opgelost moeten worden, maar dat ze er niet goed uitkomen hoe de vereiste mentaliteitsverandering moet plaatsvinden. Men oppert de invoering van een sociale dienstplicht, maar ook goed voorbeeldgedrag kan aan een betere samenleving bijdragen.

Den Bosch 28 september 2009

Op 28 september is op het Koning Willem I college in den Bosch de bijeenkomst gehouden. Er zijn in totaal 15 deelnemers gekomen van de meer dan dertig van te voren geïnteresseerden. Een jongen die zich kandidaat stelt voor jongerenvertegenwoordiger voor de VN heeft in twee minuten een oproep gedaan om op hem te stemmen. Ook was er een journalist van het Brabantsch dagblad aanwezig. De deelnemers waren zowel jong als oud aanwezig en de man vrouw verdeling was redelijk gelijk. De bezigheden van de deelnemers liepen uiteen van leraar tot burgemeester en van pensionado tot student.

In de ene groep is het thema respect verder uitgewerkt, in de andere groep het thema gerichtheid op de toekomst. Respect wordt op verschillende manieren geïnterpreteerd, het verschil in betekenis voor jongeren en ouderen komt ook hier naar voren. Kernwoorden zijn gelijkwaardigheid, ik erken jou zoals je bent, acceptatie en ik waardeer je zoals je bent.

Bij gerichtheid op de toekomst werd voornamelijk gedacht aan duurzaamheid en bewustzijn van hoe het huidige handelen van invloed is op de toekomst. Het is belangrijk voor de samenleving dat deze straks nog leefbaar is voor de kinderen en niet dat "drie bomen een bos is". Het is van belang ons te realiseren dat we af en toe iets moeten inleveren voor het behoud van onze samenleving. Naast

duurzaamheid en milieuaspecten wordt er ook gediscussieerd over de meer menselijke omgangsvormen. Van belang wordt gevonden niet alleen te kijken naar degenen die ontsporen, maar juist ook naar mensen die het goede voorbeeld geven.

Algemeen ontstaat discussie over in hoeverre je burgers kunt verplichten en in hoeverre de vrijheid van de burger van belang is. Er wordt eenstemmig geknikt wanneer gesteld wordt dat je eigen vrijheid stopt bij het overtreden van andermans vrijheid.

Aan het einde wordt ook nog kort gesproken over de vorm van het handvest. Sommigen denken aan een soort Bijbel. Anderen menen weer dat het handvest er niet in boekvorm moet komen, maar eerder iets creatiefs (een levenslied of een rap!). Ook wordt een interactief document met afspraken die we in Nederland met elkaar maken voorgesteld. In welke vorm dan ook het handvest moet van en voor de samenleving zijn.

Arnhem 30 september 2009

De negen aanwezigen in Arnhem bleken allen zowel uit persoonlijke als ook functionele belangstelling te hebben voor het onderwerp verantwoordelijk burgerschap. Deze belangstelling vertaalde zich in een discussie die zich kenmerkte door een hoog abstractieniveau. Vragen als 'wie bepaalt eigenlijk in wat voor een type samenleving we willen wonen' en 'hoe verhouden individu en collectiviteit zich tot elkaar' werden belangrijker gevonden dan het proberen te benoemen van de gedragingen die bij een verantwoordelijk burgerschap horen.

Er is uitgebreid met de vertegenwoordiger van BZK van gedachten gewisseld over de vorm van het handvest. Want een ieder onderkent dat het erg lastig zal worden om de inhoud van het handvest over te brengen aan mensen die daar wellicht minder belangstelling voor hebben dan zij. Het ministerie wordt uitgedaagd om met een verfrissende, vernieuwende aanpak te komen, al realiseert men zich ook wel dat niet alles tot de mogelijkheden behoort.

Den Haag 6 oktober 2009

Op dinsdag 6 oktober zijn in Den Haag bijna twintig burgers bijeen gekomen om zich te buigen over de kwestie verantwoordelijk burgerschap. Onder verantwoordelijk burgerschap verstaan de deelnemers vooral 'actieve betrokkenheid' bij de samenleving. In vergelijking met eerdere bijeenkomsten was er in Den Haag veel aandacht voor de wijze waarop burgers aangemoedigd kunnen worden tot publieke participatie. Dit had wellicht te maken met de achtergronden van de belangstellenden. Onder hen bevonden zich vrijwilligerswerkers en mensen die zijn aangesloten bij ideële organisaties. Maar ook burgers die nog niet zo lang in Nederland wonen en zich willen inzetten voor de samenleving.

In subgroepen hebben de deelnemers drie elementen van verantwoordelijk burgerschap uitgespit, te weten 'respect', 'gerichtheid op de toekomst' en 'inzet voor de samenleving'. Daarbij toonden zij zich kritisch ten aanzien van de definities in de brochure Handvest Verantwoordelijk Burgerschap. Enkele reacties: "Er staat te veel moeten in." en "Betrokkenheid bij elkaar vloeit niet automatisch voort uit het feit dat men de openbare ruimte deelt. Daar is echt meer voor nodig." Den Haag is volgens een van de aanwezigen uitgegroeid tot een 'melting pot' ofwel een stad waarin mensen met verschillende culturele en sociale achtergronden wonen. Door het gebrek aan contact tussen verschillende groepen ontbreekt het soms aan kennis over cultureel bepaalde gewoonten en gebruiken. Dat maakt burgers onzeker, bijvoorbeeld over de vraag in hoeverre je iemand in de trein mag aanspreken op het veroorzaken van geluidsoverlast.

In elke subgroep werd een woordvoerder aangewezen om de bevindingen plenair te presenteren. Op die manier konden de drie groepen reageren op elkaars ideeën en opvattingen. Duidelijk werd dat het

belang van eigen verantwoordelijkheid in alle groepen in meer of mindere mate naar voren is gekomen. De deelnemers noemden in dit verband voorbeelden van succesvolle burgerinitiatieven zoals www.denhaagindialoog.nl, Stichting Ontmoeting met Buitenlandse Vrouwen en de stichting Maatschappelijke Ondersteuning van Omgeving en Individu.

Toch luidde de conclusie dat men 'inzet voor de samenleving' niet mag eisen van (mede)burgers. Ondersteuning van overheden bij het realiseren van verantwoordelijk burgerschap is weliswaar wenselijk of zelfs noodzakelijk, maar uiteindelijk is het volgens de deelnemers de eigen keuze van burgers om daarvan gebruik te maken. Praktische knelpunten ziet men dan ook in de moeilijkheid om elkaar te betrekken bij de publieke zaak. Dat er op de bijeenkomst in Den Haag minder burgers zijn afgekomen dan verwacht, laat zien hoe ingewikkeld dit element van verantwoordelijk burgerschap in de praktijk is, zo redeneerde men.

De deelnemers vonden het inspirerend om de grenzen aan verantwoordelijk burgerschap te verkennen. 'Leuk om verschillende invalshoeken te bespreken' en 'Ik vond het zeer plezierig', waren enkele reacties na afloop. Behalve een boeiende discussie over verantwoordelijk burgerschap bood de bijeenkomst gelegenheid tot nadere kennismaking met de andere aanwezigen.

Rotterdam 8 oktober 2009

Bij de laatste bijeenkomst in Rotterdam was de opkomst mede dankzij de inzet van een enthousiaste burger uit Ridderkerk zeer hoog. Meer dan 50 burgers, waaronder de burgemeester van Ridderkerk, discussieerden mee over de verschillende thema's. In Ridderkerk staat het onderwerp al enige tijd hoog op de agenda en de Ridderkerkers vinden het zinvol om er waar mogelijk met elkaar van gedachten over te wisselen. Nog meer dan bij de vorige bijeenkomsten zijn de deelnemers op allerlei manieren actief in de eigen omgeving: via deelname aan het wijkoverleg, door het doen van vrijwilligerswerk, het bijdragen aan wijkideeënteam etc. Problemen in de wijk, zoals bijvoorbeeld in Pendrecht, hebben ertoe geleid dat mensen met allerlei activiteiten en interventies proberen een betere leefomgeving te creëren. Men is ervan overtuigd dat bewustwording van wat je zelf als burger kan doen de basis is van verbetering en draagt dat zo veel mogelijk uit.

Na de ontvangst is in vijf afzonderlijke groepen over de verschillende thema's gepraat. Elke groep kreeg daarna de gelegenheid om in vijf minuten kort en krachtig de hoofdlijnen te presenteren aan de andere aanwezigen. Opvallend was dat er zoveel overeenkomst was in de presentaties, ongeacht het thema dat men met elkaar had besproken. Bij alle thema's geldt dat bewustwording, je verantwoordelijkheid nemen, inlevingsvermogen hebben, keuzes maken, onbaatzuchtig zijn en in actie komen leiden tot een betere samenleving. In een zin samengevat: verbeter de wereld en begin bij jezelf.

Bijlage 4 Rapportage van de aanvullende groepsdiscussies

Bouwstenen van burgerschap

Wat betekent burgerschap voor lager maatschappelijk betrokkenen?

Simone Roos en Dieter Verhue

September 2009

projectnummer: p5244

Inhoud

	Inleiding	1
1	Onderzoeksverantwoording	3
1.1	Selectie van de deelnemers	3
1.2	Verloop van de gesprekken	3
2	Wat is verantwoordelijk burgerschap?	5
2.1	Eerste associaties	5
2.2	Houding ten aanzien van het handvest burgerschap	5
3	Respect	8
3.1	Vertrekpunt	8
3.2	Eerste reacties	8
3.3	Elementen van respect	9
3.4	Beleving van respect	10
4	Betrokkenheid bij elkaar	13
4.1	Vertrekpunt	13
4.2	Eerste reacties	13
4.3	Elementen van betrokkenheid bij elkaar	14
4.4	Beleving van betrokkenheid bij elkaar	15
5	Gerichtheid op de toekomst	16
5.1	Vertrekpunt	16
5.2	Eerste reacties	16
5.3	Elementen van gerichtheid op de toekomst	17
5.4	Beleving van gerichtheid op de toekomst	17
6	Inzet voor de samenleving	19
6.1	Vertrekpunt	19
6.2	Eerste reacties	19
6.3	Elementen van inzet voor de samenleving	20
6.4	Beleving van inzet voor de samenleving	20
	Conclusies	22
	Bijlagen	
	Selectie respondenten	
	Gesprekspuntenlijst	

Inleiding

Dit onderzoek maakt deel uit van het project Handvest Verantwoordelijk Burgerschap van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Het project is erop gericht gedeelde waarden en opvattingen over burgerschap inzichtelijk te maken. Concreet gaat het om het achterhalen van de maatschappelijke waarden die volgens de Nederlandse bevolking ten grondslag liggen aan verantwoordelijk burgerschap. De meest gedeelde waarden worden in het handvest gepresenteerd.

Door het organiseren van consultatierondes in het land zijn burgers geraadpleegd over hun visies op burgerschap. Deze consultatierondes worden bovendien ondersteund door een website waar dezelfde discussie online kan worden gevoerd. Sommige burgers voelen zich echter minder aangesproken om de consultatiebijeenkomsten bij te wonen of deel te nemen aan het internetforum. Daarom heeft Veldkamp in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een aanvullend kwalitatief onderzoek verricht naar de opvattingen over burgerschap van mensen die als minder maatschappelijk betrokken zijn aan te merken.

In welke mate de verschillende elementen van burgerschap die uit de consultatierondes, het webforum en dit aanvullende kwalitatieve onderzoek naar voren komen, door de Nederlandse bevolking worden gedeeld zal het kwantitatieve onderzoek moeten uitwijzen. Dit rapport betreft de verslaglegging van de resultaten van het door Veldkamp uitgevoerde kwalitatieve onderzoek in september 2009.

Achtergronden en doelstellingen

Al in een vroeg stadium van de regionale conferenties bleek dat de *zelfselectie* van deelnemers de resultaten van de consultatierondes en het webforum beïnvloeden.

Daarom is besloten om door middel van aanvullend onderzoek de visies te raadplegen van burgers die zich minder betrokken tonen bij de publieke zaak.

Net als in de consultatierondes stonden in de groepsgesprekken in Amsterdam de volgende vraagstukken centraal:

- Wat verstaat men onder verantwoordelijk burgerschap?
- Hoe denkt men over de vier kernpunten van verantwoordelijk burgerschap?
- Welke invullingen geeft men aan verantwoordelijk burgerschap?

Door middel van een viertal groepsgesprekken is een beeld verkregen van de belangrijkste elementen die voor maatschappelijk minder betrokken burgers deel uit maken van verantwoordelijk burgerschap.

Opbouw van het rapport

In het volgende hoofdstuk komt de onderzoeksverantwoording aan bod. We gaan in op de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In de hoofdstukken daarna presenteren we de onderzoeksbevindingen. Hoofdstuk twee behandelt de discussie over de betekenissen van verantwoordelijk burgerschap. In hoofdstuk drie tot en met zes zoomen we in op de vier kernpunten van verantwoordelijk burgerschap – respect, betrokkenheid bij elkaar, inzet voor de samenleving en gerichtheid op de toekomst. Centraal staan de relevantie en concrete invullingen van de vier thema's. In hoofdstuk zeven presenteren wij de conclusies die wij op basis van de onderzoeksresultaten kunnen trekken.

Leeswijzer

Kwalitatief onderzoek verschaft inzicht in de houdingen, gevoelens en gedragingen van mensen ten aanzien van het desbetreffende onderwerp(en) en de achterliggende verklaringen daarvan. De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn dus niet generaliseerbaar naar de specifiek ondervraagde groepen als geheel. Wel geven ze een gedetailleerd beeld van de manieren waarop lager betrokken burgers zoal denken over verantwoordelijk burgerschap.

1 Onderzoeksverantwoording

1.1 Selectie van de deelnemers

De groepsdiscussies met burgers vonden plaats op 9 en 15 september 2009 in Amsterdam. Voor de selectie van de vier groepen burgers (met acht deelnemers per groep) is het volgende steekproefdesign gehanteerd.

De 32 respondenten zijn allen:

- afkomstig uit Amsterdam en omliggende gemeenten.
- aan te merken als 'lager maatschappelijk betrokken'. Om tot 'lager maatschappelijk betrokken' te worden gerekend moeten respondenten in de afgelopen vijf jaar *geen* van de volgende activiteiten hebben ondernomen:
 - actief geweest in een organisatie of vereniging
 - deelgenomen aan een demonstratie
 - contact opgenomen met een politicus of ambtenaar
 - een badge of sticker gedragen voor een campagne
 - actief geweest in een politieke partij of actiegroep
 - bepaalde producten geboycot of deelgenomen aan een handtekeningenactie.

Binnen de groepen is spreiding aangebracht naar:

- sekse;
- leeftijd;
- opleidingsniveau;
- beroepsgroep;
- gezinssamenstelling;
- etnische achtergrond.

Per groep is een ander thema van verantwoordelijk burgerschap behandeld.

De werving van de deelnemers is uitgevoerd door een selectiebureau. Van de 32 personen die deelnamen aan de groepsgesprekken was de helft man en de andere helft vrouw. De leeftijden varieerden van 19 tot 66 jaar. Een overzicht van de relevante achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 2.

1.2 Verloop van de gesprekken

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is opgesteld (zie bijlage 1). De

groepsdiscussies hebben elk twee uur in beslag genomen. De opdrachtgevers hebben de gesprekken kunnen volgen via onze meekijkfaciliteiten.

De respondenten zijn vooraf niet op de hoogte gesteld van het onderwerp van de discussie. Bij de start van het gesprek is verteld dat dit onderzoek in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken wordt uitgevoerd. Daarnaast is het thema van het gesprek geïntroduceerd aan de hand van de volgende tekst:

De Nederlandse samenleving wordt alsmaar complexer. De samenleving ontwikkelt zich voortdurend. Er is steeds meer onduidelijkheid en gedoe over hoe burgers met elkaar en met de samenleving omgaan. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken is een aantal activiteiten gestart. Eén daarvan is het handvest verantwoordelijk burgerschap. We gaan vanavond proberen verder invulling te geven aan wat dat kan inhouden.

Voor het overige is de opzet van de gesprekken gelijk geweest aan de gang van zaken bij de consultatierondes in het land. Na het bekijken van de videoboodschap van minister Ter Horst is gedurende twee uur gediscussieerd over het thema verantwoordelijk burgerschap.

2 Wat is verantwoordelijk burgerschap?

In dit hoofdstuk gaan we in op de betekenissen die burgers toekennen aan burgerschap. Wat verstaat men precies onder verantwoordelijk burgerschap? Hoe geeft men hier in het dagelijks leven uitdrukking aan?

2.1 Eerste associaties

Aan de respondenten is gevraagd de eerste associaties bij de term “verantwoordelijk burgerschap” te noteren. De volgende associaties worden hierbij het meest genoemd.

- tolerantie
- respect
- beleefdheid
- rekening houden met elkaar en
- betrokkenheid bij je burens en naasten

Een aantal van deze elementen vertegenwoordigt waarden waarvan sommigen denken dat deze maatschappelijk aan belang verliezen. De respondenten vinden bijvoorbeeld dat mensen vergeleken met vroeger sociaal afstandelijk zijn geworden en minder belangstelling voor elkaar hebben.

Mensen zijn naast elkaar aan het leven en niet met elkaar.

Geld en status worden belangrijker, naarmate dat belangrijker wordt, ben je meer met jezelf bezig.

Sommigen denken zelfs dat het noodzakelijk is om je in de huidige maatschappij individualistische op te stellen:

Als jij je eigen belang niet voorop stelt, dan redt je het niet.

De respondenten zijn het met elkaar eens dat een afnemende 'belangstelling voor elkaar' hand in hand gaat met een verlies aan algemeen geldende omgangsvormen. Asociaal gedrag in de openbare ruimte neemt hierdoor toe en leidt tot een verdere afname van het vertrouwen tussen burgers. Mensen durven elkaar niet meer aan te spreken op overlastgevend gedrag of zijn onzeker om hulp te bieden bij een ongeval. Dit alles resulteert volgens de respondenten in nog minder vertrouwen, nog minder hulp aan anderen, nog minder onderlinge betrokkenheid enzovoorts.

2.2 Houding ten aanzien van het handvest burgerschap

De deelnemers waarderen het initiatief van de overheid om burgers te betrekken bij het vraagstuk Verantwoordelijk Burgerschap. Men neemt dan ook met interesse deel aan de discussie.

De respondenten hebben er plezier in om hun dagelijkse ervaringen te delen en samen met anderen na te denken over mogelijke oplossingen. Over bepaalde punten kunnen de respondenten het moeilijker eens worden. Meestal betroffen dit de meer 'politiek geladen' kwesties. In een groep raakten de gemoederen bijvoorbeeld enigszins verhit over de grenzen die wij moeten stellen aan de vrijheid van meningsuiting, religie en de integratie van migranten. Tegelijkertijd groeit, door samen over maatschappelijke vraagstukken na te denken, het besef van de complexiteit van de vraagstukken waarvoor de overheid wordt gesteld. De uitwisseling van gedachten met andere respondenten maakten het bovendien mogelijk bepaalde problematiek vanuit een ander perspectief te benaderen. Gedurende het verloop van het gesprek werden oorspronkelijke standpunten dan ook regelmatig bijgesteld of verworpen. Tot slot werd nog opgemerkt dat men door het groepsgebesprek het gevoel krijgt als burger 'gehoord' te worden door de overheid. Deels heeft dit met de setting te maken. Omdat de groepsdiscussies met een beperkt aantal deelnemers werd gevoerd, was er genoeg tijd en ruimte om ieders visie uitgebreid aan bod te laten komen.

Het initiatief om tot een handvest burgerschap te komen wordt echter met gemengde gevoelens ontvangen.

Sommigen verdenken de overheid er vooral van op deze manier de verantwoordelijkheid voor de samenleving bij de burger terug te leggen:

Ik ben allergisch voor de regering die zich zo overal mee bemoeit.

Het komt bij mij toch erg over alsof het door de overheid is opgelegd. Ik vraag me af wat de toegevoegde waarde is.

Anderen uiten twijfels over de effectiviteit van een handvest:

Het zoveelste project dat veel geld kost en niets gaat opbrengen.

Het staat dan heel mooi in het handvest en dan zegt haar buurvrouw van: doe dat doe ik lekker niet

Prachtig dat er weer zo een actie is. Na 5 jaar gaan we gewoon weer door. Ik vind het geweldig, het gaat toch niets uitmaken.

Weer anderen juichen het initiatief tot een handvest toe:

Het is goed dat ze het proberen. Er zijn mensen die ontevreden zijn over best wat dingen. Dit is de juiste manier om iedereen toch wel een beetje aan te spreken. Er zijn veel dingen in de maatschappij waar mensen niet zo blij mee zijn. Het gaat eigenlijk om die vuilniszak of die jongens voor de deur. Dat zijn die je algemeen zou kunnen oplossen.

Hoewel men de noodzaak om onze 'normen en waarden' vast te leggen erkent, is het de vraag of een handvest de meest geschikte manier is. Zij beschouwen het als de zoveelste (weinig concrete) poging van de overheid om iets te doen aan het moreel verval.

Ik mis een beetje de concreetheid. Dit zijn van die termen die ze altijd kunnen uitroepen maar hoe denken ze het nou uit te voeren? Ze hebben het eigenlijk echt over oplossingen. Het klinkt allemaal mooi: Handvest Burgerschap

3 Respect

Het kabinet heeft met de startbrochure “*Verantwoordelijk burgerschap. Een kwestie van geven en nemen*” een eerste aanzet gegeven voor het formuleren van de elementen van verantwoordelijk burgerschap. In elke groep is de beschrijving van een van de vier thema's voorgelegd. Na het lezen van deze beschrijving, is uitgebreid gesproken over de mate waarin de respondenten zich in de thema's herkennen. We geven in dit, en in de volgende hoofdstukken telkens eerst de voorgelegde teksten weer. Daarna gaan we achtereenvolgens in op de reacties op deze tekst, de elementen die volgens de respondenten bij dit thema horen en de manier waarop men het thema in de praktijk beleeft.

3.1 Vertrekpunt

RESPECT

De waardigheid van alle mensen is uitgangspunt. We respecteren elkaars eigenheid, opvattingen, rechten en (maatschappelijke) eigendommen. En houden rekening met anderen. We zijn ons bewust van het effect van ons gedrag op anderen.

Verdraagzaamheid

Diversiteit is onderdeel van onze samenleving. Het gaat erom dat we goed met elkaar omgaan ondanks verschillen. Door niet meteen ons oordeel klaar te hebben en onze eigen waarden en overtuigingen als de enig juiste of de beste te zien.

Plezierige omgangsvormen

Plezierige omgangsvormen vragen zelfbeheersing en verplaatsing in de ander. Niet altijd gemakkelijk, maar vriendelijkheid leidt tot minder stress en een prettiger ‘klimaat’.

Open vizier

Samenleven is elkaar met open vizier tegemoet treden. Bejegenen, zoals we zelf behandeld willen worden. Elkaar zien als medemens en niet als lid van een groep. Zien zonder vooroordelen.

3.2 Eerste reacties

De meeste reacties op de teksten zijn positief. De respondenten herkennen zich in de teksten. Enkele uitspraken:

Open vizier. Open gaan staan en gewoon weer eens nadenken. Waarom doet iemand iets en waarom doet de ene dit of dat? Gewoon nadenken van: waarom zou hij dat doen? Als je op een normale manier naar anderen kan kijken van: hij vindt dat prettig, laat hem lekker zijn ding doen.

Verdraagzaamheid, dat is iets wat de mensen bij zichzelf goed moeten ondervinden en uitstralen.

Sommigen maken kanttekeningen bij de laatste zin (zien zonder vooroordelen).

Dat laatste is niet helemaal haalbaar in die witte letters. Dat lukt gewoon niet.

Die zin zonder vooroordelen... Dat hou je. Vooroordelen heb je altijd.

Een enkeling kan zich echter wel in deze tekst vinden:

Ja, maar aan de andere kant zet het je wel aan het denken dat je bevooroordeeld bent.

Veder is men opvallend enthousiast over het voorbeeld op de rechterpagina (hier niet opgenomen)

Een fantastische schooloefening en dan niet één brief schrijven, en dan nog een keer en weer terug.

Een eyeopener voor alle scholieren.

3.3 Elementen van respect

In het vervolg van het gesprek wordt ingegaan op de elementen van respect. Welke elementen horen erbij en welke niet? En zijn er nog elementen die volgens de respondenten wel bij het thema 'respect' horen, maar niet in de tekst voorkomen? In het gesprek worden de volgende elementen van respect geïdentificeerd.

Tolerantie

Je hoeft het niet met elkaar eens te zijn.

Je wilt eigenlijk dat degene tegenover jou hetzelfde doet en denkt als jij, maar we zijn allemaal anders.

Als ik op een verjaardag kom en ik zeg ik heb op de LPF of op de PVV gestemd, dan heb je allerlei mensen die ertegen gaan vechten.

Er is een supporter opgepakt omdat hij had geroepen alle joden moeten dood. Als een cabaretier dat doet is het kunst, maar op straat zo'n leus roepen en we hebben 'vrijheid van meningsuiting'.

Elk gezond mens weet wel tot hoever je kan gaan. Het is een moeilijke kwestie wat Hans Teeuwen zei, dan kan je straks het hele vak afschrijven.

Waarom is het dan wel toegestaan en op straat niet? Waarom mag een cabaretier het wel.

Waar blijft die vrijheid van mening dan toch?

Plezierige omgangsvormen

Kleine simpele dingen, zoals helpen bij de kassa. Of iemand een hand geven, gewoon een simpele hand geven.

Een lach en een hallo op straat.

Het zijn de kleine dingen die het verschil maken

Ik hou ook niet van het tutoyeren, vroeger was het gewoon u.

Vroeger stond een man op voor zijn vrouw.

*We zijn steeds meer asociaal gedrag aan het tolereren, denk ik.
Het eerste wat ik doe als je ziet dat iemand valt is: kan ik u helpen?
Om vriendelijk en sociaal te zijn, moet je jezelf soms opzij zetten.*

Open houding

*Een tussenoplossing zou wel mooi zijn, het is wel belangrijk naar elkaar te komen.
Iedereen heeft een mening en waarom moet je nou zo graag willen dat die van jou juist is?*

3.4 Beleving van respect

In het dagelijks leven ervaart men regelmatig gevoelens van 'disrespect'. De drie elementen van dit thema ervaart men dus niet als vanzelfsprekend. Het merendeel is van mening dat de drie elementen op gespannen voet staan met een samenleving waarin steeds meer verschillende culturen samen leven.

Tolerantie

Als het gaat om de waarde 'tolerantie' hecht men vooral belang aan het accepteren van verschillen tussen mensen. Tolerantie betekent verdraagzaamheid ten opzichte van mensen die een afwijkende mening uiten of een andere leefwijze hebben.

Een van de respondenten weet te vertellen dat Nederland van oudsher een hoge mate van tolerantie kent tegenover nieuwkomers. Dat is iets waar we trots op mogen zijn, en 'wat we moeten koesteren'. Iemand anders vult aan dat Nederlanders zich niet alleen kenmerken door een tolerante houding als het gaat om culturele diversiteit. In Nederland is ook het mogelijk om vreedzaam samen te leven ondanks verschillende in politieke standpunten. Een enkeling is het met deze opvattingen minder eens. Deze respondent vertelt zich juist niet gerespecteerd te voelen in zijn politieke voorkeuren.

Anderen verstaan onder tolerantie vooral het vermogen om anderen niet te veroordelen vanwege hun uiterlijk. Of je nu gothic bent, piercings en tatoeages hebt of een hoofddoek draagt; het standpunt is dat mensen voor iedereen respect moeten kunnen opbrengen.

Plezierige omgangsvormen

Respect raakt ook aan het naleven van breed gedeelde omgangsvormen. Respect voor de medemens laat men onder andere zien door zich fatsoenlijk te gedragen. Onder fatsoen verstaat men ook 'behelpzaamheid naar anderen', voor zover het daarbij gaat om terloopse beleefdheidshandelingen in het dagelijks contact. De caissière in de supermarkt te hulp schieten of anderen een zitplaats aanbieden in het openbaar vervoer zijn hier voorbeelden van.

De respondenten constateren dat er sprake is van verruwing van de sociale omgangsvormen. De algemene omgangsvormen zouden teloor gaan en steeds minder breed gedragen worden.

We zijn allemaal een stukje asociaal aan het worden met dingen.

We zijn minder vriendelijk, we snauwen meer naar elkaar.

Je hoeft niet altijd te zeggen wat je denkt, als je anderen ermee kwetst kun je ook gewoon je mond houden.

Deze ontwikkeling wordt aan de individualisering van de samenleving geweten. Mensen zouden zich in toenemende mate op het eigen 'ik' concentreren.

Meer aandacht voor omgangsvormen zou het 'samen leven' dan ook prettiger maken. De respondenten denken in dit verband vooral aan een meer behulpzame en vriendelijke opstelling. Sommigen verlangen zelfs naar het terugkeren van traditionele fatsoensregels en etiquette. Verval van fatsoensnormen blijkt volgens sommigen uit onduidelijkheid over aanspreekvormen en de toenemende populariteit, die zij om zich heen signaleren, van tutoyeren.

In welke situaties zijn plezierige omgangsvormen vooral aan de orde? Een veelgehoorde visie is dat mensen meer respect voor ouderen zouden moeten hebben. Ouderen zouden tegenwoordig met te weinig respect worden bejegend.

Die vrouw van 80 in de tram moet niet opstaan voor die vrouw van 16.

Je moet ook respect hebben voor de ouderen en je meerdere.

Ouderen in een bejaardentehuis worden verwaarloosd door een familielid dat niet langskomt.

Hierop reageert iemand enigszins verontwaardigd. Zij stelt dat ouderen andersom ook niet altijd 'respect' voor jongeren tonen.

Ik merk zo vaak dat ouderen evengoed soms heel onbeschoft kunnen zijn ook naar mijn kinderen.

Het respect waarop maatschappelijk hoger geplaatsten van oudsher konden rekenen is niet vanzelfsprekend. De deelnemers wijzen op het verdwijnen van het natuurlijke respect dat mensen vroeger hadden voor mensen in hogere posities (*geen respect meer voor je meerdere*) of ambtenaren in publieke functies, zoals politieagenten (*geen respect meer voor de agent*).

Open houding

Het derde element van respect betreft een open houding tegenover anderen. Men heeft het over niet te snel oordelen, maar open staan voor anderen. Meer dan verschillen accepteren betekent respect in dit verband ook het streven om 'nader tot elkaar te komen'. Niet alleen voor verschillen tussen individuen, ook voor verschillen tussen maatschappelijke groepen moet men open staan.

Een 'open houding' betekent dus geen vooroordelen hebben en anderen in hun waarde laten. Maar dit mag niet de 'vrijheid van meningsuiting' belemmeren. De respondenten verschillen hierbij van mening over de grenzen aan 'vrijheid van meningsuiting'. Sommigen vinden het uiten van je eigen mening acceptabel voor zover dit niet als kwetsend door anderen wordt ervaren. Anderen doen liever een beroep op de waarde 'verdraagzaamheid' of 'respect' van de ontvangende partij. De meesten delen de visie dat enige terughoudend bij het uiten van de eigen mening op zijn plaats is.

Bij een open houding hoort ook dat we soepel omgaan met verschillen in gewoonten en gebruiken van andere maatschappelijke groepen. Enkelen wijzen in dit verband op een generatiekloof tussen ouderen en jongeren. Ouderen en jongeren begrijpen elkaar steeds minder. Ouderen verwijten jongeren onfatsoenlijk gedrag, jongeren vragen zich af waarom ouderen zich overal mee bemoeien. Eerder dan 'onwil' van jongeren, verklaren de respondenten het gedrag van jongeren uit hun gebrek aan kennis over de 'juiste' omgangsvormen. Daarvan kan men niet alleen jongeren de schuld geven. De verantwoordelijkheid voor het overdragen van sociale omgangsvormen ligt volgens hen primair bij de ouders. De respondenten denken dat in de opvoeding van kinderen tegenwoordig minder aandacht wordt besteed aan het internaliseren van breed gedragen gedragsnormen. De volgende twee citaten illustreren deze opvattingen.

Ook opvoeding, ik denk dat het daar begint.

Er zijn dingen die je op straat meemaakt, die bij de opvoeding al getackeld hadden kunnen worden.

Hoe we met elkaar omgaan in de openbare ruimte is het belangrijkste thema binnen respect. Men deelt daarbij de opvatting dat sociale omgangsvormen ten opzichte van vroeger ruwer zijn geworden. De respondenten hebben hiervoor de volgende verklaringen:

- De belangrijkste verklaring voor het teloor gaan van omgangsvormen is volgens veel respondenten de 'vrije opvoeding' van kinderen tegenwoordig. Veel respondenten pleiten voor de terugkeer van een meer autoritaire opvoeding waarin meer aandacht is voor regels.
- Een tweede verklaring is de individualisering van de samenleving en de daarmee gepaard gaande maatschappelijke verharding. Men deelt eensgezind het gevoel dat mensen zich meer en meer op zichzelf richten en minder aandacht hebben voor hun medemens. Daarom ontbreekt het volgens de respondenten veelal aan gevoelens van gemeenschapszin. Maar om zorg te dragen voor de eigen leefomgeving is juist een gevoel van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid noodzakelijk.
- Een derde verklaring vormt de verdeeldheid in opvattingen over wat de juiste gedragsregels zijn. Hieraan liggen onder andere veranderende definitie van beleefde omgangsvormen ten grondslag. Dit soort definitieverschillen zorgt voor misverstanden in de communicatie tussen burgers en voor onzekerheid over de manier waarop men met elkaar om gaat.

4 Betrokkenheid bij elkaar

4.1 Vertrekpunt

Net als bij het thema 'respect', is ook aan de respondenten die het thema 'betrokkenheid bij elkaar' behandelden eerst de omschrijving uit de startbrochure voorgelegd. Het ging hierbij om de volgende tekst.

BETROKKENHEID BIJ ELKAAR

Verbondenheid zorgt voor een gevoel van geborgenheid. De zekerheid van verwantschap en zorg. We zijn verbonden met elkaar en met onze omgeving.

Elkaar de hand toesteken

De sterkeren helpen de zwakkeren, totdat zij zichzelf kunnen helpen. Zo doen we dat al eeuwen, uit welbegrepen eigenbelang. Vandaag helpt u, morgen krijgt u hulp.

Vrijwillige inzet

We zetten ons vrijwillig in, georganiseerd en ongeorganiseerd. Omdat we het belangrijk vinden. Omdat we iets leuk vinden om te doen. Omdat het contacten oplevert. Gewoon omdat het je verrijkt.

Aandacht

Aandacht schenken aan een ander. Het is een kleine moeite. Bij tegenslag is het fijn om niet alleen te staan. Meeleven is belangrijk bij verdriet. En vreugde kunnen delen is geweldig.

4.2 Eerste reacties

Aan de respondenten is gevraagd wat men van deze omschrijving vindt. Men geeft de volgende reacties.

Op welke schaal speelt betrokkenheid bij elkaar? Sommige respondenten vragen zich af of betrokkenheid bij elkaar iets is dat op buurtniveau speelt, of juist op wereldschaal.

Wij zijn verbonden met onze omgeving. Je leefomgeving of je wijk. Maar mijn omgeving is ook wereldwijd. Niet duidelijk is hoe breed of smal je dit begrip moet opvatten.

Andere respondenten leiden uit de tekst "georganiseerd en ongeorganiseerd" af dat je 'betrokkenheid bij elkaar' niet alleen in grote, georganiseerde verbanden laat zien, maar dat het ook gaat om kleinere gebaren:

Je hoeft niet alles te doen met feestjes en bijeenkomsten. Je kunt er al direct mee beginnen. Je kunt het heel klein doen met een groot effect.

De sterkeren helpen de zwakkeren, totdat zij zichzelf kunnen helpen. De respondenten zijn het niet eens met het idee dat het altijd de sterkeren moeten zijn die de zwakkeren helpen. Men vreest dat dit de zwakkeren afhankelijk maakt. Wanneer mensen worden aangesproken op kracht, in plaats van 'zwaktes' en 'sterktes', heeft dit wellicht een emanciperende, zo redeneert men.

Het zijn niet altijd de sterkere die de zwakkere helpen. Omgekeerd kan ook, het hoeft niet alleen maar een kant op.

Mensen niet aanspreken op zwakte maar op kracht.

Ik ken in mijn naaste omgeving mensen die bekend staan als wat zwakker, maar die willen niet anders.

Alleen zwakkeren helpen die het echt nodig hebben, en die ook niet anders kunnen vanuit hun positie.

4.3 Elementen van betrokkenheid bij elkaar

Ook ten aanzien van het thema 'betrokkenheid bij elkaar' hebben de respondenten de samenstellende elementen verkend. Hierbij zijn de volgende elementen geïdentificeerd.

Aandacht voor een ander

Groeten kan je vanuit je zelf doen. De rest vind ik een mooie ideologie, maar zoiets moet toch bij mij haalbaar zijn. Ik moet het zelf ook kunnen uitdragen.

Het is makkelijk te realiseren. Je hoeft je niet aan te sluiten bij iets, je hoeft het niet buiten de deur te zoeken.

Laat van te voren even weten als je muziek gaat luisteren.

Schoenen uit doen, niet op naaldhakken door het huis lopen.

Inlevingsvermogen.

In kunnen schatten wanneer iemand hulpbehoevend is en wanneer juist niet. En het dan niet als negatief ervaren. In kunnen schatten van zal ik voor jou de komende twee weken plantjes water geven.

Je moet het kunnen inschatten. Als mijn kind de tent afbreekt dan moet ik kunnen inschatten dat de burens beneden het niet leuk vinden.

Elkaar met rust laten

Als ik jou groet en jij mij niet dan is dat prima.

De ander met rust laten.

Je kan wel goed met je burens zijn, maar niet dat het een obsessie wordt.

Elkaar de hand toesteken

Mijn nichtje uit Suriname was hier en hoe wij met elkaar omgingen vond ze veel positiever dan in Suriname.

Dingen samen doen, vuilniszakje op straat zetten, als wij boodschappen doen dan halen we ook voor de buuf.

Het eerste wat ik doe als je ziet dat iemand valt is vragen: "Kan ik u helpen."

Vrijwillige inzet naar vermogen

Aansluiten bij een politieke partij in je gemeente. Ik zou er zelf niet op zitten wachten, maar dan heb je ook invloed op beslissingen.

Straatfeesten organiseren, boodschappen doen voor ouderen, helpen schoonhouden van de straat, sponsorloop organiseren, bomenplantdag.

Je moet zelf kijken welke dingen je wel of niet kan

En soms heb je wel een bui dat je denkt DOEI. En de volgende keer denk je er weer positief over. Maar dat is wel betrokken zijn.

4.4 Beleving van betrokkenheid bij elkaar

Hoe belangrijk men 'betrokkenheid bij elkaar' ook vindt, men constateert dat er een aantal factoren is die het moeilijk maken om deze waarde in de praktijk te realiseren.

In de eerste plaats ervaart men betrokkenheid van burgers niet altijd als wederkerig:

Ik vind het heel nobel wat er staat, maar het is niet uitvoerbaar. Ik ken drie burens bij mij in de straat, maar de rest wil mij ook niet kennen.

Als de ander er geen zin in heeft, dan heeft hij er geen zin in.

In de tweede plaats neemt men soms het *bystander-effect* waar. Wanneer zich een calamiteit voordoet waarbij veel mensen bij aanwezig zijn, neemt niemand de verantwoordelijkheid om te helpen. Men gaat ervan uit dat een ander het doet.

Die automobilist die in het water kwam en de politieagent wat verstijfd en je gaat staan kijken en je gaat staan filmen.

Er zijn meer mensen die kijken voor de sensatie dan dat ze wat doen.

In de derde plaats neemt de bereidheid om elkaar te helpen af wanneer men het gevoel heeft dat anderen onterecht van de geboden hulp profiteren:

Zaterdag bij de Dirk staan van die kratten van de voedselbank en dan gaat de helft weer naar mensen die de boel belazeren.

De genoemde angst dat burgers misbruik maken van aangeboden hulp, laat zien dat burgers elkaar niet altijd vertrouwen.

5 Gerichtheid op de toekomst

5.1 Vertrekpunt

De tekst in het startdocument over gerichtheid op de toekomst luidde als volgt.

GERICHTHEID OP DE TOEKOMST

We leven nu. En nu moeten we zorgen voor onze leefomgeving, natuur en milieu. Maar onze kinderen en kleinkinderen zijn er straks ook nog. We moeten ons in onze keuzen en handelen bewust zijn van de toekomst.

Dicht bij huis

Een prettige, schone en veilige leefomgeving; dat wil iedereen. En is een zorg voor iedereen. Buiten spelen en veilig over straat kunnen; dat zijn geen zaken om alleen aan ouders over te laten.

Milieu en natuur

Respect voor het leven betekent ook respect voor milieu en natuur. Ons handelen legt druk op de natuur, dichtbij en ver weg. Het is belangrijk dat we ons daarvan bewust zijn.

De toekomst is nu

De jeugd heet de toekomst. We moeten zorgen dat jongeren gesteund en aangemoedigd worden om hun leven kansrijk vorm te geven. En jongeren die achterblijven, om welke reden ook, net een beetje meer aandacht geven.

5.2 Eerste reacties

Hoe wordt de omschrijving van het thema ‘gerichtheid op de toekomst’ gewaardeerd? De tekst roept in eerste instantie vooral vraagtekens op. Het ontbreekt daarbij vooral aan concrete invullingen.

Ik mis een beetje de concreetheid. Dit zijn van die termen die ze altijd kunnen uitroepen, maar hoe denken ze het nou uit te voeren?

Dat kun je concreter maken met een speerpunt naar het milieu.

De subthema's ‘natuur en milieu’ en ‘de opvoeding van jongeren’ spreken de respondenten bij nader inzien toch aan.

Die ouders die je nu opvoeden die kan je niet meer vormen. Het duurt lang voordat je het echt goed kan krijgen. En dus moet je beginnen bij de jeugd.

Zorg van milieu en cultuur. De jeugd heeft de toekomst, omdat straks de toekomst in de handen van de jeugd zal zijn en daar moet je dus mee beginnen.

Hoewel de elementen 'milieu en natuur' en 'de jeugd heeft de toekomst' nog enigszins zijn te rijmen met de titel 'gerichtheid op de toekomst', blijft de betekenis van het subkopje 'dichtbij huis' voor de meesten echter cryptisch. Desgevraagd noemen de respondenten enkele associaties. Het belang van veiligheid in de buurt en het preventief bestrijden van criminaliteit door te investeren in werk en inkomen voor jongeren zijn voor hen het meest van belang.

5.3 Elementen van gerichtheid op de toekomst

De elementen die men identificeert bij het thema 'gerichtheid op de toekomst' gaan over het milieu en de natuur en over de jeugd, meer specifiek de opvoeding van kinderen. Het thema "dicht bij huis" uit het startdocument wordt door de respondenten niet herkend.

Oog voor milieu en natuur

Het milieu denk ik, dat de volgende generaties er ook nog baat bij hebben.

We leven ook in een consumptiemaatschappij. Kopen, kopen, kopen. (...) Dat is ook niet goed voor het milieu.

We moeten respect hebben voor de bio-industrie. Heel veel mensen weten niet wat er gaande is in de vleesindustrie.

Ja, het milieu is eigenlijk al te laat. Het is al aan het aftakelen en nu moeten we iets doen om die jongelui een toekomst te bieden, maar wordt daar al aan gewerkt is de vraag!

De jeugd heeft de toekomst

Die ouders die je nu opvoeden die kan je niet meer vormen. Het duurt lang voordat je het echt goed kan krijgen. En dus de jeugd.

De jeugd heeft de toekomst omdat straks de toekomst in de handen van de jeugd zal zijn en daar moet je dus mee beginnen.

Jongeren steunen een opleiding te doen met een baangarantie. Niet uit school doelloos op de bank gaan zitten, maar ook dat ze een baangarantie krijgen.

Kwart kiest voor de verkeerde studie omdat ze geen voorlichting krijgen op dat gebied.

5.4 Beleving van gerichtheid op de toekomst

De meeste respondenten zijn van mening dat we op dit moment onvoldoende rekening houden met de gevolgen van ons handelen voor de toekomst. Men is daarbij van mening dat de mentaliteitsverandering die een dergelijke gerichtheid met zich mee brengt, vooral bij jongeren teweeg moet worden gebracht. Sommigen menen zelfs dat uitsluitend jongeren gestimuleerd zouden moeten worden in Verantwoordelijk Burgerschap. Als we ons richten op de toekomst, zijn ouderen immers niet meer relevant. Om deze verantwoordelijk niet helemaal bij jongeren neer te leggen, merkt iemand nog op dat het aan ouderen is om deze waarden aan jongeren over te dragen.

Ook voor het onderwijs ziet men een belangrijke taak weggelegd om jongeren bewust te maken van de verantwoordelijkheden die bij burgerschap horen. Hier betreedt men voor het eerst het raakvlak tussen verantwoordelijkheden van burgers versus verantwoordelijkheden van de overheid.

Opvallend is dat de respondenten veel verantwoordelijkheden rondom het thema 'gerichtheid op de toekomst' neerleggen bij de overheid. Zo behoort het tot de taak van de overheid om te investeren in de kenniseconomie, het stimuleren van biologisch vlees of het kopen van spaarlampen.

Overheid moet investeren in de kenniseconomie.

Milieu heeft alleen zin als je het wereldwijd doet. Wij zijn altijd vooruitstrevend. Nederland loopt al voor wat dat betreft.

Voedingslessen op school zodat er steeds meer mensen biologisch gaan eten.

Als we het hebben over overheidsverantwoordelijkheden komt ook ander moreel verval aan de orde.

Na 12 uur 's nachts van die blote vrouwen op tv dat duurt tot zes uur 's ochtends en je zoon wordt wakker om half zes wakker om naar school te gaan. Tuurlijk is dat gericht op de toekomst. Je gaat vrouwen als een voorwerp zien. Daar begint het mee.

Het beperkte aantal associaties dat men met dit thema heeft, wordt wellicht veroorzaakt door het hoge abstractieniveau van het woord 'toekomst'. Hoewel men het belang van het thema 'gerichtheid op de toekomst' onderschrijft, roepen de eerder genoemde thema's als 'respect' en 'betrokkenheid bij elkaar' meer verschillende reacties bij de respondenten op.

6 Inzet voor de samenleving

6.1 Vertrekpunt

De tekst in het startdocument over inzet voor de samenleving luidde als volgt.

INZET VOOR DE SAMENLEVING

Onze democratie is een verworvenheid en die koesteren we. Iedereen kan en mag volwaardig meedoen. We hebben rechten gekregen. Maar ook de plicht om de democratie actief in stand te houden.

Informatie, zowel nationaal als internationaal

Onze samenleving vraagt van ons dat we op de hoogte zijn van de dingen die gebeuren, zowel nationaal als internationaal. Om ons uit te spreken, vragen te stellen, onze mening en die van anderen aan te scherpen. En tot goede beslissingen te komen.

Meedoen

We gebruiken onze vrijheid. Klagen over de samenleving is gemakkelijk. In actie komen om er iets aan te veranderen gelukkig ook. U kunt actief mee draaien, invloed uitoefenen en daarmee zaken veranderen.

Democratische kernwaarden

Vrijheid van geloof en meningsuiting, een vrij te kiezen volksvertegenwoordiging, gelijkwaardigheid van mensen, dat zijn een aantal democratische kernwaarden. 'Regeren door het volk' is de letterlijke betekenis van democratie. Wij zijn dus allemaal medeverantwoordelijk voor het beleid van de overheid.

6.2 Eerste reacties

De inleiding (linkerpagina) is voor de respondenten minder aansprekend dan de uitwerking in de drie elementen (rechter pagina).

Misschien is het wel de waarheid, maar ik denk niet dat mensen het voelen. Het klinkt echt als van de overheid.

Best wel bla bla bla, grote woorden.

Als het om democratie gaat dan gaat het over dat je kan zeggen wat je wilt. Ze hebben het hier over hoe ga je dat in stand houden en vorm geven. (...) Dat vind ik een utopie

Verder ervaren sommigen de eerste alinea als moraliserend; de toonzetting is enigszins dwingend en roept daardoor weerstand op.

Ik vind dat je moet stimuleren om naar de wereld om je heen te kijken, maar ik vind niet dat je dat kan opleggen. Ook iets wat je niet 100 procent kan realiseren.

Het voorbeeld op de rechter pagina wordt gewaardeerd.

Dat vind ik een heel mooi voorbeeld.

Dat je met kennis die je hebt daar ook veel mensen mee kan helpen op een eenvoudige manier.

6.3 Elementen van inzet voor de samenleving

Vrijwilligerswerk

Het milieu denk ik, dat de volgende generaties er ook nog baat bij hebben.

We leven ook in een consumptiemaatschappij. Kopen, kopen, kopen. (...) Dat is ook niet goed voor het milieu.

Respect voor bio-industrie. Heel veel mensen weten niet wat er gaande is in de vleesindustrie. Ja, het milieu is eigenlijk al te laat. Het is al aan het aftakelen en nu moeten we iets doen om die jongelui een toekomst te bieden, maar wordt daar al aan gewerkt is de vraag!

Stemmen

Je hebt ook een verantwoording om je stem uit te brengen. We zijn allemaal medeverantwoordelijk voor de overheid. Dan kan je ook niet klagen want je mag stemmen.

We zijn allemaal medeverantwoordelijk.

Als je niet stemt, ik vind dat mensen dan ook niet mogen klagen. Je moet je stem uit brengen.

6.4 Beleving van inzet voor de samenleving

Inzet voor de samenleving ligt in het verlengde van de eerder besproken elementen van verantwoordelijk burgerschap: het is de overtreffende trap van respect en betrokkenheid bij elkaar. Het thema wordt het sterkst geassocieerd met vrijwilligerswerk. Hierbij denkt men ook aan het actief bijdragen aan de leefbaarheid van de buurt.

In het leven van alledag hebben de respondenten vooral bewondering en respect voor mensen die zich vrijwillig inzetten voor ideële doelen.

Ik vind het wel heel knap dat al die mensen dat vrijwillig willen doen. Ze zijn wel heel waardevol voor de samenleving.

Om die reden vinden sommigen dan ook dat er tegenover vrijwilligerswerk vanuit de overheid een bepaalde tegenprestatie moet staan. Dankbaarheid naar vrijwilligers draagt bij aan het behoud hiervan. Daarnaast is men van mening dat vrijwilligerswerk niet van burgers verwacht, laat staan aan burgers opgelegd mag worden.

Respect tonen en betrokken zijn wil ik doen, maar je moet me niet vragen om actief iets voor de samenleving te doen. Het mag, maar je moet het niet eisen.

De overheid moet ook wijzen op het nut van vrijwilligerswerk in ongeorganiseerd verband, zo stelt iemand. Georganiseerd vrijwilligerswerk wordt in de praktijk vaak als ontoegankelijk ervaren. Want zo nu en dan heeft men toch 'goede' voornemens:

Ik wilde vrijwilligerswerk doen en dan kijk ik op de site van een verzorgingstehuis en dan haak ik weer af.

In Utrecht is het heel duidelijk waar je moet zijn. Er zijn veel instanties waar je kunt aankloppen of zelf dingen kan ondernemen.

Voor de meesten is vrijwilligerswerk in de praktijk echter niet weggelegd.

Iedereen heeft het ook heel druk

Enkelen anderen associëren het thema 'inzet voor de samenleving' met minder grote gebaren en activiteiten. Inzet voor de samenleving is volgens hen:

Je burens uit de brand helpen

De vuilnis buiten zetten voor mensen die wat minder handig zijn

Bij inzet voor de samenleving denken zij eerder aan soortgelijke waarden als besproken bij het thema betrokkenheid bij elkaar.

Vrijwilligerswerk wordt als de ultieme vorm van inzet voor de samenleving gezien. Men is het hartgrondig eens over het nut hiervan voor de samenleving. Daarom vindt men het een goed idee om scholieren aan te moedigen zich voor de samenleving in te zetten. Dat hoeft niet structureel te zijn; jongeren kunnen bijvoorbeeld een week per jaar met de collecte bus rondgaan. Voor henzelf gaat 'inzet voor de samenleving' in de vorm van vrijwilligerswerk een stap te ver.

Democratie associeert men vooral met stemrecht. Opvallend is dat stemmen eerder als een plicht dan als een recht wordt beschouwd. Een verantwoordelijk burger maakt gebruik van zijn stemrecht, aldus de respondenten. Men brengt het thema 'inzet voor de samenleving' behalve met stemrecht, opmerkelijk genoeg niet in verband met andere genoemde 'democratische kernwaarden.'

Conclusies

Uit de vier gesprekken met lager betrokken burgers kunnen we een aantal conclusies formuleren.

- De respondenten zijn het erover eens dat gedeelde waarden en een zekere overeenstemming uit de daaruit volgende gedragsregels onontbeerlijk zijn om prettig samen te leven in de openbare ruimte en daarmee aan verantwoordelijk burgerschap inhoud te geven. Kennis van deze waarden en zich houden aan de basisregels die hieruit voortvloeien, vormen een belangrijke verantwoordelijkheid van de burger.
- Het initiatief om tot een handvest burgerschap te komen wordt gematigd positief ontvangen. Hoewel men de noodzaak om onze 'normen en waarden' vast te leggen erkent, is het de vraag of een handvest de geëigende methode is. Zij beschouwen het als de zoveelste 'vergeefse' poging van de overheid om iets te doen aan het moreel verval. Sommigen verdenken de overheid er vooral van op deze manier de verantwoordelijkheid voor de samenleving bij de burger terug te leggen. Positief is dat met het handvest de burger in het algemeen wordt aangesproken. Dit werkt beter dan mensen persoonlijk aanspreken op normoverschrijdend gedrag.
- De elementen die de respondenten geïdentificeerd hebben zijn *tolerantie, plezierige omgangsvormen, open houding, aandacht voor een ander, elkaar met rust laten, elkaar de hand toesteken, vrijwillige inzet naar vermogen, oog voor milieu en natuur, de jeugd heeft de toekomst, vrijwilligerswerk en stemmen*.
- De elementen die de respondenten aan de vier thema's toekennen overlappen deels. Zo sluiten de elementen die horen bij 'plezierige omgangsvormen', 'aandacht voor een ander' en 'elkaar de hand toesteken' elkaar niet helemaal uit.
- Er is tot op zekere hoogte een hiërarchie aan te brengen in de elementen van verantwoordelijk burgerschap. Bij de elementen die onder respect vallen zijn de normen het sterkst en is de verontwaardiging het grootst wanneer deze normen worden overschreden. Dit thema kan worden beschouwd als het meest elementair voor verantwoordelijk burgerschap. Als men respectvol met elkaar omgaat, is het volgende thema betrokkenheid bij elkaar. Daarna volgen gerichtheid op de toekomst en bij inzet voor de samenleving. Bij dit laatste thema is er geen maatschappelijke norm om hieraan te voldoen. Met andere woorden: men vindt het wel bewonderenswaardig dat anderen zich onbaatzuchtig willen inzetten voor de samenleving, maar er is geen verplichting.
- Het thema respect lijkt aan slijtage onderhevig. Hoewel men de elementen van het thema 'respect' tot belangrijke verantwoordelijkheden van hedendaags burgerschap rekent, is de term voor velerlei uitleg vatbaar. Ook is er onenigheid over de mate waarin bepaald gedrag respectloos zou zijn. Opstaan voor ouderen in het openbaar vervoer is voor sommigen het toppunt van een gebrek aan respect. Voor anderen is dit minder relevant. Zij missen eerder respect van anderen voor hun 'eigen persoon'. De vaagheid van de term respect veroorzaakt een negatieve connotatie.

- Sommige waarden verhouden zich moeilijk tot elkaar:
 - ‘Tolerantie’ en de bijbehorende waarde ‘vrijheid van meningsuiting’ staan vaak op gespannen voet.
 - Tolerantie is niet onvoorwaardelijk. Enerzijds wenst men tolerantie voor andermans meningen en gedragingen. Anderzijds kan men zich niet grenzeloos tolerant opstellen.
 - Er heerst verdeeldheid over de invulling van fatsoensnormen. De grenzen tussen wat grappig en ongehoord is verschillen per individu. Ook elkaar al dan niet tutoyeren is een belangrijk discussiepunt.
 - Ook ten aanzien van de grenzen aan ‘betrokkenheid bij elkaar’ verschillen de meningen. Wat de één betrokken vindt, raakt voor de ander al aan bemoeizucht.

Bijlage 1 Selectie deelnemers

RESPONDENTENOVERZICHT

P5244

woensdag 9 september
16.30-18.30 uur

Amsterdam

GESLACHT	LEEFTIJD	BEROEP	THUISSITUATIE	OPLEIDING
V	45	Huisvrouw	Gehuwd, met kinderen	LBO
V	57	Inval leerkracht	Gehuwd, geen kinderen	Midden (USA)
M	56	Wegenwacht	Gehuwd, met kinderen	MBO
M	41	Bouwkundige	Gehuwd, met kinderen	MBO
M	39	Detaillist	Gehuwd, met kinderen	HBO
V	22	Studente / verkoopster	Samenwonend, geen kinderen	HBO
V	30	Huisvrouw	Gehuwd, met kinderen	VMBO
M	25	Medewerker telecom	Gehuwd, geen kinderen	MBO

RESPONDENTENOVERZICHT

P5244

woensdag 9 september
19.00-21.00 uur

Amsterdam

GESLACHT	LEEFTIJD	BEROEP	THUISSITUATIE	OPLEIDING
V	54	Marktvrouw	Alleenstaand, met kinderen	MBO
V	20	Studente	Samenwonend, zonder kinderen	HBO
M	53	Magazijnbeheerder	Gehuwd, met kinderen	LO
M	41	Bedrijfsleider	Gehuwd, met kinderen	MBO
V	28	Kleuterjuf	Alleenstaand	HBO
V	43	Receptioniste	Alleenstaand, met kinderen	LBO
M	31	Electricien	Alleenstaand	MBO
M	25	Werkzoekend	Gehuwd, zonder kinderen	LO

RESPONDENTENOVERZICHT

P5244

dinsdag 15 september
16.30-18.30 uur

Amsterdam

GESLACHT	LEEFTIJD	BEROEP	THUISSITUATIE	OPLEIDING
V	60	Office manager	Alleenstaand	HBO
V	23	Geen	Thuiswonend	LS
V	40	Account manager	Samenwonend, met kinderen	MBO
M	46	Hoofd wegbeheer	Gehuwd, met kinderen	HAVO
M	51	Acteur / artiest	Alleenstaand	MBO
M	21	Student / horeca	Thuiswonend	HBO
M	38	Geen	Samenwonend, met kinderen	MBO
V	49	Administratief medewerkster	Gehuwd, met kinderen	MAVO

RESPONDENTENOVERZICHT**P5244****dinsdag 15 september
19.00-21.00 uur****Amsterdam**

GESLACHT	LEEFTIJD	BEROEP	THUISSITUATIE	OPLEIDING
V	19	Studente / horeca	Inwonend bij opa	HBO
V	32	Geen	Alleenstaand met kinderen	MAVO
V	41	Receptioniste	Gehuwd, met kinderen	MAVO
M	37	IT-er	Alleenstaand	HBO
M	58	Technisch administratief medewerker	Gehuwd, met kinderen	MBO
M	19	Scholier / teamleider supermarkt	Alleenstaand	MBO
V	21	Restaurant medewerker	Thuiswonend	MBO
M	48	Werkzoekend	Samenwonend, met kinderen	LBO

Bijlage 2 Geprekspuntenlijst

A. Introductie, kennismaking en film (25 minuten)

- Welkom heten
- Opdrachtgever: het Ministerie van Binnenlandse Zaken
- Thema: De Nederlandse samenleving wordt alsmaar complexer. De samenleving ontwikkelt zich voortdurend. Er is steeds meer onduidelijkheid en gedoe over hoe burgers met elkaar en met de samenleving omgaan. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken is een aantal activiteiten gestart. Eén daarvan is het handvest verantwoordelijk burgerschap. We gaan vanavond proberen verder invulling te geven aan wat dat kan inhouden.
- Spelregels:
 - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
 - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
 - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.
- Gespreksleider laat filmpje zien ter verdere introductie gesprek (10 min.)

Er worden bijeenkomsten in het land georganiseerd, er is een website en dit soort groepen. Dit filmpje wordt ook vertoond op bijeenkomsten.

B. Onderwerp algemeen (30 minuten)

- We gaan het vanavond dus hebben over 'verantwoordelijk burgerschap'. Ik wil jullie vragen om jullie eerste associaties hierbij apart van elkaar te noteren. Ik geef jullie daarvoor een 'gedachtenwolk'. *INT: deel gedachtenwolken uit*
- Vertel eens: wat hebben jullie zo al opgeschreven? En waarom heb je dat opgeschreven? Wat vinden de anderen daarvan? Wie heeft er iets heel anders? Etc.....
- Er zijn vier verschillende thema's binnen burgerschap onderscheiden. *INT: leg thema's voor.* Welke thema's passen volgens jullie goed binnen het onderwerp? Waarom vind je dat?
- En welke thema's passen er minder goed binnen? Waarom vind je dat?
- Mis je hier dingen, die er volgens jullie bijhoren?

C. Nadere invulling thema (40 minuten)

- Ik wil één thema uitgebreid met jullie bespreken. Voor vanavond is dat 'noem thema'. We gaan voor dit thema inventariseren wat daar allemaal onder valt en daarna gaan we proberen de belangrijkste vast te stellen.
- Om te beginnen. Er is een omschrijving van elk thema gemaakt. *INT: leg eerste omschrijving voor.* Wat vinden jullie van deze omschrijving?
- Welke elementen vinden jullie goed? *INT: noteer op flipover*
- Welke elementen vinden jullie minder goed? *INT: noteer op flipover*
- Missen jullie dingen in deze omschrijving? *INT: noteer op flipover*

- Stel je krijgt buitenlandse bezoekers en je wilt ze uitleggen hoe wij in Nederland op dit terrein met elkaar omgaan, hoe wij laten zien dat wij ons als verantwoordelijk burger gedragen. Wat vertel je ze dan? Bijvoorbeeld dat je bij begroeten elkaar een hand geeft. Roep maar alles wat je zou vertellen. Ik zal alles samenvatten. *INT: noteer op flipover*
- Wat is nou het meest essentieel bij dit thema? *INT: deel kleine plakkertjes uit.* Deze 5 plakkertjes moet je verdelen over de dingen die op de flipover geschreven zijn. Op basis daarvan kunnen we samen bepalen wat de 5 meest belangrijke zijn.
- Uitleg posities.
- *INT: bepaal de top 5.* Klopt het zo, moet er nog wat veranderen?
- *Eventueel: ander thema erbij en tekst laten uitleggen*

D. Afronding (15 minuten)

- Zijn we eigenlijk zelf wel goede burgers? Waarom wel/niet, wanneer wel/niet?
- Wat vindt u van de discussie die we vanavond hebben gehad?
- Wat vindt u van het idee om een handvest burgerschap te maken? (evt. uitleg) uitgave van invullingen die het meest worden gedeeld en ervoor zorgen dat er beter invulling gegeven kan worden aan verantwoordelijk burgerschap
- Op welke manier kan het handvest het beste vorm krijgen volgens jullie?
- Stel dat er een kalender wordt gemaakt waarin ze zaken willen opnemen over verantwoordelijk burgerschap: wat zou daar dan volgens jullie in moeten staan? Wat zal de meeste impact hebben?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte?

Dank voor de medewerking.

Bijlage 5 Rapportage van de online discussie

Politiek Online

strategie, communicatie & participatie

**Eindrapportage online discussie
Handvest verantwoordelijk burgerschap**

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

30 oktober 2009

Politiek Online

Prinses Mariestraat 36

2514 KG Den Haag

T: 070 362 97 97

F: 070 345 45 41

✉ info@politiekonline.nl

www.politiekonline.nl

Inhoudsopgave

1. Inleiding
2. Methodiek
3. Resultaten
4. Conclusies
5. Bijlagen: feiten en cijfers

1. Inleiding

Op dinsdag 2 juni 2009 heeft minister Ter Horst in Nieuwspoord de maatschappelijke discussie over verantwoordelijk burgerschap geopend. Met deze discussie wil het kabinet de gedeelde opvattingen over goed burgerschap zichtbaar maken en laten zien hoe mensen zich inzetten voor hun gemeenschap. De uitkomsten van de discussie leiden uiteindelijk tot een Handvest verantwoordelijk burgerschap.

De discussie over goed burgerschap vond plaats tijdens fysieke bijeenkomsten in het land en online op de website www.handvestburgerschap.nl. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft Politiek Online gevraagd de online discussie te organiseren en te modereren.

De online discussie bestond uit drie opeenvolgende discussierondes:

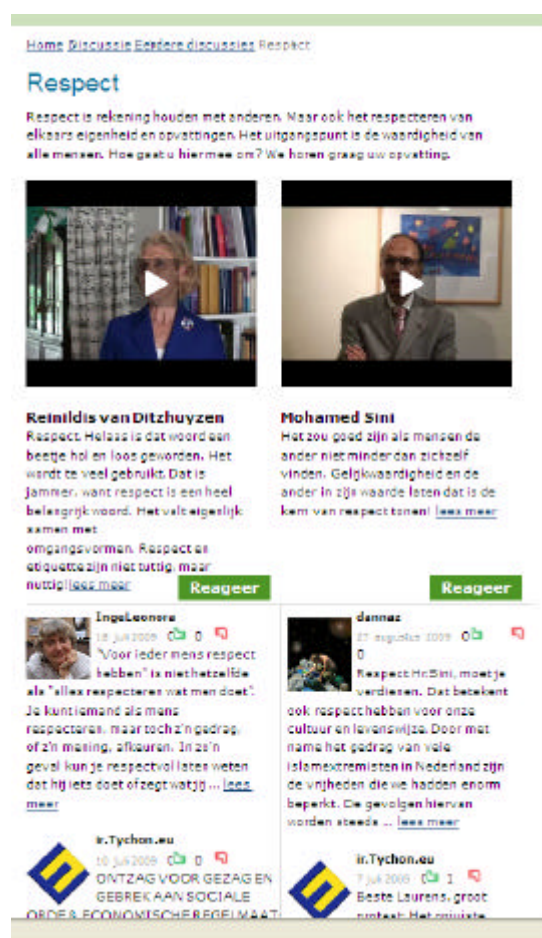
1. een algemene discussieronde;
2. een verdiepingsronde;
3. een definitieronde.

Dit rapport bevat de resultaten van de online discussie. De rapportage is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 gaan we in op de methodiek van de online discussie, in hoofdstuk 3 staan de concrete resultaten centraal en in hoofdstuk 4 presenteren we de conclusies. In hoofdstuk 5 zetten we tenslotte de feiten en cijfers met betrekking tot de online discussie op een rij.

2. Methodiek

Doel van de maatschappelijke discussie is om, samen met burgers, maatschappelijke waarden en gedeelde opvattingen omtrent burgerschap te benoemen en inzichtelijk te maken. De gedeelde waarden en opvattingen worden vastgelegd in het Handvest verantwoordelijk burgerschap.

De online discussie over het Handvest verantwoordelijk burgerschap bestond uit drie opeenvolgende discussierondes waarin over waarden en opvattingen werd gediscussieerd. Er is gekozen voor drie opeenvolgende discussierondes om de waarden en opvattingen te kunnen trechteren en uitdiepen.

Afb. 1 - eerste discussieronde

De eerste, algemene ronde is op 2 juni 2009 van start gegaan. In deze discussieronde konden bezoekers van de website aangeven wat zij verstaan onder de vier thema's van burgerschap: respect, betrokkenheid bij elkaar, gerichtheid op de toekomst en inzet voor de samenleving. Elk thema is op video ingeleid door twee bekende Nederlanders en/of opinieleiders.

Inzet voor de samenleving Redactie: [Stelling toevoegen](#)

Ondersteuning en vertrouwen
 Mensen die zich willen inzetten voor de samenleving moeten actief worden ondersteund. Er mag wel wat meer vertrouwen zijn in mensen die zich inzetten voor de publieke zaak. [lees meer](#)

Sociale samenleving
 Iedere Nederlander draagt bij aan een sociale samenleving. Een samenleving staat of valt met de inzet van haar leden. [lees meer](#)

Stemmen
 Een democratie blijft alleen in stand als mensen haar blijven voeden. Geen stemmen is het minste wat je kunt doen. [lees meer](#)

Daadwerkelijk doen
 Uiteindelijk gaat het om daadwerkelijk doen. Je kunt nog zo wijs en rechtvaardig zijn, als je het niet in praktijk brengt, heeft niemand er iets aan. [lees meer](#)

Verantwoordelijkheid nemen
 Mensen moeten meer verantwoordelijkheid nemen voor zaken die nu onder het openbaar bestuur vallen. Directe invloed zorgt voor meer betrokkenheid bij de democratie. [lees meer](#)

Internationale solidariteit
 Verantwoordelijk burgerschap betekent ook solidariteit jegens mensen buiten onze samenleving en buiten de nationale grenzen. [lees meer](#)

Ik mis deze stelling
 Welke stelling zou hier volgens u bij moeten staan?
 (Als u [inlogt](#) worden uw gegevens automatisch ingevuld)

[Laat lijst zien](#) • [Exporteer tab gescheiden](#) • [Verwijder alle data](#)

Voor de tweede discussieronde heeft de redactie per thema, op basis van de input van deelnemers uit de eerste discussieronde, een aantal kwesties geformuleerd waarin specifieke waarden van burgerschap waren verwerkt. Per kwestie konden bezoekers aangeven of ze het er mee eens of oneens waren. Ook konden bezoekers aangeven hoe men praktisch invulling zou geven aan de verschillende waarden of wat de motieven waren voor de keuze 'eens' of 'oneens'. Ook konden ze een eigen stelling indienen.

Afb. 2 - tweede discussieronde

Doel van de derde discussieronde is het vaststellen van de uiteindelijke definitie van elementen van burgerschap. De elementen zijn afgeleid van de stellingen uit de tweede ronde en de bijbehorende discussie. De elementen voor de derde ronde zijn mede geformuleerd op basis van de input uit de bijeenkomsten in het land. In de derde discussieronde konden bezoekers van de website stemmen op passende definities per element. Daarnaast konden bezoekers alternatieve definities aandragen, waarop vervolgens gestemd kon worden. De derde discussieronde, en daarmee de online discussie over goed burgerschap, is op 30 oktober afgesloten.

Element

Elkooz' actieve mensen

[vrijheid element](#)

Welke van onderstaande definities vindt u het best passen bij het element dat hierboven staat? Vindt u ze allemaal niet passend? Voeg dan zelf een nieuwe definitie toe.

Mogelijke definities

Vanuit het jargon actieve mensen, (en diep binnin je kijken), kun je ook korter tot een beter en dieper inzicht in de actier

behandel iedereen als volwaardig individu; niemand is gelijk niemand mag als nummer behandeld of als groeplid gesterpeld worden

Zie een ieder als een zelfvold mens en verdaafel elkaar met

Kunt u het beter formuleren?

Alle elementen

Hieronder ziet u een lijst van achttien belangrijke elementen van verantwoord burgerschap. Als u op één van de elementen klikt, ziet u een aantal definities van het element. Aan u de vraag te stemmen op de definitie die u het best bij het element vindt passen!

- Gen open houding
- Reverge omgengvormen
- Vredraagzaamheid
- Rekening houden met de ander
- Gaven en nemen
- Eloer actieve reuze
- Aandacht voor elkaar
- Eloer helpen
- Glekar aanspreken
- Hulp durven vragen
- Open staan voor contact
- Zorg voor de leefomgeving
- Zorg voor het milieu
- Zorg voor toekomstige generaties
- Actief participeren
- Democratische rechten gebruiken
- Vertrouwen in actieve burgers
- Vrijwillige inzet

pagina 1 2

Verstuur

Afb. 3 - derde discussieronde

Publiciteit

Naast de discussiemethodiek is publiciteit van groot belang voor een levendige internetdiscussie. Deze publiciteit zorgt voor een actieve aftrap van de discussie. Reacties van anderen nodigen uit om ook zelf je mening te laten horen. Om burgers warm te krijgen voor deelname aan de online discussie zijn een aantal instrumenten ingezet.

Videostatements

Om de discussie over burgerschap in de eerste ronde open te breken, zijn er per discussiethema twee videostatements van bekende Nederlanders en/of opinieleiders op de website geplaatst.

Affiliatemail

Politiek Online heeft websites die een inhoudelijke link hebben met het thema burgerschap twee keer per e-mail benaderd. In de eerste affiliateronde (op 15 juni 2009) lag de nadruk op het genereren van bekendheid voor de online discussie. De webmasters van de geselecteerde websites werden per e-mail verzocht een artikel te plaatsen, waarin burgers werden uitgenodigd deel te nemen aan de discussie. De tweede affiliateronde (3 augustus 2009) stond in het teken van een oproep tot deelname aan de discussie. In het persbericht werden burgers en organisaties opgeroepen een bijdrage te leveren aan de discussie, om zo daadwerkelijk invloed te hebben op de inhoud van het Handvest verantwoordelijk burgerschap. Deze personen en organisaties zijn vervolgens nagebeld. De tweede affiliateronde heeft, naast een stijging van het aantal bezoekers, vooral geleid tot een stijging van het niveau van de bijdragen. Voor beide affiliates is na een week een reminder gestuurd.

Vrije publiciteit

Traditionele en online media zijn middels een persbericht geïnformeerd over de start van de discussie. Dit heeft, vooral in het begin van de online discussie, tot veel vrije publiciteit geleid. Traditionele media, zoals Trouw en NRC Handelsblad, en weblogs als GeenStijl hebben aandacht besteed aan het thema.

Nieuwsbrieven

Om deel te nemen aan de discussie, moesten bezoekers een profiel aanmaken. Bij het aanmaken van een profiel konden bezoekers aangeven of ze de digitale nieuwsbrief wilden ontvangen. Uiteindelijk hebben 362 bezoekers zich op de nieuwsbrief geabonneerd. In totaal zijn er tien nieuwsbrieven verstuurd. Vier tijdens de eerste discussieronde, vier tijdens de tweede ronden en twee tijdens de laatste ronde.

Betaalde publiciteit

Het ministerie van BZK heeft in september 2009 een betaalde online publiciteitscampagne opgezet. Deze bestond uit de inzet van een Postbus 51-bannerroulement, de inkoop van Google Adwords en zoekmachine-optimalisatie. De banners zijn ingekocht via Ilse Community Channel en op Maroc.nl en Hyves.nl

Deelnemers en bijdragen

Iedere geïnteresseerde burger kon deelnemen aan de online discussie. Om te reageren, moesten bezoekers een eenvoudig profiel aanmaken (naam, gebruikersnaam en e-mailadres). 492 mensen hebben een profiel aangemaakt. Eenmaal ingelogd, konden bezoekers hun visie geven op een van de vier burgerschapsthema's, de stellingen of de definities, reageren op bijdragen van andere bezoekers en/of stemmen op bijdragen van anderen.

In totaal hebben bezoekers in de eerste ronde 242 bijdragen geleverd. Daarbij was het thema 'respect' met 121 bijdragen veruit het populairst. 'Betrokkenheid bij elkaar' werd met 34 reacties het minst bediscussieerd. In de tweede ronde is de deelname aan de discussie, in aantal en kwaliteit, behoorlijk toegenomen. Dit onder andere als gevolg van de betaalde en onbetaalde publiciteitsacties in deze periode. In totaal hebben bezoekers in de tweede ronde 377 bijdragen geleverd en zijn er 403 stemmen uitgebracht. Ook hier sprak het thema 'respect' met 164 reacties en 201 stemmen het meest tot de verbeelding. In de derde en afsluitende ronde zijn er in totaal 1217 stemmen uitgebracht op de definities. In totaal kon men stemmen op 107 definities. Van deze definities zijn er 38 door de redactie van de website geformuleerd. 69 Definities zijn door bezoekers van de website aangedragen.

3. Resultaten

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van de drie online discussierondes.

1. Algemene discussieronde

De eerste discussieronde liep van 2 juni 2009 tot eind juli 2009 (reageren was nog mogelijk tijdens het begin van de tweede discussieronde). Inhoudelijk zijn er twee discussielijnen te onderscheiden in de eerste ronde. De eerste discussielijn betrof de inhoudelijke reacties op het thema burgerschap. De tweede discussielijn ging niet zozeer over burgerschap, maar meer op de rol van de overheid ten opzichte van burgerschap.

Uit de reacties op de website bleek dat er inhoudelijk, in grote lijnen, geen onoverkomelijke verschillen zijn tussen de opvatting over burgerschap van de overheid en van de burgers die reageerden. Kernwaarden zoals respect, verdraagzaamheid, onderlinge betrokkenheid, goede omgangsvormen, rekening houden met komende generaties en gelijkwaardigheid werden niet ter discussie gesteld en zelfs essentieel geacht voor een goed functionerende samenleving. De invulling van deze kernwaarden verschilt wel. Burgers willen niet dat de overheid bepaalt welke invulling ze aan deze kernwaarden moeten geven. Een ander punt van aandacht is het gevoel van maatschappelijke onthechting die uit sommige reacties spreekt. Regelmatig werd gesteld dat het met de samenleving de verkeerde kant op gaat. Er zou te veel aandacht zijn voor materiële, oppervlakkige zaken, mensen zouden minder in elkaar geïnteresseerd zijn en minder voor elkaar over hebben. Uiteindelijk resulteert dat in horkerig gedrag en verval van goede omgangsvormen, zo wordt gesteld. Deze reacties liggen in het verlengde van de conclusies van het onderzoek van 21Minuten.nl. Ook daarin werd geconcludeerd dat “de normen- en waarden crisis als de grootste zorg [wordt] ervaren”.

Voor de tweede discussieronde is een selectie gemaakt van de verschillende manieren waarop burgers aankijken tegen de vier burgerschapsthema's. De volgende perspectieven uit de eerste discussieronde zijn gebruikt als input voor de tweede ronde:

Respect

- Respect is geen eenduidig begrip. Het kan in verschillende situaties een verschillende invulling krijgen. Het woord 'respect' wordt tegenwoordig zo vaak en zo snel in de mond genomen, dat een devaluatie van het begrip dreigt.
- Respect en het aanleren van goede omgangsvormen begint in de opvoeding van kinderen. Door de verruwing van de samenleving valt dat echter niet altijd mee.
- Respect is wederkerig, de liefde moet van twee kanten komen. Het is van groot belang dat mensen (leren) zich te verplaatsen in een ander. Dat is tegenwoordig niet altijd het geval. Velen denken in de eerste plaats toch aan zichzelf.

- Respect betekent dat je je medemens respecteert, zonder dat je met hem eens hoeft te zijn en met behoud van verschillen.
- Respect krijg je niet, maar moet je verdienen.
- Respect heeft te maken met principes en niet met regels; met de rode draad en niet met de details.
- De overheid is en mag niet verantwoordelijk worden gesteld voor alle misstanden in de maatschappij. Die verantwoordelijkheid ligt ook bij burgers zelf.

Betrokkenheid bij elkaar

- Mensen zijn tegenwoordig te veel op zichzelf gericht. Daardoor verliest men de ander al snel uit het oog. Betrokkenheid wil juist zeggen dat je niet alleen je eigen welzijn vooropstelt, maar ook dat van anderen.
- Het bewustzijn van saamhorigheid en bereidheid om de consequenties daarvan te dragen, dat is de definitie van solidariteit. Juist de bereidheid om consequenties te dragen van saamhorigheid is in veel gevallen verdwenen.
- Het onderling vertrouwen in de samenleving neemt af. Door onderling vertrouwen te stimuleren, schept men de belangrijkste voorwaarde om onderlinge betrokkenheid te versterken.
- Mensen hebben te weinig zelfkritiek. Om daadwerkelijk te veranderen, is het noodzakelijk eerst je eigen denken en doen kritisch onder de loep te nemen.

Gerichtheid op de toekomst

- Door meer persoonlijke interesse en nieuwsgierigheid, raken mensen gemotiveerd om een bijdrage te leveren aan hun leefomgeving.
- In plaats van 'gerichtheid op de toekomst' kan beter worden gesproken over 'richting duurzaam gedrag'. Het gaat om duurzaam gedrag en handelen, om doen, en niet alleen om denken en plannen.
- De samenleving heeft behoefte aan het leven vanuit de zeven deugden: wijsheid, rechtvaardigheid, matigheid, moed, geloof, hoop en liefde, alsmede het benadrukken van schoonheid van mens, natuur en materie.
- Nu bewust keuzes maken is de basis voor de toekomst.
- Jongeren zijn de toekomst. Maar jongeren moeten tijdens hun opvoeding wel worden voorbereid op hun toekomst. Op die manier kan asociaal gedrag in de leefomgeving op termijn verdwijnen.
- Gerichtheid op de toekomst is kijken naar welke kansen kunnen worden benut voor het individu en de samenleving.

Inzet voor de samenleving

- Er mag wel wat meer vertrouwen zijn in mensen die zich inzetten voor de publieke zaak. Tegelijkertijd mogen we van hen ook niet te veel verwachten, ook zij zitten vast aan vastgestelde kaders.

- Waar het vooral om gaat, is: doen. Je kunt nog zo wijs, rechtvaardig, matig en moedig zijn: als je er alleen in je gedachten mee bezig bent, verandert er nooit iets.
- Door het politieke domein te verbreden naar gewone burgers, door participatie middels fora en referenda, krijgen zij meer zelfrespect en het gevoel gehoord te worden.
- Government of the people, by the people, for the people. Dat is alleen mogelijk als de burgers zelf verantwoordelijkheid nemen voor elkaar.
- Je inzetten voor de samenleving gaat prima, tot je op het terrein komt dat de overheid naar zich toe heeft getrokken. Dan raak je verstrikt in bureaucratie. Het is niet de overheid die dat bedenkt, maar wij met z'n allen. Om risico's te ontlopen, leggen we de verantwoordelijkheid bij de overheid.
- Het vraagt nuance om te kijken wat verantwoordelijk burgerschap inhoudt en hoe we weer kunnen komen tot een goede samenleving, met mensen die elkaar respect geven en elkanders respect verdienen, die betrokken zijn op anderen zoals anderen op hen, die gericht zijn op de toekomst en zich inzetten voor de samenleving.

De tweede dominante discussielijn betrof de rol van de overheid ten aanzien van burgerschap. Burgers grepen de start van de discussie aan om hun afkeuring of twijfel uit te spreken over nut en noodzaak van een, door de overheid geïnitieerde, discussie over burgerschap. Sommigen trokken de legitimiteit van de overheid in het algemeen, of de minister in het bijzonder, in twijfel. In hun perspectief is invulling van burgerschap geen overheidsaangelegenheid en moet de overheid allereerst bij zichzelf te rade gaan. Een discussie over goed burgerschap wordt door hen gezien als betutteling en een poging om burgers in een door de overheid gevormd keurslijf te dwingen. Anderen zagen wel de noodzaak in van een maatschappelijke discussie over burgerschap, maar vroegen zich af of de opzet van de door het ministerie van BZK geïnitieerde discussie de juiste is. Ook in het publieke debat, dat werd gevoerd op de opiniepagina's van landelijke kranten en op diverse weblogs, waren deze geluiden te horen. Zo vroeg de Nationale Ombudsman zich af hoe de gekozen uniforme benadering van burgerschap zich verhoudt tot adviezen van de WRR. Dit adviesorgaan van de regering had zich juist voorstander getoond van een pluriformere benadering van burgerschap. Hoewel deze discussielijn tot het einde van de eerste ronde aanwezig bleef, verschoof deze half juni, twee weken na de start van de discussie, naar de achtergrond.

2. Verdiepingsronde

In de tweede ronde is de discussie verdiept door de opbrengsten van de eerste ronde, de uitkomsten van de eerste bijeenkomsten en de teksten uit het startdocument te formuleren als kwesties die in het Handvest thuis zouden moeten horen. Deze kwesties zijn voorgelegd aan de deelnemers. Aan hen is gevraagd of deze kwesties thuishoren in het Handvest burgerschap. Vervolgens werd de verdiepende vraag gesteld waarom deze kwestie van belang is. Op deze manier werd geprobeerd zicht te krijgen op waarden die burgers van belang vinden en hun achterliggende motieven.

Op deze informatie zijn vervolgens de elementen en de definities voor de derde ronde gebaseerd. Per thema hebben we daartoe de belangrijkste kwesties geselecteerd. Het belang van een kwestie werd bepaald door het soort en aantal reacties dat de kwestie oproep en/of het aantal positieve stemmen dat een kwestie kreeg in de tweede ronde. Uiteindelijk hebben we de volgende kwesties gebruikt als basis voor de derde ronde.

Kwesties 'respect'

- 1) Als men beter naar elkaar luistert, de tijd voor elkaar neemt, kan men elkaar ook beter serieus nemen. Door elkaar serieus te nemen, kan men elkaar ook beter begrijpen, en komt er meer begrip voor elkaar.
- 2) Plezierige omgangsvormen vragen zelfbeheersing en verplaatsing in de ander. Niet altijd gemakkelijk, maar vriendelijkheid leidt tot minder stress en een prettiger klimaat.
- 3) Je medemens respecteren als persoon wil niet zeggen dat je het eens bent met zijn of haar opvattingen.
- 4) Samenleven is elkaar met open vizier tegemoet treden. Bejegenen zoals we zelf behandeld willen worden. Elkaar zien als medemens en niet als lid van een groep, zien zonder voorbehouden.
- 5) Goede omgangsvormen zijn niet alleen een verantwoordelijkheid van het individu, maar een verantwoordelijkheid van de samenleving als geheel. Het vasthouden aan goede omgangsvormen valt niet altijd mee als je kijkt naar de verruwing in de maatschappij.
- 6) Diversiteit is onderdeel van onze samenleving. Het gaat erom dat we goed met elkaar omgaan. We moeten niet meteen ons oordeel klaar hebben en onze eigen waarden en overtuigingen als de enige juiste of beste zien.

Kwesties 'betrokkenheid bij elkaar'

- 1) Betrokkenheid bij elkaar is dingen doen voor mensen die je niet kent. Het is idioot dat we ons op vakantie allemaal Nederlander voelen en zodra we weer onze eigen straat in rijden de kleine verschillen onoverkomelijk zijn.
- 2) Vrijwilligerswerk doe je vooral voor jezelf en een beetje voor een ander. Dat de samenleving als geheel er wat aan heeft, is mooi meegenomen.
- 3) De samenleving maken we met elkaar. Dat vraagt eigen initiatief, maar wel op een manier die past bij wie je bent en wat je kan.
- 4) De sterkeren helpen de zwakkeren, ook uit solidariteit tussen de generaties. Vandaag helpt u, morgen krijgt u hulp.
- 5) Betrokkenheid zit 'm in kleine dingen. Een glimlach kost niets. Een beetje aandacht voor een ander. Meeleven, het gevoel geven dat iemand er niet alleen voor staat.

Kwesties 'gerichtheid op de toekomst'

- 1) Niet alleen ouders zijn verantwoordelijk voor het veilig en goed opgroeien van jongeren. Dat is namelijk een gedeelde verantwoordelijkheid. Maar dan moet wel geaccepteerd worden dat niet alleen ouders kinderen aanspreken op hun gedrag.

- 2) Als we ons ergens druk over moeten maken, dan is het de kwaliteit van ons milieu en ons klimaat. Die bepalen immers ons voortbestaan. Dus voortaan niet alleen denken, maar doen.
- 3) Een duurzame samenleving begint bij het leren kennen van de ander, te beginnen met je burens en naasten. Dat creëert begrip en betrokkenheid. Op die manier kunnen we bouwen aan een duurzame samenleving, gebaseerd op waardevolle relaties.

Kwesties 'inzet voor de samenleving'

- 1) Een democratie blijft alleen in stand als mensen haar blijven voeden. Gaan stemmen is het minste wat je kunt doen.
- 2) Iedere Nederlander draagt bij aan een socialere samenleving. Een samenleving staat of valt met de inzet van haar leden.
- 3) Mensen die zich willen inzetten voor de samenleving moeten actief worden ondersteund. Er mag wel wat meer vertrouwen zijn in mensen die zich inzetten voor de publieke zaak.
- 4) Uiteindelijk gaat het om daadwerkelijk doen. Je kunt nog zo wijs en rechtvaardig zijn, als je het niet in praktijk brengt, heeft niemand er iets aan.

3. Verdiepingsronde

In de derde discussieronde stonden elementen van goed burgerschap en de mogelijke definities daarvan centraal. De elementen van burgerschap werden afgeleid uit de tweede discussieronde en de bijeenkomsten in het land. Met elementen van burgerschap bedoelen we de (idealerweise gedeelde) waarden die mensen voor ogen hebben, wanneer ze het hebben over verantwoordelijk burgerschap.

De eerste zestien elementen zijn afkomstig uit de tweede discussieronde. De laatste twee elementen zijn toegevoegd aan de lijst, naar aanleiding van de bijeenkomsten die in het land hebben plaatsgevonden.

Om tot mogelijke definities te komen, is nagegaan op welke manier deelnemers invulling geven aan de verschillende elementen van burgerschap. Die verschillende invullingen hebben we geclusterd in twee of drie perspectieven per element. Vervolgens is voor deze perspectieven een passende definitie geformuleerd. Het uiteindelijke resultaat is een lijst van 38 definities, verdeeld over de achttien elementen. Met deze lijst zijn we de derde discussieronde gestart. Bezoekers konden stemmen op de meest passende definitie of zelf een definitie toevoegen. Uiteindelijk zijn door bezoekers van de website 69 definities toegevoegd. In onderstaand overzicht staat per element de definitie waar het meest op is gestemd. Tussen haakjes staat het aantal stemmen dat op de definities is uitgebracht.

In sommige gevallen is er een duidelijke voorkeur en kiezen bezoekers overtuigend voor één specifieke definitie. Bij andere elementen is er op meerdere definities gestemd, die onderling ook daadwerkelijk verschillen. In dat geval wordt de definitie genoemd waar het vaakst op is gestemd, aangevuld met kernwoorden van andere relevante definities.

Thema: respect

1. Een open houding (totaal = 68 stemmen)
 - “Constructief geïnteresseerd zijn in nieuwe ideeën en in wat andere mensen beweegt” (16 stemmen)
 - Oók: elkaar zien als individu, niet als lid van een groep; eerlijk zijn over jezelf; anderen onbevooroordeeld tegemoet treden
2. Plezierige omgangsvormen (totaal = 77 stemmen)
 - “Wellevendheid” (16 stemmen)
 - Oók: verplaatsen in een ander; minder stress; elkaar de ruimte geven; zelfbeheersing
3. Verdraagzaamheid (totaal = 106 stemmen)
 - “Accepteren dat mensen in denken en gedrag verschillen, maar allen lid zijn van de menselijke familie” (31 stemmen)
 - Oók: niet alles van een ander pikken, maar streven moet zijn je te verplaatsen in een ander; eenieder heeft recht op eigen gedachten, eigen wil, eigen stem en eigen privacy; je hoeft het niet met de ander eens te zijn
4. Rekening houden met de ander (totaal = 45 stemmen)
 - “Behandel een ander, zoals je zelf behandeld wilt worden” (12 stemmen)
5. Geven en nemen (totaal = 62 stemmen)
 - “Een dynamisch, maar eerlijk evenwicht zoeken tussen mijn belang en dat van de ander” (18 stemmen)
6. Elkaar serieus nemen (totaal = 103 stemmen)
 - “Behandel iedereen als volwaardig individu: niemand is gelijk! Niemand mag als nummer behandeld of als groepslid bestempeld worden” (33 stemmen)
 - Oók: wederkerigheid; inleven in anderen; veroordeel elkaar niet; bewustwording van elkaar; elkaar leren kennen

Thema: betrokkenheid bij elkaar

7. Aandacht voor elkaar (totaal = 51 stemmen)
 - “Aandacht voor anderen hoeft niet geforceerd te zijn, een beetje oplettendheid en hier en daar een vriendelijk gebaar doet al veel goed” (10 stemmen)
 - Oók: onderlinge verbondenheid door sociale netwerken in de buurt te vormen; contact en ontmoeting; gewoontes van anderen respecteren

8. Elkaar helpen (totaal = 77 stemmen)
 - “Klein gebaar, groot goed” (27 stemmen)
 - Oók: hulp verlenen als mogelijk; klaar staan om vreugde en verdriet te delen

9. Elkaar aanspreken (totaal = 65 stemmen)
 - “Bereid zijn anderen aan te spreken op storend gedrag om op die wijze elkaar te corrigeren. Zo raak je ook betrokken bij elkaar” (14 stemmen)
 - Oók: kritiek accepteren

10. Hulp durven vragen (totaal = 40 stemmen)
 - “Samen leven betekent open staan voor een ander. Helpen waar nodig, geholpen worden als nodig” (16 stemmen)
 - Oók: je kwetsbaar opstellen; om hulp durven vragen

11. Open staan voor contact (totaal = 47 stemmen)
 - “Betrokkenheid is een gedrag uit emotie gedreven. De omgeving speelt hier in een belangrijke rol en kan directe positieve en/of negatieve invloed op de betrokkenheid van de burger hebben. De overheid en de burger dragen hierbij hun eigen verantwoordelijkheid” (14 stemmen)
 - Oók: anderen respecteren die je aanspreken op je gedrag; verschil van opvattingen zijn bespreekbaar

Thema: gerichtheid op de toekomst

12. Zorg voor de leefomgeving (totaal = 48 stemmen)
 - “Je verantwoordelijkheid nemen voor je eigen buurt” (15 stemmen)

13. Zorg voor het milieu (totaal = 75 stemmen)
 - “Het milieu, de toekomst van de aarde gaat boven alles. Het staat boven onze consumptiedrang, boven economische groei en ons ego. Het vraagt van een ieder een lange termijn visie en een actieve bijdrage aan een duurzame wereld” (22 stemmen)
 - Oók: verantwoord consumeren; nadruk op duurzaam gebruik van bezittingen

14. Zorg voor toekomstige generaties (totaal = 55 stemmen)
 - “Stoppen met praten en beginnen met écht investeren in een duurzame samenleving” (14 stemmen)
 - Oók: verantwoordelijkheid voor ouders; verantwoordelijkheid voor samenleving; jongeren moeten kansen grijpen; goed onderwijs; dialoog

Thema: inzet voor de samenleving

15. Actief participeren (totaal = 67 stemmen)

- "Ieder mens heeft zijn specifieke kwaliteiten en talenten. Het is ieders zijn verantwoordelijkheid om deze in te zetten ten behoeve van een leefbare samenleving" (19 stemmen)
- Ook: eigen initiatief; de samenleving dienen

16. Democratische rechten gebruiken (totaal = 86 stemmen)

- "Ga stemmen (actief kiesrecht) en wees beschikbaar als volksvertegenwoordiger (passief kiesrecht) als je daarvoor de kennis en kunde bezit" (15 stemmen)
- Ook: rechten verliezen als men de plichten niet nakomt; maatschappelijke ondersteuning voor initiatieven uit de samenleving; individuele vrijheid met beperkingen

17. Vertrouwen in actieve burgers (totaal = 73 stemmen)

- "Overheid en burger nemen elk hun verantwoordelijkheid en betrekken elkaar bij het nemen van die verantwoordelijkheid" (25 stemmen)
- Ook: actieve burgers krijgen steun van overheid en medeburgers

18. Vrijwillige inzet (totaal = 72 stemmen)

- "Vrijwillige inzet kan niet genoeg gewaardeerd worden. Het kan wel gestimuleerd worden, maar kan per definitie niet afgedwongen worden" (21 stemmen)
- Ook: iedereen moet zich afvragen wat hij/zij kan bijdragen; vrijwillige inzet is onmisbaar

Uit de derde discussieronde bleek (wederom) dat burgers verschillende opvattingen hebben over de manier waarop de elementen van burgerschap kunnen worden ingevuld. Zo verwijzen veel reacties bij het thema 'respect' impliciet naar een gedeelde behoefte aan 'plezierige omgangsvormen', maar de manier waarop mensen 'plezierige omgangsvormen' definiëren, verschilt. Voor de een is elkaar de ruimte geven van groot belang, de ander gaat een stap verder door te stellen dat mensen zich daadwerkelijk moeten verdiepen in elkaar en elkaars motieven.

Kijkend naar de definities waarop is gestemd en de definities die zijn toegevoegd door bezoekers, kunnen vier perspectieven worden onderscheiden die burgers hanteren bij het definiëren van de verschillende elementen van burgerschap.

Het eerste perspectief is het perspectief van de individuele burger. In de definities die passen bij dit perspectief op burgerschap staan de normen en waarden die een burger zichzelf oplegt centraal (bv. 'niet altijd een mening hebben en deze uiten').

Het tweede perspectief is het perspectief van burgers die het beste voor hebben met de samenleving. De definities die vanuit dit perspectief zijn geformuleerd gaan over de manier waarop burgers vinden dat zij zich ten opzichte van de maatschappij moeten gedragen (bv. 'help diegenen die hulp willen en waar je in staat bent die hulp op een goede manier te geven').

In het derde perspectief wordt 'van buiten naar binnen' geredeneerd. Bij deze definities gaat het over de manier waarop burgers vinden dat anderen zich moeten gedragen. (bv. 'als alle mensen elkaar gaan aanspreken op alles wat ze vinden dat anderen niet goed doen, leidt dat tot de hel op aarde').

Het vierde perspectief betreft de burger ten opzichte van de overheid. Definities die vanuit dit perspectief zijn toegevoegd gaan vooral over de manier waarop de overheid zich dient te gedragen en waar zij zich wel en niet mee mag bemoeien. (bv. 'de overheid maakt gebruik van de deskundigheid van actieve burgers')

4. Conclusies

Het doel van de online discussie was om te komen tot een aantal waarden van en opvattingen over goed burgerschap. In feite vormen alle in hoofdstuk 3 genoemde definities, zowel van de redactie als van de bezoekers, de conclusie van de online discussie.

Op abstract niveau is nog een aantal algemene conclusies te trekken over de houding van burgers ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de overheid. Wij sluiten af met de, in onze ogen, drie belangrijkste algemene conclusies naar aanleiding van de online discussie over goed burgerschap

Allereerst geven deelnemers aan de online discussie, expliciet of tussen de regels door, aan dat de overheid zich niet dient te bemoeien met goed burgerschap. Zij zien de invulling van burgerschap vooral als een zaak van burgers zelf en vinden dat de overheid zich daar geen mening over mag en kan vormen. De overheid moet vooral op afstand blijven. Ook worden er twijfels geuit over de legitimiteit van de overheid om op het vlak van burgerschap duidelijke standpunten in te nemen of zelfs in te grijpen. Er wordt in dit verband in bijdragen al snel gesproken over 'betutteling' en 'paternalisering' door de overheid.

Een tweede conclusie is echter dat veel burgers wel degelijk een gevoel van onbehagen hebben bij de manier waarop de samenleving zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Daarbij doelt men niet zozeer op onbehagen in de directe omgeving, maar vooral een onbehagen met maatschappelijke ontwikkelingen waar men (gevoelsmatig) minder grip op heeft. Zorgen over de verruwing van omgangsvormen, weinig oog voor elkaar en het gevoel dat het met de samenleving de verkeerde kant opgaat, worden met regelmaat benoemd door de deelnemers aan de discussie. De uitspraak 'Met mij gaat het goed, met de samenleving gaat het slecht' mag inmiddels een cliché zijn geworden, maar is niettemin zeer van toepassing op vele bijdragen aan de online discussie over burgerschap.

De finale conclusie is dat, uitzonderingen buiten beschouwing gelaten, veel burgers eerst en vooral naar anderen kijken als het gaat om oplossingen voor dit dilemma, maar geen sturende rol van, bijvoorbeeld, de overheid willen accepteren. Deze houding van 'Met mij gaat het goed, met de samenleving gaat het slecht, maar ik alleen kan niet veel veranderen en de overheid mag zich er inhoudelijk niet mee bemoeien' leidt vervolgens tot een status quo op het vlak van burgerschap. Burgers voelen zich enerzijds ongemakkelijk als ze worden aangesproken op hun (maatschappelijke) verantwoordelijkheid om individueel weerstand te bieden aan maatschappelijke ontwikkelingen die ze niet aanstaan, maar accepteren anderzijds geen grote, sturende rol van de overheid. Gevolg is dat men het in theorie en in de online discussie in grote lijnen eens is over de algemene elementen van goed burgerschap, maar dat de praktische invulling ervan per individu behoorlijk kan verschillen.

 5. Bijlagen: feiten en cijfers

< Feiten en cijfers volgens na ontvangst van de click- en datarapporten van OMD >

Bijlage 6 Onderzoeksverantwoording enquête

Onderzoeksverantwoording enquête

Steekproef

Voor de gegevensverzameling ten behoeve van de grootschalige enquête is gebruik gemaakt van de steekproefbron TNS NIPObase. Dit is een database van huishoudens die zich bereid hebben verklaard met enige regelmaat aan enquêtes van Veldkamp en TNS NIPO deel te nemen. Het panel bestaat in totaal uit 200.000 personen. De werving voor het panel geschiedt grotendeels via traditionele onderzoeksinstrumenten. Bij de diverse mondelinge en telefonische omnibussen van Veldkamp en TNS NIPO wordt de bereidheid voor deelname aan het panel getoetst. Bij al deze onderzoeken is sprake van random sampling: iedere groep uit de samenleving heeft in principe een even grote kans om in de steekproef te komen. Het is niet mogelijk voor ondervraagden om zichzelf bij TNS NIPObase aan te melden.

De dataverzameling van het onderzoek is verlopen via een computergestuurde zelfinvulvragenlijst (Computer Assisted Self Interviewing, vanaf hier te noemen: CASI). Voor het veldwerk dat via CASI is uitgevoerd is een steekproef getrokken waarbij is gestreefd naar representativiteit voor de achtergrondkenmerken sekse, leeftijd, opleiding, grootte huishouden en regio. Voor de steekproeftrekking is gebruik gemaakt van normcijfers die zijn ontleend aan de Gouden Standaard (2007). De steekproef bestond uit personen van 18 jaar en ouder.

Benaderingswijze

De ondervraagden ontvingen een uitnodiging per e-mail om deel te nemen aan een onderzoek over het onderwerp 'burgerschap'. In dit bericht was een link opgenomen naar de website waarop de enquête werd gehost.

Vragenlijst

Veldkamp heeft een conceptvragenlijst opgesteld die in overleg met het ministerie van BZK definitief is gemaakt. De vragenlijst is geprogrammeerd door Veldkamp. De invulduur van de vragenlijst bedroeg gemiddeld 12 minuten.

Respons en weging

Het veldwerk heeft plaatsgevonden van 3 tot en met 9 november 2009. Van de N=1.432 benaderden hebben er N=1.079 deelgenomen aan het onderzoek, waarmee de respons uitkomt op 75%.

Door selectieve respons kan de samenstelling van de respons afwijken van de samenstelling van de bruto steekproef. Voor zover dit het geval is bij de achtergrondkenmerken van de ondervraagden, is hiervoor door middel van herweging gecorrigeerd. Normcijfers zijn ontleend aan de Gouden Standaard. De verschillen tussen de bruto en netto steekproef zijn beperkt, zodat slechts kleine weegfactoren nodig waren:

- 56% van de ondervraagden heeft een weegfactor <1
- 43% heeft een weegfactor tussen 1,0 en 1,5
- 1% heeft een weegfactor groter dan 1,5

De hoogste weegfactor bedraagt 1,82. Door deze kleine weegfactoren is de kans klein dat als gevolg van de weging vertekeningen in de resultaten optreden.

Bijlage 7 Vragenlijst enquête

Vragenlijst enquête

Vraag 10

Er zijn in Nederland allerlei wetten en regels waaraan we ons moeten houden. Deze wetten en regels zijn vastgelegd en worden door de overheid gehandhaafd.

Naast deze officiële wetten en regels, zijn er ook ongeschreven regels in onze samenleving.

Bijvoorbeeld over hoe we vinden dat we met elkaar om moeten gaan. Of over wat we als burgers van elkaar verwachten. Deze ongeschreven regels noemen we in deze vragenlijst waarden.

Om duidelijk te krijgen welke waarden Nederlanders belangrijk vinden, wordt het Handvest Burgerschap opgesteld. In dit document komen de waarden te staan die Nederlanders met elkaar delen

Wat vindt u ervan dat er een Handvest Burgerschap wordt opgesteld?

- 1: een goed initiatief
- 2: een slecht initiatief

9: doorgaan

Vraag 20

Voorafgaand aan dit onderzoek is een groot aantal bijeenkomsten in het land georganiseerd. Hierbij zijn allerlei waarden naar voren gebracht. In deze vragenlijst gaan we u vragen om op deze waarden te stemmen: welke waarde moeten wat u betreft in het handvest, en welke niet?

De waarden die we in deze vragenlijst gaan behandelen, zijn opgedeeld in vier thema's.

- Prettig samenleven
- Betrokkenheid bij elkaar
- Aandacht voor de toekomst
- Actieve inzet voor de samenleving

9: doorgaan

Vraag 30

Het eerste thema dat we behandelen is <thema> .

In de volgende schermen laten we u telkens een waarde zien die bij dit thema hoort.

De vragen die we hierbij stellen zijn:

- Of dit volgens u een essentieel onderdeel is van burgerschap, dat moet worden opgenomen in het Handvest. Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen?
- Zo ja, welke gedragsregels die bij deze waarde horen, mogen we van elkaar verwachten?

9: doorgaan

Vraag 100

- Thema's random voorleggen
- Waarden binnen thema's randomiseren

Thema: <thema>

Moet de volgende waarde worden opgenomen in het handvest?

<waarde>

Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen?

Bijvoorbeeld:

- gedragsregel 1
- gedragsregel 2
- gedragsregel 3
- gedragsregel 4
- gedragsregel 5
- gedragsregel 6

1: ja, ik vind dat we dit van elkaar mogen verwachten

2: ik twijfel

3: nee, dit moeten we niet van elkaar verwachten

Indien vraag 100, 1,2

Vraag 110

Thema: <?>

<waarde>

Welke gedragsregels die bij deze waarde horen, mogen we van elkaar verwachten?

Meer antwoorden mogelijk

(random volgorde)

1: < gedragsregel 1>

2: < gedragsregel 2>

- 3: < gedragsregel 3>
- 4: < gedragsregel 4>
- 5: < gedragsregel 5>
- 6: < gedragsregel 6>
- 7: geen van deze

Indien vraag 100,1

Vraag 120

Thema: <?>

En welke gedragsregels moeten we NIET van elkaar verwachten?

Meer antwoorden mogelijk

- 1: < gedragsregel 1>
- 2: < gedragsregel 2>
- 3: < gedragsregel 3>
- 4: < gedragsregel 4>
- 5: < gedragsregel 5>
- 6: < gedragsregel 6>
- 7: geen mening

Thema 1: Prettig samen leven

Waarde 1: Een open houding hebben

Geïnteresseerd zijn in wat anderen beweegt
Open staan voor andere mensen en andere meningen
Onbevooroordeeld zijn
Je kwetsbaar durven opstellen naar anderen
Ieder mens als individu zien en niet als lid van een groep
Open en eerlijk zijn over wie je bent, wat je vindt en waar je voor staat

Waarde 2: Plezierig met elkaar omgaan

Beleefd en hoffelijk zijn
Zelfbeheersing hebben
Vriendelijk zijn
Geduld hebben
Naar elkaar luisteren

Waarde 3: Verdraagzaam zijn

Accepteren dat mensen van elkaar verschillen
Anderen niet veroordelen om wie ze zijn, wat ze vinden of waar ze voor staan
Je inleven in een ander
Anderen in hun waarde laten
Begrip opbrengen voor anderen

Waarde 4: Rekening houden met anderen

Anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden
Anderen geen overlast bezorgen
Rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden
Elkaars grenzen respecteren

Waarde 5: Je eigen belang afwegen tegen de belangen van anderen

Jezelf af en toe opzij zetten voor een ander
Evenwicht zoeken tussen je eigen belang en dat van een ander
Geen groter beroep doen op de samenleving dan noodzakelijk

Thema 2: Betrokkenheid bij elkaar

Waarde 1: Aandacht hebben voor anderen

Je buren kennen
Zien waar hulp nodig is
Aandacht voor je omgeving en spullen van anderen
Klaar staan voor elkaar

Waarde 2: Elkaar corrigeren

Anderen aanspreken op storend gedrag
Kritiek van anderen accepteren
Voor anderen op durven komen

Waarde 3: Open staan voor contact met anderen

Hulp van anderen accepteren als dat nodig is
Verschillen van inzicht bespreken
De Nederlandse taal spreken
Open staan voor anderen die contact met je zoeken

Thema 3: Aandacht voor de toekomst

Waarde 1: Zorgen voor je leefomgeving

Geen rommel maken op straat
Je eigen woonomgeving onderhouden
Melding maken van problemen in je buurt

Waarde 2: Zorgen voor het milieu

Zorgen voor het milieu
Afval scheiden
Verantwoord consumeren
Geen bruikbare spullen weggooien
Zuinig zijn met energie

Waarde 3: Zorgen voor toekomstige generaties

Kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen
Grenzen stellen aan het gedrag van kinderen en jongeren
Je eigen ervaring overdragen aan de volgende generatie

Kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen
Meegaan met de veranderingen in de samenleving

Thema 4: Actieve inzet voor de samenleving

Waarde 1: Actief deelnemen aan de samenleving

Je talenten inzetten voor de samenleving
Initiatieven ontplooiën ten behoeve van de samenleving
Maatschappelijke organisaties steunen
Vrijwilligerswerk doen
Op de hoogte zijn van wat er in de samenleving gebeurt

Waarde 2: Je democratische rechten gebruiken

Stemmen bij verkiezingen
Naar inspraakavonden gaan
Over belangrijke zaken een standpunt innemen
In actie komen als je ergens voor of tegen bent
Lid zijn van een politieke partij
Controle uitoefenen op wat de overheid doet

Vraag 130

Dit waren alle vragen. Heeft u nog opmerkingen over deze vragenlijst of zijn er dingen die u heeft gemist?

OPEN

Vraag 140

Hartelijk dank voor uw deelname!

9: doorgaan